

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2019 PRIS: 89,-

Men sanningen då?

Mats Bergstrand om pressetik på villovägar

TEMA

EN VÄNSTER FÖR VEM?

Malcom Kyeyune om en politik för den nya tidens klasser.

FRIZON

ANDERS MATHLEIN

om myterna runt det alkoholmarinerade författarskapet.

CIVILISATION

CHARLOTTA SEILER BRYLLA

om brott och straff i tjugotalets Berlin.

Välkommen på seminarium med

AXESS

KULTUREN

Politikens nya slagfält?

Vi har setts i rutan, mötts i spalterna
och nu är det högtid att vi träffas!

Torsdag den 23 maj kl 18.00 bjuder vi in
Axess läsare och vänner till seminarium på
Medelhavsmuseet. PJ Anders Linder,
Gunilla Kindstrand, Fredrik Sixtensson och
Torbjörn Elensky diskuterar kulturen som
politikens nya slagfält. Välkommen!

Köp din entrébiljett via: axess.se/biljetter

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Sveriges nio sämsta klimatsatsningar - därför blev de fiaskon

Foto: Erik Simander/TT

MILJÖ fPlus listar några av de mest kostsamma svenska satsningarna som har gett små eller inga positiva klimateffekter överhuvudtaget.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✚ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✚ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✚ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✚ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✚ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet. Startar under våren 2019.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Foto: Naina Helén Jäma/TT

Frågan Björklund skäms mest över

I en intervju med fPlus berättar Liberalernas avgående partiledare Jan Björklund om vad han själv ser som sitt viktigaste politiska bidrag och vilken fråga han skäms mest över att Sverige inte kunnat hantera.

Läs mer i fPlus

MSB: Sverige måste titta brett på hot om valpåverkan

Larmet: Kronan på ny bottennivå lagom till semestern

Därför är det bättre att kvinnor leder möten

Nya skatteregler sätter idrottande barn på gatan

Läs mer i fPlus

✚ Tusentals nyhetskällor i ett svep

✚ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik

✚ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Foto: Andreas Hillergren/TT

Våldet tog död på företagandet - "nu skjuter man direkt i huvudet"

Nedlagda affärslokaler och tomma fönster. Här tvingas handlare in i kriminalitet eller får butiken nedbränd eller ännu värre, berättar polisen Glen Sjögren när han guidar runt fPlus reporter. "Här fick ett butiksbiträde halsen avskuren", säger han i förbifarten. Följ med till stadsdelen där polisen gett upp kampen mot brottsligheten.

Läs mer i fPlus

Företagen blir statens poliser

Landets företagare tvingas snart agera poliser på mark de inte äger. Nu tvingas de dessutom att betala för det genom en ny tillsynsavgift. "Vi kan ju inte gärna anställa någon bara för att försöka efterleva det här beslutet", säger en företagare.

Läs mer i fPlus

Med EU för handel eller smartare hus?

PJ Anders Linder

Har du borgerliga värderingar av litet mer konservativt slag? Då heter din *Spitzenkandidat* till ny ordförande i EU-kommissionen Manfred Weber. Han representerar partigruppen EPP i EU-parlamentet och har sin bas i bayerska CSU. Hans socialdemokratiska rival Frans Timmermans kommer från Nederländerna. Liberalernas toppnamn Guy Verhofstadt är belgare. De är konkurrenter om EU-systemets högsta ämbete men har rätt mycket gemensamt ideologiskt, i alla fall när det kommer till Europapolitiken.

De förenas för övrigt av ännu en sak: du kan inte rösta på dem. Weber kandiderar i Tyskland, Verhofstadt i Belgien och Timmermans står mig veterligen inte på någon valsedel överhuvudtaget. Honom kan inte ens holländarna rösta på.

EUROPAPARLAMENTET HAR STÄRKTT sin ställning och fått större inflytande över lagstiftningen inom EU, men man vill ha folklig legitimitet också. Därför lanserade man tanken på spetskandidater redan i samband med förra EU-valet 2014. Entusiasmen hos EU-ländernas regeringschefer, som formellt sett äger frågan, var rätt begränsad men till sist accepterades ändå idén, vilket slutade med att EPP-kandidaten Jean-Claude Juncker fick jobbet. Han stod för övrigt inte heller på någon valsedel och även om han hade gjort det hade knappt någon kunnat rösta på honom. Han är nämligen från Luxemburg, som har ungefär lika många invånare som Göteborg: lite drygt en promille av EU:s befolkning.

I ett EU med verklig parlamentarism skulle det självklart vara möjligt att välja en medborgare även från något av EU:s mindre medlemsländer – det må vara Luxemburg, Malta eller Slovenien – till regeringschef, men då måste väljarna få en chans att ta ställning och bokstavligen rösta på den person som de föredrar och känner förtroende för. Nu handlar det mest om rök och speglar. EU-kommissionen är inte någon parlamentariskt förankrad regering och EU-parlamentsvalet är inte sameuropeiskt. Demokratien

är inte så gränslös som man vill ge sken av. Det är för all del tillåtet att kandidera i ett annat EU-land än sitt hemland, men man får inte ställa upp och söka personligt stöd i mer än ett land i taget.

EN KÄRVT LAGD BETRAKTARE kan påpeka att redan den uppgiften är nog så besvärlig. Enligt en färsk mätning från Yougov är det inte mer än 26 procent av väljarna som känner till spetskandidaten Manfred Weber – hemma i Tyskland. Hur stor kan då andelen vara bland hans potentiella väljare i Portugal, Bulgarien och Finland? Och hur många svenska väljare som står i valet och kvalet mellan Fredrick Federley (C), Heléne Fritzon (S) och Sara Skyttedal (KD) är medvetna om att de samtidigt gör ett val mellan Verhofstadt, Timmermans och Weber? Nästan hälften av de tyska väljarna känner inte till *någon* av de nio ledande spetskandidaterna, så man ska nog inte bli alltför förvånad av reaktionen: "Weber, är inte det en grill?"

Som om inte detta var förvirrande nog har Manfred Weber i skrivande stund just lanserat sin valplattform. Han gjorde det vid ett möte i Grekland så ingen kan anklaga honom för feghet, men i vad mån lanseringen skapar klarhet är en annan historia. Under parollen "The Power of We" säger sig Weber bland annat vilja förvandla Europol till ett europeiskt FBI och snabba på förstärkningen av EU:s gränsbevakning. Gott så. Men sedan lovar han plötsligt också att ta strid för mer ambitiös cancerforskning, fem miljoner nya ungdomsjobb, fler lån till egna hemsbyggande och utveckling av "smarta hus" för pensionärer.

Han tonar inte precis fram som företrädare för ett koncentrerat EU-samarbete, som ger prioritet åt befintliga uppgifter av genuint gemensam karaktär. Istället ska det hittas på nya grejor. Runt om i Europa finns många som tycker att det är svårt att hitta en bostad till rimligt pris och då ska det plötsligt bli de europeiska organens uppgift att fixa tak över huvudet åt folk.

Hos dem som vill ta täten gäller Anders Isakssons klassiska maxim: "alltid mer, aldrig nog".

”Man ska nog inte bli alltför förvånad över reaktionen: ”Weber, är inte det en grill?”

Vi klarar inte det yttre gränsskyddet och vi har långt kvar vad gäller frihandeln med tjänster. Men bygga smarta hus för äldre, det fixar vi utan problem. Och varken Timmermans eller Verhofstadt lär ha något att invända. Hos många som tillbringat lång tid i EU-systemet finns en stark övertygelse om att folk måste få mer och mer som är stämplat ”made by EU” för att de ska uppskatta verksamheten. Jag tror att leverans av redan gjorda åtaganden skulle smälla betydligt högre.

ETT VÄL FUNGERANDE EU-SAMARBETE är av största betydelse för medlemsländer och medborgare, men samarbetet fungerar inte bättre för att man utser spetskandidater med noll folklig förankring eller för att man expanderar åtaganden och resurser till ständigt nya områden. Det slutar med att samarbetet blir som den åldrade Bilbo beskriver sig själv inför Gandalf: som en klick smör utbredd över alltför mycket bröd. Påhitten som är tänkta att förstärka legitimiteten bidrar i själva verket till att gröpa ur den.

Det talas mycket om årets EU-val som ett

ödesval och många etablerade partier har det onekligen motigt i kampen mot nationalpopulistiska utmanare. De håller emot i Tyskland, men i Frankrike är det jämnt mellan Macron och Le Pen, och i Italien ser missnöjespartierna ut att ta hem storslam. Det finns risk för att det ska bli ännu besvärligare än idag för parlamentet att ställa sig bakom frihandelsavtal och enas i en rimlig hållning gentemot Ryssland.

Men det är ingen lösning på den populistiska utmaningen att lyfta frågor av icke gränsöverskridande karaktär till EU-nivån och göra dem ännu mer svåråtkomliga för den nationella politiken; det är tvärtom ett säkert sätt att stärka de populistiska berättelserna om elitvälde och maktutövning bortom demokratisk kontroll. Ett förtroende som saknas på hemmaplan låter sig svårligen repareras i Bryssel.

PJ Anders Lind

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson försvarar liberalismen **10**
 Annika Borg ömmar för hönsen **10**
Indien Henrik Sundbom tippar återval för Narendra Modi **12**
EU Fredrik Erixon hör populistiska tongångar i EU-valet **16**
Medier Mats Bergstrand förvirras av PO **18**
Kultur Anders Johnson presenterar den store aktören Albert Ranft **20**
I korthet Principfrågor. Dramaten **21**

22 FRIZON

- Henrik Nilsson spanar efter Mexikos politiska framtid **22**
 Anders Mathlein begrundar spriten och kreativiteten **28**

32 OPINION

- Maria Sandström uppmanar oss att stödja varandra.

TEMA: RÖSTER TILL VÄNSTER

36 I begynnelsen var socialismen

Marxism och utopisk socialism är rika på kristna föreställningsvärldar. Längtan efter ett idealsamhälle har eggat till politisk kamp. **Av Johan Sundeen**

40 Tecken i tiden?

Vad Marx och Engels skrev och sade var inte det viktiga utan deras roll som symboler. Som sådana kan de mycket väl komma tillbaka i en ny politisk situation. **Av Svante Nordin**

46 Högerpopulistisk tsunami väntar

Den latinamerikanska vänstern har förlorat sin demokratiska och moraliska legitimitet. Nu tar en radikal och populistisk höger över. **Av Mauricio Rojas**

50 Vänstern sviker när det gäller

Antirasism, barns, kvinnors och arbetstagares rättigheter är fundamentet i vänsterns världsbild. Men de får ofta stå tillbaka inför idén om multikulturalism och storskalig migration som politiskt projekt. **Av Paulina Neuding**

54 Den nya klasspolitiken

Vänsterns nya politik kommer inte att vara byggd av och för industriarbetare och städare. Istället kommer den att bejaka sin sanna klassbas: studenter, tjänstemän, akademiker, journalister och NGO-anställda. **Av Malcom Kyeyune**

”

Det krävs stora investeringar i humankapital för att utbilda en skicklig lärare.

Maria Sandström, sid 33

58 TRADITION

Anna Victoria Hallberg om Iris Murdoch.

62 CIVILISATION

- Film* Erik Hedling om hur filmtittandet har förändrats 62
Litteratur Maria Engqvist läser Maria Stepanova 64
Idéhistoria Carl-Göran Heidegren om teorins långa sommar 66
Litteraturvetenskap Alfred Sjödin minns Jean Starobinski 68
Litteratur Charlotta Seiler Brylla läser *Babylon Berlin* 69
Medier Magnus P Ängsal om problemen med faktagranskning 70
Krönika Arvid Åhlund minns ironikern Anders Ehnmark 71
I korthet Charlotta E Lindell om återfunna böcker 71

72 RECENSIONER

- Lena Kåreland går på konstrunda 73
Alex Berman begrundar maskiners kreativitet 78
Håkan Tribell prisar kapitalismen 80
Bengt E Y Svensson om forskningens försvarspolitiska funktioner 82
Carl Rudbeck tänker otuktigt 84
Ninna Rösiö bevittnar en politisk avrättning 86
Erik W Larsson utvärderar mekanisk vård 90
Lennart Berntson lär sig nytt om Vietnam 92
Anna Victoria Hallberg estimerar en excentriker 94
Nina Lekander minns ett märkesår 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson stämplar in i trollfabriken.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter
Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 11 juni 2019

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Monet läser *tidningen*,
målning av Auguste Renoir. Foto:
Bridgeman Images/TT

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Wilhelm Behrman
Psykolog

Mats Bergstrand
Partner på Priority Group

Alex Berman
AI-utvecklare och skribent

Lennart Berntson
Lektor i statsvetenskap
vid Roskilde universitet

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Maria Engqvist
Slavist och lektor vid
Tartu universitet

Fredrik Erixon
Chef för tankesmedjan
European Centre for Political
Economy (ECIPE)

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Carl-Göran Heidegren
Professor i sociologi vid
Lunds universitet

Anders Johnson
Författare, debattör
och företagare

Malcom Kyeyune
Skribent och bloggare

Lena Kåreland
Kritiker och professor emerita
i litteraturvetenskap

Erik W Larsson
Läkare och frilansjournalist

Nina Lekander
Författare och journalist

Charlotta E Lindell
Journalist

Anders Mathlein
Journalist och författare

Catta Neuding
Vd-assistent vid Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons Stiftelse

Paulina Neuding
Europaredaktör för
nättidskriften *Quillette*

Henrik Nilsson
Frilansskribent

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia vid
Lunds universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia
vid Lunds universitet

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister i UD

Maria Sandström
Doktorand i nationalekonomi
vid Uppsala universitet

Charlotta Seiler Brylla
Professor i tyska vid
Stockholms universitet

Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Karin Stensdotter
Arkitekt och författare

Henrik Sundbom
Frilansskribent och författare

Johan Sundeen
Docent i idé- och
lärdoms historia samt
universitetslektor i biblioteks-
och informationsvetenskap
vid Borås högskola

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk
fysik vid Lunds universitet

Håkan Tribell
Näringspolitisk expert på
Uppsala Handelskammare

Arvid Åhlund
Debattredaktör i
Dagens Industri

Magnus P Ängsal
Docent i tyska vid
Göteborgs universitet

Franska synsätt

SÅSOM UTFLYTTAD från Sverige till Frankrike, ett i ganska många avseenden mer konservativt samhälle än det svenska, har jag ibland funderat på om det överhuvudtaget finns några konservativa drag i det svenska samhället.

Därför var det skönt att läsa texter (Axess 3/19) som bekräftar att jo, det finns svensk konservatism. Men den är svår att ringa in, svår att få syn på i förstone, och i vissa avseenden kanske den inte riktigt är konservativ heller, den liknar åtminstone inte den traditionella konservatism jag ser i Frankrike, eller för den delen även på andra håll inom Europa.

Det första jag själv tänker på när man talar om konservatism, och sett ur mitt franska sammanhang, är livsstilskonservatism, som jag lite slarvigt kallar det. Med livsstilskonservatism menar jag alla de frågeställningar som kan kokas ned till synen på sexualitet och i förlängningen reproduktion. Vem ska få gifta sig med vem, och framförallt vem ska få ha barn, och med vem – och hur ska de barnen uppfostas?

FÖR DEN KONSERVATIVE är alltså familjen viktig, eller mer än så, familjen är själva fundamentet för existensen. Och i familjen ingår mer folk än vad åtminstone jag tycker ingår i en familj. Kusiner, och andra ännu mer avlägsna släktingar är viktiga och när man behöver hjälp med något är det till sin familj man vänder sig, och familjen har även en skyldighet att hjälpa. Familjen är dessutom alltid närvarande vid dop, bröllop och begravningar, infattade i trosutövningen.

Hela det här paketet uppfattar jag som helt centralt för inte bara för franska konservativa utan även för andra europeiska konservativa. Det är den konservativa identitet ur vilket sedan resten av åsikterna mer eller mindre logiskt faller ut.

Frågan infinner sig: Om man jämför konservativa svenskar med sina kontinentala motsvarigheter, är svenskarna verkligen konservativa?

Den andra tråden att dra i borde vara konservativa inslag i ett (modernt) samhällsbygge, dels själva processen, dels i dess organisationer och institutioner. Kanske finns här mer att hämta om man tittar på Sverige?

Widar Andersson talar i sin text om socialdemokraterna som en konservativ kraft vad gäller tillvägagångssättet. Socialdemokraterna omdanade, kanske framförallt efterkrigstidens Sverige via en konservativ reformism. Man utredde grundligt, reformerade, tittade på utfall och fortsatte sen att reformera. Sakta men säkert.

SAMTIDIGT FÅR MAN väl ändå konstatera att det samhälle som mejslades fram med metoden blev ett modernt samhälle där de stora strukturerna och gemenskaperna uppmuntrades på bekostnad av de små. Och det är de små strukturerna och gemenskaperna som är stommen i ett mer konservativt samhälle, vilket Joel Halldorf beskriver väl.

Emil Uddhammar beskriver bland annat hur

Från Axess nr 3/2019.

FOTO: THURE WIKBERG/TT

borttagandet av tjänstemannaansvaret, som kanske tedde sig ganska harmlöst då det genomfördes, idag får enorma konsekvenser. Förmodligen kunde man inte föreställa sig den digitaliserade värld vi idag lever med och i, en värld där ingen utom möjligen någon datatekniker någonstans, men fan tro't, har överblick över verksamheten och framförallt informationen.

Uddhammar skriver också om det allmänna förtroendet för olika samhällsinstitutioner och det är ju här som skadan förmodligen är störst.

Om det finns en växande konservativ opposition, också i Sverige, så måste den komma underifrån. Liksom all opposition gör även om den sedan ofta exploateras ovanifrån.

SEDAN MENAR JAG att det borde finnas ett antal områden där ett mer konservativt synsätt faktiskt skulle kunna appellera till rätt stora grupper i Sverige:

- En skola där rektor och lärare ser sig som de som förmedlar den kunskap som står i centrum.
- Ett byggande som är platsbundet där man använder lokala byggnadsmaterial och företag som kan traditionella tekniker.
- Överhuvudtaget alla områden som inbegriper natur och miljö; skogsbruk och skogsvård, jordbruk, åtminstone delar av energiproduktionen.

Inom de här domänerna skulle kanske den ateistiska eller sekulära konservatism som Fredrik Haage efterlyser kunna utvecklas. För här tror jag att svensken i stor utsträckning kan skriva under på att han bara är en länk i en kedja, att han är här (på jorden) för att förvalta det tidigare generationer åstadkommit och för att lämna över det till kommande generationer, och helst då i lite bättre skick.

Karin Stensdotter

Krönikor

Till liberalismens försvar

Små doser av konservatism, medger allt fler, är ändå rätt så bra för ett samhälle. Försiktighet, en realistisk syn på människan, och en insikt om att det som fört oss till frihet och välbefinnande bör förvaltas snarare än föraktas. Ungefär.

Kristdemokraterna växer, Moderaterna pratar numera gärna om sin liberalkonservatism och Joel Halldorfs *Gud. Återkomsten* har blivit en bästsäljare med sitt budskap om att liberalismen är bra som politiskt system men i sig själv är tom på mening. Den har skapat ett samhälle av ensamma, alienerade och egoistiska individualister.

Om inte nationalismen ska bli det enda

svaret på människors allt starkare längtan efter mening och tillhörighet, behöver de små gemenskaperna – familjer och församlingar – tillåtas spela en större roll i samhället. Ungefär.

Jag ser diverse ledarskribenter och kultureddaktörer gå i svaromål och medge att visst är liberalismen tom i och med att den inte dikterar vad människor ska göra med sin frihet, men religion kan vara förtryckande och ond, därför måste vi hålla fast i liberalismen. Ungefär.

SKA MAN BEHÖVA göra allt själv? Här sitter man och småmyser över att det äntligen uppstått ett embryo till debatt om konservatismen. Men asymmetrin förtar genast nöjet. Det irriterar mig att svaret

Silkesvantar eller kulor och bomber

12 Den indiska valrörelsen har dominerats av terrorism istället för frågor om jobb och svikna vallöften. Det lär gynna premiärminister Modi.

Ett nytt tonläge

16 Europas höger och vänster får alltmer gemensamt. Det ger öppningar för populisterna och nationalisterna i EU-valen.

En kapitulation

18 Pressombudsmannens granskning av sanningshalten i anonyma källor är förvillande och ohållbar.

Den store aktören

20 I början av 1900-talet dominerades Stockholms teaterliv av entreprenören och skådespelaren Albert Ranft.

I korthet

21 Principfrågor. Dramaten.

Dessa våra minsta

DET BRUKAR SÄGAS att Adolf Hitler var djurvän. Hans diet har ibland betraktats som ett utslag av hans ömmande för djuren. Tillåt mig tvivla. För ett antal år sedan släpptes tidigare okända arkivfilmer från andra världskriget, skakande dokument som dröjer sig kvar. En av dem innehöll en filmsnutt där Hitler står med sina hundar och blickar ut över det storslagna landskapet runt omkring Berghof. Med kavat kroppsspråk och oroliga uttryck följer de fyrbenta sin herres rörelser. Filmklippet med hundarnas underkuvade beteende i Führerns närhet blixtbelyste att grymheten fanns i alla dimensioner av Tredje riket.

NÄR TEMPERATUREN på ett samhälles eller civilisations empati ska mätas är synen på och behandlingen av djur en sådan lyspunkt. I samtida vetenskap har perspekti-

vet förskjutits från hur lidandet ska minska i djurhållningen till vad som får djuren att må bra, så kallad salutogen forskning som tar fasta på vad som befrämjar välbefinnande. Forskning om djurvälstånd studerar hur djuret själv upplever sin situation, sådana studier låg till grund för att höns idag åtminstone får några skärvar mer av normalt liv i produktionsleden än tidigare. Jag återkommer till hönsen.

Misshandel av djur blev ett brott i Sverige i mitten av 1800-talet, men det skulle dröja fram till slutet av 1930-talet tills man började tala om och föreslå en djurskyddslag, den lagen trädde i kraft 1944. I diskussionen om lagstiftningen framkom synen att det generellt var starkt förankrat hos medborgarna att djur ska skyddas. Även i förarbetena till den djurskyddslag som 1988 ersatte lagstiftningen från 1940-talet

från liberalerna är så andefattigt, så onödigt andefattigt.

Det är sant att liberalismen inte ger svar på de eviga frågorna. Men det gör ju inte nödvändigtvis de små gemenskapernas konservatism heller. Olika gemenskaper ger olika svar, varav en del torde vara väldigt fel.

Att låta sin identitet formas i gemenskap med andra är ett sätt att leva, och ja, det är förstås mycket bättre att öva sig i självuppoffring och overseende, kärlek och föreningsdemokrati, än att sväva omkring i ett kallt universum, avskuren från alla andra, huvudsakligen intresserad av sin egen njutning och tillfredsställelse. Men varför ifrågasätter inte de liberala apologeterna den här beskrivningen av liberalism?

TROR NI ATT *autonomi* är att vägra vara beroende av andra människor? Tror ni att *självförverkligande* är att bli antagen till en dokusåpa? Tror ni att *individualiteten* framträder medan man ligger på soffan och tittar på ännu en Netflixserie? Kunde de sagt, och fortsatt: Tänk om problemet inte är att vi plågas av för mycket liberalism, utan tvärtom, att folk inte tar sin liberalism på tillräckligt stort allvar.

Sverige är ett av världens mest individualistiska länder. Hur använder vi denna frihet, detta oberoende? Tja, vi vill knappt ens vidgå att vi är fria. Att vi inte gör det vi anser rätt, skyller vi på dumma normer. Fast oftast orkar vi inte ens utforma en

Det är sant att liberalismen inte ger svar på de eviga frågorna.

egen sammanhängande idé om det rätta och det goda; det finns ju värdegrunder, det finns en tidsanda, det finns självklarheter.

Det är ett hårt och svårt arbete att vara fri och att gå sin egen väg, på riktigt. Men det är ett ideal som stämmer väl överens med människans grundvillkor: Hon är ensam. Ingen kan någonsin till fullo förstå en annan människa och vi kan aldrig uppleva varandras känslor. Dina moraliska kvaliteter avgörs inte av de gemenskaper du ingår i, och du dör ensam, fullkomligt ensam.

Jag tänker på Dietrich Bonhoeffer, den tyske prästen och teologen som deltog i attentatet mot Hitler, för vilket han hängdes några veckor före den tyska kapitulationen. När nazisterna 1933 tog kontrollen över den protestantiska kyrkan, var Bonhoeffer en av dem som bröt sig ur och bildade en motståndskyrka. Han betonade ofta att kristendom inte är en religion, att vara kristen är att som enskild individ följa Kristus, vad det än kostar. För honom själv kostade det livet.

BONHOEFFER KOM FRÅN ett kristet hem, men modern var allergisk mot religiositet som inte kändes äkta, och därför gick familjen sällan i kyrkan. Hon var noga med att barnen skulle lära sig att respek-

tera andras åsikter och känslor. Och Dietrich och hans syskon uppmanades att utforska sina respektive intressen och begåvningar. Liberalism i praktiken, skulle man kunna säga.

Man blir mindre ensam av att vara sammanlänkad med andra, det är ovedersägligt, men man blir inte automatiskt sann mot sig själv, modig, frimodig och tolerant. Därför behöver vi fortfarande hörsamma uppmaningarna från liberalismen, en förnyad, reformerad och strängare liberalism.

Det borde liberalismens försvarare säga. ✨

Av Susanna Birgersson

lyftes fram att djurskydd är en etisk fråga som engagerar befolkningen.

DÄRFÖR ÄR DET ganska märkligt att det i Sverige idag i huvudsak är ytterlighetspartier som ligger i framkant när det gäller att förstå att djurskydd är en fråga som är av stor betydelse för många väljare. Ämnet verkar ha överlämnats till militanta aktivister och partier på kanterna. Trots att klimatfrågan skapar fler uppopp, mani-

Och hur var det då med hönsen?

festationer, artiklar och aktiviteter än vad som överhuvudtaget är överblickbart, verkar inte hönsens vardag, köttindustrins klimatpåverkan eller att fyrtio procent av världens fågelarter minskar och var åttonde bevingad art är utrotningshotad kvalificera sig nämnvärt för plakat eller demonstrationer. Här finns ett gyllene tillfälle för

partier som har ett mer sansat tonläge att ta sig an frågorna och kamma hem poäng hos en i grunden djurengagerad befolkning.

OCH HUR VAR DET DÅ med hönsen? Deras tillvaro fick jag en insikt i under några år genom en alldeles underbar nymfkakadua vid namn Gittan. Gittan hade en gul, pärlmorskimrande fjäderdräkt med gråprickiga inslag samt röda kinder och blev med tiden mycket social. Problemet var dock att hennes biologiska klocka trodde att det ständigt var dags för äggläggning. De små, vita perfekta äggen bildades konstant och trots kalkhaltig och näringsrik diet urholkades skelettet och hennes lilla kropp slets. Det gick så långt att Gittan fick ett hormonchip i ryggen för att produktionen skulle lugna ned sig. Nu kan man tycka att en djurägare går till överdrift som satsar så på sitt husdjur, men jag är nu en gång skapt på det viset i förhållande till djurens välbefinnande. Hon fick en välbehövlig paus under en tid och det blev faktiskt folk av Gittan. Men på sikt gick det inte, hennes skelett och hennes inre slets

ut när äggläggningen drog igång igen. Att vara fågelhona med en biologisk klocka på högvarv är inget att önska sig i sitt nästa liv.

Så, den som ägnar hönorna och deras utslitna kroppar, som pumpas fulla med foder för att ge riklig äggproduktion, några tankar och lyfter frågan i valrörelsen 2022 kan mycket väl få min röst. Så, se hit alla röstfiskare. Valrörelsen är snart här. ✨

Av Annika Borg

INDIEN

Silkesvantar eller kulor och bomber

Den indiska valrörelsen har dominerats av Kashmir och terrorism istället för frågor om jobb och svikna vallöften. Det lär gynna premiärminister Narendra Modi, skriver **Henrik Sundbom**.

I TRAILERN TILL *PM Narendra Modi*, en kontroversiell biografisk film om Indiens premiärminister, spänner skådespelaren Vivek Oberoi som spelar titelrollen ögonen i kameran: "Jag varnar Pakistan. Nästa gång du försöker lyfta handen mot Indien kommer jag att hugga av den. Du har sett våra uppoffringar. Nu kommer du att få se vår hämnd."

Den indiska filmindustrin är en stark maktfaktor och till skillnad från stereotypen av färgstarka komedimusikaler görs ofta filmer med politiska budskap. Inför årets parlamentsval har de politiska budskapen blivit mindre subtila och mer partipolitiska. Indiens centrala valkommission har beslutat att skjuta på filmens premiär till efter det månadslånga val som avslutas i dagarna. Den anses allt för propagandistisk, då konstitutionen förbjuder kampanjande under själva valperioden.

Oberoi, en av Bollywoods superstjärnor, avfärdar att filmen skulle vara propagandistisk eller att det tänkta premiärdatumet – bara ett par dagar före valet – skulle vara politiskt motiverat: "Vi porträtterar inte Modi som hjälte – han är en hjälte!"

ÅRETS VAL HAR med rätta beskrivits som en folkomröstning om Narendra Modi, och sällan har indisk politik varit så polariserad.

Den 14 februari i år dödades 46 indiska paramilitära reservpoliser i en självmordsattack i Pulwana, Kashmir. Terrorgruppen Jaish-e-Mohammed, som har relationer till både al-Qaida och talibaner och utför attacker mot indiska intressen –

bland annat mot parlamentet i New Delhi 2001 – tog snart på sig skulden. Indiens uppfattning är att gruppen ges fritt spelrum av Pakistan, medan Pakistan avsäger sig allt ansvar för deras terrorhandlingar. "De ansvariga kommer att få betala ett högt pris", konstaterade premiärminister Modi, och förklarade vidare att säkerhetsstyrkorna fått fria händer att slå ned terrorismen med hänvisning till att "folkets blod kokar".

Och nog kokade det i många ådror. En god vän som bor i New Delhi skrev i sociala medier att "butiker är stängda, tåg inställda, miljoner demonstrerar på gatorna för att Indien skall anfälla Pakistan".

Den indiska militären svarade med att flygbomba ett terrorläger i den pakistanska delen av Kashmir. Därpå följde skottlossning över gränsen, nedskjutna flygplan och ett kraftigt eskalerande ordkrig. I den begynnande indiska valrörelsen blev ett hägrande krig med Pakistan en tung faktor. Fokus skiftade snabbt från sysselsättning till säkerhet. Indiens stora medier gick från att diskutera valet till hur Indien skulle kunna anfälla Pakistan.

När Lewinskyskandalen uppdagades 1998 var Bill Clinton snabb att bomba Irak och Sudan. Trots hot om riksrätt steg hans förtroendesiffror till rekordhöga nivåer. På samma sätt var det andra Tjetjenienkriget mycket lägligt för den då tämligen okände tillförordnade ryske presidenten Vladimir Putin. Under krigshösten 1999 steg Putins popularitet från 31 till 80 procent lagom till presidentvalet i mars år 2000.

Och nu ser även Narendra Modi och hans Bharatiya Janata Party (BJP) ut att gynnas. Efter en tid av motgångar och misslyckade delstatsval steg förtroendesiffrorna. Med 900 miljoner röstberättigade är detta val som äger rum på sju dagar under en sex veckors period från 11 april till 19 maj – med goda marginaler det största som genomförts i världshistorien. Hundratals partier, de flesta lokala eller regionala, tävlar om de 543 platserna i parlamentets underhus. Indisk politik är brokig, präglad av oheliga allianser och är svår att beskriva i västerländska ideologiska termer. I underhuset ingår inte mindre än 36 partier. Kast, religion och regionala intressen spelar ofta större roll än höger och vänster. Opinionsundersökningar talar för att det hindunationalistiska högerpartiet BJP (indiska folkpartiet) kommer att styra landet i ytterligare fem år – om än med försvagat mandat.

När BJP och Narendra Modi vann regeringsmakten 2014 var det efter en valkampanj som i första hand handlade om tillväxt, modernisering och utveckling. Politiken skulle utformas för att locka utländska investeringar, hundra "smarta städer" byggas, korruptionen utrotas och 10 miljoner jobbomöjligheter skapas – per år. Denna agenda fick många väljargrupper som tidigare stått långt bort från BJP att rusa till. Partiet har traditionellt sett främst förknippats med religiösa symbolfrågor och bygger på *hindutva*, en ideologi som utgår från att Indien bör vara ett hinduiskt land. 2014 vann man gehör hos en bredare medelklass, hos unga väljare och till och med hos en del muslimer, något som tidigare varit otänkbart.

EFTER VALET 2014 låg Kongresspartiet, det breda vänsterorienterade parti som varit statsbärande sedan självständigheten, i spillror. Under ledning av Rahul Gandhi, självklar arvtogare i den politiska Nehru/Gandhi-dynastin, kämpar man för att åter skapa forna tiders anseende. Inför årets val har han fått sällskap på barrikaderna av sin syster Priyanka, som hoppas föra väljarnas tankar till farmodern Indira Gandhi. Att vara barn, barnbarn och barnbarnsbarn till tidigare premiärministrar kan vara en fördel i ett land som i hög grad styrs av kast- och dynastitänkande. Men det gör också att Kongresspartiet vid sidan om ineffektivitet och korruptionsskandaler förknippas med nepotism. Syskonen Gandhi må stå för förnyring av den indiska politiken, men knappast för förnyelse. I den mån Kongresspartiet presterar väl, beror det mer på att stora väljargrupper inte tycker att Modi levt upp till sina högt flygande vallöften än på att man ser en stark nationell ledare i Rahul Gandhi.

Premiärminister Modi har delvis levererat enligt sin utlovade agenda. Investering-

Gandhi-dynastin kämpar: Rahul Gandhi och systemen Priyanka.

FOTO: GETTY IMAGES/ATUL LOKE

Premiärminister Narendra
Modi: segertippad.

FOTO: GETTY IMAGES

arna rullar in och näringslivet jublar. Enorm digitaliserings- och infrastrukturprojekt har lanserats, och dagens Indien age-
rar med nytt självförtroende. För Modi är
det en hederssak att betraktas som en jäm-
like med de stora världsledarna.

Samtidigt måste han jonglera olika
intressen inom sitt parti. Hindutvarörel-
sen är, liksom alla stora politiska rörel-
ser i Indien, allt annat än homogen. Här
ryms hela spektret från intellektuella kon-

Yogi Adityanath, som Modi år 2017 utsåg
till chefsminister i delstaten Uttar Pra-
desh. I diskussioner om partiets fram-
tid lyfts han ofta fram som en potentiell
efterträdare till Modi. Adityanath har
grundat en ungdomsorganisation, Hin-
du Yuva Vahini, som ibland beskrivs som
en högerextrem milisrörelse och förknip-
pas starkt med våldshandlingar mot mus-
limer, hatisk retorik mot Pakistan och mot-
stånd mot kvinnors rättigheter. Inför valet

Enligt läckta siffror från en försenad statlig
rapport, som använts flitigt i Kongresspar-
tiets valkampanj, var arbetslösheten 2018
högre än på 45 år. Rahul Gandhi använder
misslyckandet för att lansera sina egna för-
slag för att skapa nya jobb, men också för
att propagera för basinkomst för de fatti-
gaste. Handlar valet om jobben och brutna
vallöften har Kongresspartiet en chans att
öka sitt stöd.

Efter att den eviga dispyten mellan
Indien och Pakistan eskalerade till nivåer
man inte sett på decennier, blev säkerhets-
frågorna alltmer närvarande i den politis-
ka retoriken under våren. Yogi Aditya-
nath sade i ett uppmärksammat anföran-
de att "Kongresspartiet brukade servera
terroristerna biryani. Modis armé serve-
rar dem kulor och bomber." Ett par dagar
innan valets första fas inleddes riktade sig
Modi till förstagångsväljare när han talade
i delstaten Maharashtra: "Jag har en väd-
jan till alla förstagångsväljare: dedicera era
röster till de tappra soldater som utförde
flygbombningarna i Pakistan. Dedicera era
första röster till de modiga martyrer som
dog i Pulwana."

Kongresspartiet hoppas att få valet att
handla om jobben och brutna vallöften. Då
finns chansen att partiets stöd ökar. Men
så länge Kashmir och frågor om nationens
säkerhet dominerar valrörelsen lär BJP
och Narendra Modi få väljarnas fortsatta
förtroende. ✨

För Modi är det en hederssak att betraktas som en jämlike med de stora världsledarna.

servativa som närmast kan beskrivas som
en hinduisk version av europeisk krist-
demokrati, via högerpopulism till våldsbe-
jakande fascistgrupper. Alla gör de anspråk
på sin premiärminister. Följaktligen har de
senaste fem åren också präglats av religiö-
sa och kulturella konflikter. Radikala gräs-
rotsrörelser uppfattar att de har rege-
ringens tysta medgivande när de ger sig på
muslimer och andra minoriteter, olikvän-
kande och människor som i generationer
tjänat sitt levebröd genom att handla med
kor. Religionsfrihet, yttrandefrihet och
tolerans uppfattas som om de är hotade.

Nya, starka röster hörs också från
den radikala högerflanken. Bland dem
märks den 47 år gamla hinduiska prästen

har han varit en av partiets flitigaste talare
på kampanjmöten. För tio år sedan var det
Modi själv som spelade rollen som partiets
högerspöke.

Andra delar av Modis omfattande refor-
magenda har misslyckats. Några riktigt
stora korruptionsskandaler av de slag som
Indien drogs med under Kongressparti-
ets sista mandatperiod har visserligen inte
synts till, men index som mäter upplevd
korruption på lägre nivåer visar att den ökat
kraftigt. Av de tiotals miljoner nya jobb som
utlovades har det inte heller blivit mycket.
För Indiens 600 miljoner invånare under
25 år och för människor i lågproduktiva sys-
selsättningar på landsbygden är jobben en
ödesfråga som mycket väl kan avgöra valet.

Ett nytt tonläge

Europas höger och vänster får alltmer gemensamt. Det ger öppningar för populister och nationalister i EU-valet, skriver **Fredrik Erixon**.

VÅRENS VAL TILL Europaparlamentet är på ett sätt unikt: denna gång kan väljare bidra till att ändra på EU. Det kan man inte säga om tidigare val. Runt om Europa har partier och hugade kandidater vädjat till väljarna att de ska bry sig om EU-valet och masa sig till vallokalen, men budskapet har alltid skorrat falskt. EU är ju i första läget inte en parlamentarisk konstruktion och samarbetets politiska riktning står inte och faller med denna församling. Enskilda parlamentariker har ibland påverkat utformningen av nya direktiv och regleringar – och parlamentet har i undantagsfall stoppat nya förslag. Men Europaparlamentet har alltid varit den juniora partnern i den europeiska firman – underställt kommissionen och rådet i makt. Eftersom parlamentariker varit avsevärt mer federalistiskt

orienterade än Europas regeringar har parlamentets huvudsakliga roll blivit att bekräfta den politik som kommissionen och rådet stakat ut. Alternativet till vad de har föreslagit är ju i regel ”mindre Europa”.

Nu bankar populister och nationalister på dörren till parlamentet, och vill bryta mittenpartiernas maktmonopol. De verkar också lyckas. Många av dessa partier har redan tidigare presterat bättre i Europa-valen än i valen hemma, men efter flera år av nationella valframgångar kan de nu bli tillräckligt stora och på allvar påverka hur Europasamarbetet kommer att utvecklas.

Europas politiska karta håller på att ritas om. Sverigedemokraterna lär knipa en större andel av väljarkåren än den knappa tiondel de vann för fem år sedan. Alternativ för Tyskland har sjunkit något

i hemmaopinionen på sistone men spås ändå fördubbla antalet platser i Europaparlamentet. Efter Thierry Baudets framgång i det holländska senatsvalet i mars har landet fått en populistisk nytändning och hans Forum för demokrati förväntas tillsammans med Geert Wilders' Frihetsparti samla nästan 40 procent av väljarna. I Italien kommer långt mer än hälften av väljarna att rösta på populister till vänster eller höger – alla med tydligt nationalistisk hållning.

EN DEL BEDÖMARE håller inte med utan ser det nationalist-populistiska inflytandet i EU som överdrivet – om inte direkt felaktigt. Eftersom de partigrupper som samlar dem inte lär få mer än en tredjedel av platserna i nästa Europaparlament kan de

Matteo Salvini söker
allianser med
likasinnade.

FOTO: LUCA BRUNO/TT

fortsatt hållas borta från makt. Visst, etablerade partier till vänster och höger får inte längre egen majoritet, och det är inte långsiktigt hälsosamt för demokratin att mittenkoalitionen måste expandera med andra partier för att den ortodoxa EU-politiken ska kunna försvaras. Men, trots allt: det finns fortsatt starkt majoritetsstöd för ett mittenorienterat Europa.

Man kan fortsätta på samma argumentationslinje. Nationalist-populisterna är en brokig skara partier utan en ideologi som binder dem samman. Några av dem är närmast enfrågepartier, andra är lösa rörelser byggda kring en person – men båda kategorierna saknar allt det som krävs för att nå sakpolitisk framgång: kunskap, erfarenhet, tålamod, vilja att söka kompromisser. I migrationspolitiken, den fråga som dessa partier bryr sig mest om, kolliderar dessutom positionerna. Matteo Salvini och hans italienska regering, till exempel, vill ju att andra EU-länder tar hand om de migranter som lever i flyktinglägren på Sicilien. Men hans partivänner i Österrikes frihetsparti, Sannfinländarna och Dansk Folkeparti vill däremot att flyktingarna hålls kvar i Italien och inte kommer till deras länder. Om dessa partier inte kan samsas i den fråga som betyder mest för dem lär de heller inte kunna bygga en politisk allians som håller i andra frågor.

ALLT DETTA ÄR riktigt, men det uttrycker en förhoppning snarare än en realitet. Europas nationalist och populist har med tiden mognat. Deras erfarenhet av makt multipliceras snabbt: de sitter idag i regering i några länder, och förhandlar med regeringar i andra. Med valframgångarna har det också vuxit upp en flora av tidskrifter och institut som har gett partierna ett gemensamt ideologiskt sammanhang. Extremismen har tonats ner och partierna premierar kandidater som söker sakpolitiska resultat snarare än tillfällen att protestera. De har ingen gemensam valplattform, men de söker heller inte mandat för att expandera EU, bara att minska det. De kan dessutom bli större (och mer maktfäliga) än vad prognoserna förutspår om Ungerns Viktor Orbán lämnar den kristdemokratiska gruppen – och Tjeckiens Andrej Babis den liberala – och ansluter sig någon av populistallianserna.

Lika viktigt är vad som händer med mittenpartierna – de som förlorar makt. De är inte konstanta politiska funktioner utan håller också på att förändras. Både vänstern och högern har tappat stora delar av sin väljarkår och i några länder är de uträknade som politiska maktfaktorer. Spaniens, Italiens och Frankrikes höger har förlorat hälften av sina väljare under de senaste åren. Tyska, franska och nederländska socialdemokrater är

Den gamla höger-vänsterskalan – med mittenorienterade socialdemokrater och kristdemokrater som centrala aktörer – har slagits sönder i land efter land.

utrotningshotade arter. Den gamla höger-vänsterskalan – med mittenorienterade socialdemokrater och kristdemokrater som centrala aktörer – har slagits sönder i land efter land.

DE HAR OCKSÅ börjat ifrågasätta ortodoxin i EU och närmat sig uppfattningar som ligger närmare nationalist och populist. Bland europeiska socialdemokrater blir det

Näringsminister Peter Altmaier: varmar för industristöd.

FOTO: ALAMY

allt mindre vanligt att finna stöd för öppen handel – inom och utom Europa. Redan vid det förra valet till Europaparlamentet gjorde tyska socialdemokrater ett förslaget frihandelsavtal – med USA – till sin motståndare, och under denna mandatperiod har protektionism och ekonomisk nationalism blivit alltmer vanliga referenser. Varje omröstning om handelsavtal – med till exempel Japan och Kanada – har sett betydande grupper av socialdemokrater på motståndarsidan. Om den gångna mandatperioden är måttstocken är det märkligt nog bättre att rösta på Sverigedemokraterna än regeringspartierna (Socialdemokraterna och Miljöpartiet) för den som i handelsfrågor vill se ett öppet Europa.

EUROPAS VÄNSTER vill också ha en betydligt starkare reglering av den inre marknaden. Utan regleringar av sociala villkor tvivlar de på att den inre marknaden och principen om fri konkurrens bör bevaras. De vill också se gemensamma regler för företagsbeskattning – och allmänt reducera möjligheterna att använda sig av den inre marknaden för företag som enligt dem

inte betalar tillräckligt med skatt, särskilt företag i den digitala tjänstesektorn.

Den europeiska högern tvivlar också på den fria marknadsekonomin. De tyska kristdemokraterna har blivit en nyfrälst vän av aktivistisk industripolitik. På deras önskelista står till exempel protektionistiskt skydd av europeiska tillverknings- och värdekedjor samt statligt ägande i företag i syfte att skydda dem från utländska uppköp. Tillsammans med den franska regeringen har Peter Altmaier, tysk näringsminister och nära allierad till Angela Merkel och Annegret Kramp-Karrenbauer, föreslagit att reglerna mot statligt industristöd ska luckras upp. Altmaier och den franske ekonomiministern Bruno Lemaire vill med staters hjälp bygga europeiska ”champions” – eller dominerande storföretag – och beskära kommissionens makt att stoppa företagssammanslagningar som kan leda till stor marknadsmakt för ett enskilt företag, för att inte säga monopol.

Nationalister och populist kan med andra ord göra sällskap med partier till vänster och höger om de efter nästa val söker att omvandla valframgång till faktiskt resultat. När Matteo Salvini nyligen lanserade idén om sin nya allians med nationalistiska populist presenterades en rad olika förslag som gick helt i linje med den nya tonen hos Europas vänster och höger: skydd emot utländsk konkurrens, sociala regleringar av den inre marknaden, mer nationell matförsörjning, bevarande av nationell och europeisk industri.

DET FINNS naturligtvis ideologiska skillnader mellan mitten och utkantspartierna. En sådan gäller volymer på migrationen. En annan viktig skillnad finns i frågor om kultur och nationell identitet. Men det som utmärker dessa frågor är att ingen är riktigt förankrad i EU och att det är sällan viktiga beslut fattas på överstatlig nivå. EU:s svårighet i hanteringen av migrationskrisen, till exempel, har ju ytterst handlat om att medlemsländer haft olika uppfattningar om asylpolitiken och att EU inte har någon påtaglig makt att utöva.

Trots allt tal om ett EU som vuxit och blivit alltmer allomfattande handlar det legislativa arbetet i parlamentet nästan uteslutande om ekonomi och regleringar. Det är i dessa frågor som nationalist och populist kan få makt efter valet. Det är också i dessa frågor som vänster och höger nu inbjuder dem att få makt. ✨

MEDIER

En kapitulation

Pressombudsmannens granskning av sanninghalten i anonyma källor är förvirrad och ohållbar, skriver **Mats Bergstrand**.

MYCKET HAR SKRIVITS om pressens övertramp i samband med metoo-journalistiken. Mindre är sagt om hur pressens eget granskningssystem klarat sig. Den bild som ändå framtonar är att det fungerar väl då ett flertal tidningar klandrats. Men tittar man närmare på hanteringen uppkommer en del frågetecken. Två ärenden med fällande utgång kan belysa problematiken: *Aftonbladets* publiceringar om teaterchefen Benny Fredriksson och *DN:s* om talmannen Urban Ahlin.

Först själva grunderna för bedömningen. PO Ola Sigvardsson fastslår i fallet med talmannens påstådda sextrakasserier att "...det pressetiska systemet gör inga utredningar av vad som är sant eller falskt, utan bedömer om det som faktiskt publicerats inneburit en oförsvarlig publicitetsskada för anmälaren". När det gäller inlagan om Benny Fredriksson finns ingen motsvarande brasklapp.

Att dra slutsatsen att ett utpekande om sexuella trakasserier mot underlydande innebär en publicitetsskada torde inte behöva någon mer djupgående pressetisk analys. Frågan är alltså när denna skada blir "oförsvarlig", och hur detta ska bedömas helt frikopplat från sanninghalten i utsagorna.

PO brottas med frågan: "Det är förvisso så att både lögn och sanningar kan medföra en skada för den berörde. Samtidigt är det lätt att se att med en lögn når tidningen mycket snabbt nivån där en publicitetsskada får bedömas som oförsvarlig".

FRÅNSETT ATT motsatsparet är osmidigt, en felaktig uppgift behöver inte emanera från en lögn, så kvarstår frågan: Hur avgör PO vad som är vad utan att förhålla sig till vad som faktiskt förevarit?

Även där har PO tänkt till: "Detta dilemma hanterar pressetiken genom att värna den berördes rätt att komma till tals, att

försvara sig själv och till exempel kunna peka ut uppgifter som lögn."

Problemet som då uppkommer är att PO därmed tycker att det är en förmildrande omständighet i sig med ett samtida bemötande, oavsett den publicerade uppgiftens karaktär eller om sanninghalten i densamma kan anses styrkt.

Så när Urban Ahlin bereds tillfälle att bemöta anklagelserna om sextrakasserier mot personalen och säger att uppgifterna är falska och att reportrarna låtit lura sig av folk som är ute för att skada honom, ja då är vår pressombudsman i stort sett nöjd: Han finner "att tidningens granskning av Urban Ahlin i huvudsak varit pressetiskt acceptabel". Som grund för det betonar han att "anmälaren har fått komma till tals".

DN fälls sedan ändå pliktskyldigast bland annat för att på ledarplats slängigt ha citerat *Aftonbladets* formulering av Ahlin som ett "svin".

Att det samtidiga bemötandet blivit något av PO:s universalmetod för att bedöma tidningars publicistiska kompass känns som en pressetisk kapitulation.

AV MÅNGA ALLVARLIGA anklagelser mot Benny Fredriksson är det den om att han skulle ha tvingat en skådespelerska till abort som mest sticker ut. Även där lutar sig PO mot replikrätten: "För att påstå något sådant krävs såväl mycket starka belägg som en rimlig möjlighet till samtidigt bemötande av den utpekade personen."

Analogt med bedömningen av Urban Ahlin hade *Aftonbladet* alltså varit mindre klandervärd om tidningen publicerat uppgifterna samtidigt som Benny Fredriksson fått förneka dem.

Men den som pekas ut som sextrakaserare och tyrann är inte mycket hjälpt av att få dementera uppgifterna. Det minskar inte publicitetsskadan. Poängen med det samtidiga bemötandet är att det ska hjälpa tidningarna att hitta luckor i sina berättelser, inte att det ska tjäna som alibi.

Hur lång tid den utpekade ska få på sig att replikera varierar också från fall till fall. För Benny Fredriksson var fyra timmar för kort tid, i Urban Ahlins fall var en överrumplingsintervju helt tillfyllest.

Påståendena om såväl Ahlin som Fredriksson kommer från anonyma källor. När det gäller Fredriksson diskuterar PO problematiken: "Att använda anonyma vittnesmål som grund för att publicera nedsättande uppgifter om en enskild person ställer betydande krav på tidningen. Till exempel att, genom andra källor eller anonyma intervjuer med uppgiftslämnarna, ställa relevanta motfrågor och genom journalistisk metod stärka sin granskning." PO betonar att uppgiftslämnarna kan härledas till ett upprop och att deras beroendeförhållande och motiv är ägnat att minska tilltron till utsagorna.

När det gäller Ahlin har PO ingen motsvarande reservation. Där accepteras ut-

givarens utsaga om "flera av varandra oberoende källor" utan prut, trots att det även där skulle kunna finnas misstankar om att källorna hade en gemensam agenda: att få bort Ahlin. Tidningen talade om ett 30-tal anonyma källor, som om det faktum att de anonyma källorna är många nödvändigtvis gör tilltron till dess inbördes oberoende starkare. Snarare förhåller det sig tvärtom: Hur kommer det sig att så många vid samma tidpunkt anonymt vill ge samma förklänande omdömen om samma person?

Hur kommer det sig att så många vid samma tidpunkt anonymt vill ge samma förklänande omdömen om samma person?

PO vill att tidningarna "genom journalistisk metod" ska stärka sin granskning. När det gäller journalistiken i fallet Ahlin gör han sedan själv närmast en dygd av att inte förhålla sig till detta.

PÅSTÅENDENA GJORDE GÄLLANDE att en intern socialdemokratisk utredning från år 2009 pekade ut Ahlin som sextrakaserare och att det fanns avskrifter av sms-meddelanden från Ahlin i rapporten som styrkte detta. Här fanns alltså tillgång till annat källmaterial än de anonyma utsagorna. Dessutom fanns från reportrarna uppgiften om vilka två personer som författat rapporten. Ändå lyckades DN inte få fram den. Varför fästes ingen tilltro till de utpekade rapportförfattarna som sade att de inte skrivit någon rapport? Varför

fästes ingen tilltro till Urban Ahlin som sade att det inte förelåg någon rapport? Varför talar DN:s chefredaktör i radioprogrammet *Medierna* om att utredningen kan ha varit muntlig, om tidningen verkligen trodde på sina uppgifter? Hur kan en sms-dokumentation ske muntligt? Hade de av DN:s reportrar utpekade författarna skrivit en muntlig rapport?

Hela belägget för anklagelserna mot Ahlin fanns i detta påstådda dokument. Det behövdes inga dolda källor, eller ens några öppna muntliga källor. Här fanns en urkund. Så här säger PO:

"När det gäller den påstådda utredningen från 2009 står ord mot ord. Om det existerar en sådan utredning är inte pressetiskt avgörande."

Eftersom DN hävdar att anklagelserna mot Ahlin beläggs i detta dokument är det en svårförståelig inställning.

Fortsättningen ökar förvirringen: "Däremot är påståendena om de sex-sms som utredningen ska ha innehållit centrala i detta ärende. Det gäller oavsett om de ställdes samman 2008, 2009 eller i nutid".

Ja, men nu fanns det ju ingen som påstod att de ställdes samman 2008 eller i nutid, utan just i den mystiskt försvunna rapporten från 2009.

ÄN MER FÖRVIRRANDE blir detta om man beaktar PO:s inledande beskrivning av förutsättningarna för granskningen: "Mycket handlar om det som publicerats, men en betydande del handlar om sådant som inte kan vägas in i den pressetiska bedömningen, till exempel hur tidningen gått till väga för att ta fram olika uppgifter..."

Men hela PO:s diskussion om anonyma källor handlar om hur tidningarna gått tillväga för att ta fram olika uppgifter. Frågan om det samtidiga bemötandet handlar också om det. Ja, fällningen av *Aftonbladet* bygger på det som enligt PO inte kan vägas in i den pressetiska bedömningen. I fallet Ahlin står allt och faller med om det finns i en rapport från 2009 och vad som i så fall står i den. Men där saknar denna rapport betydelse för PO:s granskning.

PO:s förtvivlade och förvirrade kamp för att kunna bedöma pressetiken fristående från hur tidningarna förhåller sig till sanningen måste få ett slut. Endera ändras förutsättningarna för tidningarnas självreglerande verksamhet så att det finns ett tydligt sanningskriterium i bedömningen av publiceringar som innebär en uppenbar publicitetsskada för enskilda – oavsett position. Eller också får pressen ge upp denna verksamhet och en ordning skapas där man inte behöver vara miljardär för att kunna starta ett förtalsmål mot en tidning. ✨

DN:s chefredaktör Peter Wolodarski.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON

KULTUR

Den store aktören

I början av 1900-talet dominerades Stockholms teaterliv av Albert Ranft. En entreprenör och skådespelare som behärskade hela registret, skriver **Anders Johnson**.

ÅR 1798 INFÖRDE Gustav IV Adolf ett kungligt teatermonopol i Stockholm. Därefter fanns endast två teatrar öppna för allmänheten: Kongliga Operan som spelade i Gustav III:s operahus vid Gustav Adolfs torg och Kongliga Mindre theatern (Dramaten) som spelade i palatset Makalös söder om Kungsträdgården. Efter att Makalös hade förstörts i en omfattande brand 1825 fick även Dramaten flytta in i Operahuset.

Den främste opponenten mot det kungliga teatermonopolet var dramatikern och teaterkritikern Anders Lindeberg (1789–1849). I en skrivelse till JO den 13 mars 1834 beskyllde han Karl XIV Johan för att ha handlat lagstridigt och egennyttigt i teaterfrågan. Lindeberg åtalades för majestätsbrott, där det enda möjliga straffet var halshuggning.

Den 10 september utdömde Högsta domstolen dödsstraff men med tillägget att Lindeberg skulle benådas och istället avtjäna tre års fängelse på fästning. Men Lindeberg, som genom rätttegången hade blivit något av en folkhjälte, vägrade att ta emot nåd utan krävde att bli halshuggen på sin födelsedag den 8 november, tillika årsdagen av Stockholms blodbad.

REGERINGEN RÄDDADE SIG ur den penibla situationen genom att utfärda en allmän amnesti för alla dem som sedan 1810 blivit dömda för högmålsbrott (i praktiken enbart Lindeberg), detta till åminnelse av 24-årsdagen av Karl Johans ankomst

till Sverige den 20 oktober 1810. Lindeberg vägrade dock fortfarande att ta emot benådning, varför man måste tvinga ut honom från Vaxholms fästning och låsa dörren inifrån.

Efter dessa händelser vågade statsmakterna inte längre upprätthålla det kungliga teatermonopolet. Utan att avvakta något formellt tillstånd lät Lindeberg uppföra en teaterbyggnad vid nuvarande Kungsträdgårdsgatan (där Enskilda Banken sedermera uppförde sitt huvudkontor). Där kunde Nya teatern öppna 1842.

Han utnyttjade järnvägarna för att snabbt sprida en succé till andra orter.

UNDER 1850-TALET uppfördes flera teaterbyggnader i Stockholm. År 1881 tröttnade Oscar II på att bekosta de kungliga teatrarna och överlät ansvaret för dem på riksdagen. Sju år senare beslutade riksdagen att dra in anslagen till Operan och Dramaten. Operan hyrdes sedan ut till hovkapellmästaren och Dramaten till en skådespelartrupp.

När staten drog sig tillbaka från huvudstadens teaterscen blev Albert Ranft (1858–1938) den helt dominerande teateraktören. Han startade sin teaterbana som skådespelare och regissör, främst i de lättare genrerna. Vid 26 års ålder blev han 1884 ledare för ett resande teatersällskap.

Två år senare blev han skådespelare och regissör vid Stora teatern i Göteborg.

Albert Ranft fick ett rätt stort arv efter att hans mor hade avlidit 1891. Med detta som ekonomisk bas byggde han nu upp ett stort teaterimperium. Under sin storhetstid drev Ranft samtliga sju privatteatrar i Stockholm. Parallellt med detta drev han Stora teatern i Göteborg och ett par resande teatersällskap. Som teaterdirektör behärskade han hela registret från seriösa skådespel till revyer. Enligt förre Dramatenchefen Lars Löfgren var Ranft "utan tvekan en av de främsta och skickligaste teaterledare vi haft".

RANFT VAR EN skicklig organisatör som höll hög kvalitet genom effektiv planering av repetitioner och föreställningar. Han var bra på att rekrytera rätt personer och smidig i förhandlingarna med de anställda. Han medverkade till att stärka skådespelarkårens sociala ställning. Ranft var en entreprenör som kunde specialisera och omstrukturera sina scener. Han flyttade skådespelare, ensembler och uppsättningar mellan sina teatrar för att anpassa sig till publikens efterfrågan. Han utnyttjade järnvägarna för att snabbt sprida en succé till andra orter.

Parallellt med att Ranft drev alla sina teatrar tog de två finansmännen Knut Wallenberg och Ernest Thiel initiativ till ett teaterlån som skulle finansiera bygget av ett nytt operahus, alltså det nuvarande Operahuset från 1898. De räknade med att själva kunna ta ut en god vinst på lånet. När Wallenberg och Thiel redovisade sina planer för myndigheter och andra banker hävdade de att det fanns utländska garantier bakom lånet. Thiel har senare berättat att påståendet om utländska garantier var ett en lögn i syfte att skydda sitt eget och Wallenbergs vinstintresse i Teaterlånet.

För Albert Ranft upphörde storhetsperioden en bit in på 1900-talet då privatteatrarna utmanades från flera håll. Det statliga stödet till Operan och Dramaten ökade. Biograferna gjorde entré. En nöjesskatt infördes på teaterbesök 1919. Natten till den 30 juni 1925 brann en av hans teatrar, Svenska teatern på Blasieholmen, ner till grunden. Byggnaden var försäkrad, men inte inventarierna.

I APRIL 1926 gjorde Ranfts teaterbolag konkurs. Han bildade ett nytt bolag och lyckades behålla Vasateatern. I januari 1929 gjorde även det nya bolaget i konkurs och Albert Ranfts teaterbana var över. ✨

När vi talar om principer

"Då blir det inget kalas", fastslog mamma. "Antingen bjuder du hela klassen eller också ställer vi in kalaset. Det är en fråga om principer."

Principer! Domslutet fick mitt snart 8-åriga jag att skära tänder av frustration. Eftersom jag den dagen av någon anledning var uppfylld av vitglöddat hat mot min bästis Johan såg jag födelsedagen som det perfekta tillfället att genom social utstötning straffa honom för hans skändlighet.

Men mammas principer räddade Johan från mitt despotiska godtycke. Och jag fick lära mig att beslut med vittgående följder ska grundas på en rimlig princip, inte ett känsloutbrott.

Nu har jag inte djupstuderat förskolans läroplan men just den där delkursen verkar ha fallit bort tillsammans med Gullan Borne-mark.

Eller i alla fall Michael Jackson. Mycket tyder på att the king of pop begick grovt kriminella och vedervärdiga handlingar. Detta har föranlett ett antal västerländska radio-

stationer – bland andra NRK – att bannlysa hans musik. Och jag har egentligen inga invändningar – om de bara kan berätta vilken princip de tillämpar. Är det ... öh... brottslingar vi svartlistar? Nä precis, vi kan ju inte rensa ut reformerade snattare. Men snuskpellar? Elvis? Jerry Lee Lewis? Narkotikabrott? Mord? Nähä, principen var: Vi hatar äckliga Wacko Jacko.

Skolplikten har ju visat sig ha undantag. Men att stillsamt undra hur många och vilka dessa undantag är och på vilken principiell grund de har beslutats är förknippat med stigmat "klimatförnekare". Man behöver ju inte spela enfaldig och tro att någon ska komma undan med att skolstrejka för KD:s partiprogram eller legalisering av mensurfäktning. Men vad händer när ungarna börjar skippa matten på fredagar för att sittstrejka nere på fiket för "alla människors lika värde"? Eller mot mobbning? Och när skolpersonalen frågar vad eleverna egentligen kräver blir svaret: Allt!

Demokrati bör de däremot avstå från att

strejka för, för den har förlorat sin ställning som överordnad princip. Klimatdiktatur är en fiffig grej enligt allt från folkvalda meteorologer till filosofiprofessorer. Och även här inställer sig en principiell fråga: Så felet med Viktor Orbán och den där onda tvillingen i Polen är alltså inte att de urgröper, demonterar och kortsluter demokratin – utan att de gör det med fel syfte? Det är alltså rätt att strypa pressen och tvångspensionera domare om man gör det för att förbjuda plastkassar?

Och när vi ändå talar om principer, vilka yrkesutövare bör sparkas från sina arbeten tjugo år efter avtjänat straff för misshandel? Postiljoner? Skolvärdinnor? Gjuteriarbetare? Dramatenskådespelare ska ju skiljas från sin tjänst, men vilka andra?

Rättsstat står mot affektstat. 3700 år efter sin död har Hamurabi blivit en upplysningsman. Hur är det man säger? I helvetet står tyskarna för underhållningen och Alice Bah Kuhnke sköter myndighetsutövningen.

Wilhelm Behrman

EN FORMEL FÖR UTSTÄDNING

Att det finns något ruttet innanför väggarna på Dramaten har inte undgått någon.

En teaterchef har fått avgå och en ny kommer att tillträda. Den nya chefen står inför ett vägval: att göra på samma sätt som företrädarna och hoppas på ett nytt resultat eller att slå in på en helt ny väg.

Många hävdar att det alltid kommer att vara problematiskt att arbeta med skådespelare. De har sina känslor som arbetsredskap och behöver hålla dessa nära under ytan. Men då och då kommer känslorna att explodera.

Detta resonemang ger också en del människor en fantastisk ursäkt för att helt enkelt bete sig illa.

Hur ogärna man än vill erkänna det, så styrs teatern idag av marknaden. Stora namn drar publik, publiken genererar intäkter, intäkter genererar fler föreställningar. Det är enda förklaringen till att vissa beteenden har tillåtits att fortsätta.

Min uppmaning till den nya Dramatenchefen: Välj den nya vägen! En väg utan rädsla för stora konstnärsegon. En helt ny väg baserad på den respekt som konstformen och hantverket kräver!

Under det förra seklet verkade regissören och teaterfilosofen Jerzy Grotowski i Polen. Han myntade begreppet "den fattiga teatern". Teatern, menade Grotowski, var en kleptomantisk konstform som stal från andra konstarter. Man stal musik, man stal kostym, man stal ljussättning. Men det var först när man skalat av allt detta som man kunde hitta teaterns själva kärna: mötet mellan skådespelaren och publiken.

Jag önskar mig en Jerzy Grotowski på Dramaten idag. Vad får vi kvar utan musik, kostymer, smink och kända skådespelarnamn? Är det värt att spela för en publik? Det är först när teatern klarar av att vara naken och klarar det testet som man vet att man har skapat något stort.

Antonin Artaud, verkade före Grotowski. Hans bild av teatern var den motsatta. Artaud sökte "grymhetens teater", en teater som påverkade publiken så mycket som möjligt, gärna med hjälp av störande ljud och blinkande ljus.

Jag önskar mig också en Antonin Artaud till Dramaten. Att söka sig tillbaka till teatern som rit, tillbaka till en tid då gränserna

FOTO: ALAMY

mellan religion och teater var flytande och teatern därmed livsviktig i det ögonblicket publiken såg den.

Jag önskar mig även en Magdalena Ribbing att undervisa i hur vanlig vänlighet är något grundläggande för att människor ska kunna samexistera – och att den som inte klarar av att förhålla sig till det kan krypa tillbaka under sin sten.

Kort sagt – förstå teatern som konstform, tro på att den är viktig i sig själv och kräv normalt hyfs av medarbetarna. Det skulle kunna vara en formel att städa det fula ur Dramaten och ge plats för något nytt.

Låt resten vara tystnad.

Catta Neuding

Av Henrik
Nilsson

1

Ut ur labyrinten?

Förväntningarna på Mexikos nye president är höga. Men det finns ingen enkel väg bort från våld och korruption.

Henrik Nilsson är
författare och essäist.

”

Om en samtida konstnär idag skulle tillfoga en ny muralmålning jämte Diego Riveras, skulle det så kallade narkotikakriget oundvikligen inta en viktig plats.

FOTO: ALAMY

Det är tidig morgon i Mexico City. Jag öppnar balkongdörren på Hotel Majestic och tittar ut över stadens stora torg. På gatan nedanför står några patrullerande poliser och pratar vid en pickup med blinkande röda ljus. Katedralen har ännu inte slagit upp sina portar för dagens besökare. Mitt på *el zócalo* är en vaktstyrka i färd med att hissa upp den väldiga mexikanska flaggan med nationalembellet – örnen som har landat på en kaktus med en orm i

sin näbb. På just denna plats grundade aztekerna sin huvudstad Tenochtitlán på 1300-talet, efter att man skådat tecknet som gudarna uppmanat dem att söka efter i landskapet.

I hotellets frukostmatsal visar teven en direktsändning från Nationalpalatset bara ett par hundra meter härifrån. En slätrakad äldre man med grått hår och iklädd svart skinnjacka – gryningarna i huvudstaden är fortfarande kyliga – talar inför en grupp journalister. Det är president Andrés Manuel López Obrador, i Mexiko ofta kallad AMLO efter sina initialer. Sedan han tillträdde sin post den 1 december i fjol håller

»

”

Få saker tyder emellertid än så länge på att López Obrador kommer att slå in på en väg som påminner om Venezuelas eller Nicaraguas.

han presskonferens varje vardagsmorgon klockan sju. Under dessa förhållandevis anspråkslösa månandagsredogörelser för sina resor i landet och nya politiska initiativ. Att ordet i vardagstal även kan betyda ”morgonsex” är ingen tillfällighet; som inget annat land i den spanskspråkiga världen älskar mexikanerna språkliga dubbeltydigheter av ekvok natur.

Den senaste tiden har López Obrador – som är född 1953 i den heta och fuktiga delstaten Tabasco – ägnat morgonkonferenserna åt att auktionera ut den föregående administrationens kostsamma, bepansrade fordon till högstbjudande. Det är en symbolisk politisk gest besläktad med den medialt uppmärksammade episoden när presidenten under en offentlig redogörelse för sin privatekonomi deklarerade att han inte äger något bankkort och istället visade upp två turbringande sedlar som han alltid förvarar i plånboken. Ett av AMLO:s främsta vallöften var att utradera den korruption som har genomsyrat alla samhällsnivåer under landets hela moderna historia.

Det går inte att ta miste på energin med vilken han har axlat ledarskapet över den spanskspråkiga världens folkrikaste land, vars delstater i teorin har långtgående självbestämmande, men som i praktiken präglas av en centraliserad presidentmakt. Så har López Obrador också länge haft siktet inställt på det högsta politiska ämbetet, men två gånger gått miste om det. I valet 2006 förlorade han med ytterst liten marginal till den konservativa kandidaten Felipe Calderón, vilket resulterade

i anklagelser om valfusk och långvariga protester bland hans anhängare. Efter att Enrique Peña Nieto återerövrade posten till det gamla maktpartiet PRI 2012 bröt López Obrador sig ur vänsterpartiet PRD – som han varit ledare för – och bildade det nya partiet Morena, vars namn är en förkortning av Movimiento Regeneración Nacional (Rörelsen för nationell förnyelse). Den 1 juli 2018 skrev detta vänsterparti historia när man vann en klar seger och med 53 procent av rösterna – hjälpt på traven av två mindre stödpartier – fick egen majoritet i såväl senat som deputeradekammare.

Efter frukosten promenerar jag över det stora torget som utgjort det geografiska hjärtat i Mexiko under de senaste 500 åren. Det är en av de mest fascinerande platser som jag känner till i Latinamerika, där minsta vrå är sprängfylld av historiska innebörder, av antingen förkolumbianska eller koloniala slag. Zócalon är emellertid också en högst levande plats i vår tid – där konserter, bokmässor, gatustånd och politiska manifestationer ständigt avlöser varandra. Förra året hissades flaggan för första gången någonsin på halv stång, eftersom det då hade gått 50 år sedan hundratals människor förlorade livet i studentmassakern 1968.

Nationalpalatset ligger på den plats där aztekhärskaren Moctezumas palats var beläget fram till spanjorernas erövring, då Tenochtitlán raserades. Längs den imponerande byggnadens framsida står en massa tält uppställda. Det är internflyktingar som flytt undan våldet i delstaten Guerrero och kräver att få träffa presidenten för att berätta om situationen i sina hemtrakter.

President López Obrador.

FOTO: GETTY IMAGES
/MARTIN GONZALEZ CASTILLO

Själv vill jag återknyta bekantskapen med en av huvudstadens främsta konstnärliga attraktioner – Diego Riveras muralmålningar som skapades på palatsets innergård åren 1929–35.

Man kan tillbringa timmar med att låta blicken glida över Riveras fresker av den mexikanska historien, och fantasi-sera kring de kända och okända människorna som fyller väggarna. Här finns idealiserade scener över tillvaron i Tenochtitlán före européernas ankomst – till och med blodsoffren har något idylliskt över sig – och striderna mellan spanjorerna med Hernán Cortés i spetsen och aztekernas siste härskare Cuauhtémoc. Men här finns också slaveriets vinande piskor, inkquisitionens blossande lågor, klasskampens röda fanor under industrialismen och den mexikanska revolutionens sammandrabbningar på 1910-talet, som kostade uppemot en miljon människor livet.

Efter ett tag är det svårt att inte också börja tänka på allt som hänt i Mexiko efter att dessa muralmålningar skapades. 1900-talet dominerades av Institutionella revolutionspartiet PRI:s långvariga maktinnehav. Sättet som denna viltförgrenade politiska apparat ständigt lyckades anpassa sig efter nya förhållanden och styra landet i hela 71 år föranledde den peruanske författaren Mario Vargas Llosas berömda definition av det mexikanska politiska systemet som ”den perfekta diktaturen”. Under denna epok moderniserades landet i många avseenden, samtidigt som befolkningstalen sköt i höjden, inflyttningen till städerna var stor och andelen fattiga ökade. När den konservativa presidentkandidaten Vicente Fox till slut lyckades bryta PRI:s mångåriga dominans år 2000 välkomnades maktskiftet av stora delar av samhället – inklusive vänsterintellektuella som författaren Carlos Fuentes – som en nödvändig *transición* (övergång) i nationens demokratiska utveckling.

Om en samtida konstnär idag skulle tillfoga en ny muralmålning jämte Diego Riveras, skulle det så kallade narkotikakriget oundvikligen inta en viktig plats. Det krig som regeringen förklarade mot knarkkartellerna 2006 betraktas numera allmänt som ett allvarligt misslyckande – i de senaste årens våldsspiral räknas antalet offer till mer än 200 000. I det sinistra persongalleriet på en målning över denna pågående mexikanska tragedi skulle gestalter som Joaquín ”El Chapo” Guzmán rimligen finnas med; ledaren för den mäktiga Sinaloakartellen som lyckades rymma två gånger från mexikanska högriskfångelser, innan han slutligen utlämnades till USA och nyligen ställdes inför rätta där.

Det råder ingen tvekan om att den historieintresserade AMLO ser sin egen valseger som en milstolpe i landets utveckling. Han kallar sitt politiska projekt *la Cuarta Transformación*, den fjärde omvandlingen – oftast förkortad 4T i den inhemska debatten. De tre tidigare omvandlingarna var enligt hans syn Mexikos självständighet från Spanien i början av 1800-talet, president Benito Juárez liberala reform några decennier

Förd till amerikansk rättvisa: Joaquín ”El Chapo” Guzmán.

FOTO: GETTY IMAGES

senare – som bland annat innefattade skilsmässan mellan kyrka och stat – samt den mexikanska revolutionen på 1910-talet; en serie sociala urladdningar i reaktion mot diktatorn Porfirio Díaz hårdföra regim. Det är tydligt att AMLO idag inte fäster någon större vikt vid det epokgörande maktskiftet år 2000. Så har också den händelsen för många väljare överskuggats av korruptionen och det ökade våldet under de senare åren.

Entusiasmen över 4T bland López Obradors anhängare går inte att ta miste på. ”Henrik, vi har fått en president!” utbrister servitrisen Martha på min stambar, och för förtjust samman händerna framför ansiktet som om valvakan precis tagit slut och hon fortfarande knappt kan tro sina ögon. Detta kollektiva ”vi” syftar förstås på de många lågavlönade i Mexiko som utgör AMLO:s väljarbas. Upp mot två tredjedelar av landets arbetande befolkning är därtill verksam i den informella sektorn, i mångt och mycket bortom skattesystem och sociala förmåner. Inkomstskillnaderna är bland de största inom OECD-länderna. Läger man till detta ett raserat förtroende för de traditionella partierna PRI och PAN – anfrätta av maktmissbruk och misslyckad våldsbekämpning – så finner man förklaringen till AMLO:s framgångar.

Hur har då den nye presidenten använt sina första månader vid makten? Samma dag som han tillträdde öppnades det luxuösa presidentpalatset Los Pinos för allmänheten – omvandlat till kulturcentrum – medan presidenten bor kvar i sin privata lägenhet. I ett försök att måla upp bilden av en sparsam och transparent administration har presidentplanet lagts

”Många frågetecken finns dock kring hur den nya regimen ska hantera det utbredda våldet. Bara i fjol döddes drygt 33 000 människor.

>>

ut till försäljning, och López Obrador flyger istället reguljärt till sina åtaganden runt om i landet. Det kostsamma, planerade bygget av en ny flygplats utanför huvudstaden har stoppats – men kritikerna menar att staten också får betala dyrt för att dra sig ur de ingångna avtalen. Istället har AMLO lanserat ett annat stort infrastrukturprojekt i södra Mexiko, tågnätet Tren Maya som ska binda samman turistattraktioner som ruinstäderna Palenque och Chichén Itzá med strandorterna på Yucatánhalvöns östkust, för att stimulera en endast fläckvist utvecklad region. Såväl urfolksrepresentanter som miljöorganisationer har varit splittrade i sina reaktioner på det omdebatterade förslaget.

Under stora delar av sitt vuxna liv har López Obrador varit en välkänd offentlig gestalt i Mexiko, inte minst i egenskap av framgångsrik borgmästare för Mexico City under åren 2000–2005. Han har ena foten i en aktivistisk politisk miljö av massprotester och gatublockader, och den andra i realpolitikens förhandlingskultur. Efter att han tillträtt som president har den diplomatiska och försonliga tonen dominerat – men gång på gång lyser protestledaren också igenom. Inte minst i hans kritiserade förkärlek för folkomröstningar. Det finns här en allmän tendens att vilja reducera de administrativa nivåerna mellan folket och makten; något som kan behövas för att bekämpa byråkratin och korruptionen, men dessa myndigheter spelar samtidigt en balanserande roll för maktutövningen.

Författaren och historikern Héctor Aguilar Camín – tillika en av landets främsta intellektuella och politiska analytiker – har i sin senaste bok *Nocturno de la democracia mexicana* (Debate, 2018), samlat egna essäer och artiklar från millennieskiftet fram till det senaste valet. När han sammanfattar sin generations politiska erfarenhet – han är själv född 1946 – får formuleringarna en bitter smak. ”Efter hand har det gått upp för oss att vi har levt i en demokrati utan demokrater”, skriver han och tillägger att ”vi inte har levt upp till drömmarna vi hade”. Men när Aguilar Camín ställer sin mörka diagnos på det moderna Mexikos politiska kultur är det inte bara partier och makthavare som svikit väljarnas förtroende för att berika sig själva som står i centrum. Han följer också trådarna bakåt i tiden, och kritiserar den kult av starka ledare och våldsamma historiska gestalter som lett till ett förhållande av våldet på bekostnad av civila och kulturella föredömen.

Enligt Aguilar Camín lever Mexiko fortfarande med de destruktiva konsekvenserna av att landet under frigörelsen från Spanien bröt med hela den europeiska delen av sitt förflutna. När man ensidigt lyfte fram sitt för-columbianska arv skapades ett komplexfyllt förhållande till Spanien som fortfarande förvirrar. Det blev inte minst tydligt när López Obrador i mars skickade ett brev till den spanske kungen med ett krav på ursäkt för oförrätterna som begicks under den erövring som inleddes med Hernán Cortés ankomst till Tenochtitlán för 500 år sedan. Utspelet orsakade

stor uppståndelse på båda sidor av Atlanten, och den spanska regeringen tillbakavisade bestämt kravet. Med tanke på att dagens Mexiko ofrånkomligen är en legering av både indianska och spanska arv framstår både brevet av avsändare och intention som minst sagt diffusa; till saken hör också att ursprungsfolk stred på de europeiska erövrarnas sida mot aztekerna.

Kanske kan man se López Obradors brev till Spanien som ett uttryck för den populism som han ofta har anklagats för. Det nya partiets initialer – Morena – betyder dessutom ”mörk” eller ”mörkhyad” i feminin form, och är en uppenbar anspelning på Jungfrun av Guadalupe, Mariagestaten med indianska drag som sades ha uppenbarat sig i utkanten av huvudstaden på 1500-talet och som är föremål för en utbredd religiös kult med synkretistiska drag. Presidentens språkbruk leder ibland tankarna i samma riktning. Han talar med förkärlek om folket som en enhetlig massa, om landets ”pånyttfödelse” och om sina ambitioner att göra mexikanerna ”lyckliga”. Man måste emellertid vara försiktig med att tolka sådana formuleringar utifrån en europeisk kontext, och AMLO:s nationalism särskiljer honom knappast från mexikanska politiker av annan ideologisk färg.

López Obrador talar nostalgiskt om tiden före 1982, då de marknadsliberala reformernas epok inleddes i Mexiko, men under sin tid som borgmästare i Mexico City samarbetade han framgångsrikt med det privata näringslivet, inte minst i samband med den omfattande vitaliseringen av den historiska stadskärnan. I förhållandet till krisen i Venezuela har han hållit en låg profil – Mexiko har en lång tradition av att göra det i utrikespolitiska frågor – men det saknas inte kritiker som oroar sig för att han ska styra in landet på ett vänsterauktoritärt spår. Jag talar med intellektuella – en del av dem har röstat på López Obrador i brist på bättre alternativ – som tycker sig se tendenser till att regeringen vill bygga upp en tillförlitlig och beroende folklig bas av venezuelanskt snitt.

Få saker tyder emellertid än så länge på att López Obrador kommer att slå in på en väg som påminner om Venezuelas eller Nicaraguas. Till skillnad från politiker som Hugo Chávez och Daniel Ortega är det svårt att föreställa sig López Obrador i uniform; mest bekväm verkar han vara iklädd munderingen och kepsen för en match i favoritsporten baseboll. Inte heller Héctor Aguilar Camín – som visserligen ser populistiska drag hos López Obrador – tror att den nye presidenten kommer att gå i den auktoritära vänsterns fotspår, men manar till vaksamhet på grund av det ovanligt stora mandat som väljarna gett honom.

Någon konflikt med USA efter maktskiftet har heller inte brutit ut. Tvärtom tycks López Obrador och Trump hittills komma bra överens. Kanske för att de – trots anseende-ideologiska skillnader – har en hel del gemensamt; de ser sig båda som anti-etablissemangspolitiker som vill värna den egna nationen.

Dessutom är AMLO förstås medveten om att de båda ländernas marknader är tätt sammanflätade – USA är Mexikos viktigaste handelspartner och miljontals mexikaner bor och arbetar i grannlandet i norr.

Många frågetecken finns dock kring hur den nya regimen ska hanterade det utbredda våldet. Bara i fjol dödades drygt 33 000 människor. Runt 40 000 har försvunnit och ständigt hittas nya massgravar på olika håll i landet. Att arrestera kartelldare är inte längre en prioritet för AMLO, som på sikt hellre vill råda bot på kriminaliteten genom sociala reformer. Att situationen är akut fick López Obrador emellertid nästan omedelbart erfara efter att han tillträtt, då situationen

med bränslestölderna eskalerade – en illegal verksamhet som innefattar narkotikakarteller, korrupta myndigheter och fattiga familjer som bara vill skaffa billig bensin till sina bilar.

Det folkliga missnöjet som bringat AMLO till makten är högst legitimt, och i längden är de brutala inkomstskillnaderna i Mexiko inte hållbara. Men frågan är hur Mexiko ska finna vägen ut ur sin labyrint. Kanske kommer – som Aguilar Camín skriver – AMLO:s svaghet bestå i de höga förväntningarna på honom i kombination med de svaga instrument som står till hans förfogande. Ännu är det alltför tidigt att säga hur den nye presidentens porträtt kommer att te sig på framtidens muralmålningar. ✿

Zócalon: Mexikos geografiska hjärta i femhundra år.

FOTO: ALAMY

Av Anders Mathlein

Helt oromantiskt

Myterna kring författares drickande är många. Men att de dricker är ingen myt.

La Closerie des Lilas i Paris och La Bodeguita del Medio i Havanna är bara två av många vattenhål i världen som lockar besökare på grund av att mer eller mindre alkoholiserade konstnärer och författare en gång har druckit där. Men de rester av en svunnen atmosfär som turisten söker visar sig ofta ha förvandlats till saltade priser och en bismak av grusade förhoppningar i drinken.

På just La Closerie des Lilas vid boulevard Montparnasse brukade Strindberg ta sig en absint när "den gröna timmen" inföll, och skrev i *Inferno* att "livet ändå är ljuvligt, när ett lindrigt rus drar sin töckenslöja över tillvarons elände". Den malörtskryddade absinten är den dryck som kanske mest förknippats med bohemliv, genialitet och galenskap.

Att författares drickande är ett omhuldat ämne hänger samman med de myter och den romantik som omvärver det så kallade skapande och/eller missförstådda geniet. Och i en så grundligt alkoholmarinerad kultur som vår flödar naturligtvis jästa och destillerade drycker också i litteraturen och filmen. Där finns såväl fyllehumor som nattsvarta missbrukartragedier och drickande som existentiell lindring eller maskulin markör. "Ska-kad, inte rörd", receptet för James Bonds vodka martini, hör till de odödliga filmcitaten.

Kopplingen mellan alkohol, maskulinitet och oberoende är det många män som har tagit till sig från fiktionen, vilket bland annat studier vid universitetet i Odense i Danmark av sambanden mellan drickande och kultur har visat.

Det finns många myter kring författares drickande, men att författare dricker är ingen myt. Gruppen har nära 50 procent ökad risk för alkoholmissbruk – och för självmord – jämfört med befolkningen i stort, enligt en undersökning vid Karolinska institutet. Fältstudier på bokmässan i Göteborg tycks styrka det resultatet.

Romantiken kring och analyserna av enskilda författares drickande rör oftast amerikanska och brittiska namn, av vilka några ständigt återkommer. Bland dem finns Ernest Hemingway, F Scott

Fitzgerald, Malcolm Lowry, Tennessee Williams, Raymond Carver, Charles Bukowski, Eugene O'Neill och poeten John Berryman.

Om Berryman skrev vännen Saul Bellow att "inspirationen innebar ett dödshot" mot vilket spriten verkade stabiliserande. Lars Gustafsson var inne på samma spår på 1980-talet när han skrev om behovet av rus mera som ett skydd mot kreativitetens attacker än en skyddande stimulans.

Det förvånar hur produktiva åtskilliga alkoholiserade författare förmått vara, trots de sociala och psykiska haverierna. Ett slående exempel är Hans Fallada, vars *På livstid* är en mardrömsspiral av supande med mycket stoff hämtat ur hans eget kaotiska och drogindränkta liv.

Svenska författare som har brottats med alkoholberoende har ibland skrivit om det själva, men de har sällan fått dringar uppkallade efter sig. Till sådant inbjuder inte till exempel Lars Forssells redogörelse för sitt deliriumtillstånd: han upptäcker att han vadar i pipande råttor "som myllrade över hela golvet och började krypa uppför mina ben innanför byxorna".

Gunnar Ekelöf, Anderz Harning, Bertil Malmberg och P O Enquist är andra som kämpat med och tytt sig till spriten. I *Ett annat liv* skriver Enquist i tredje person om sitt drickande: "Han föraktar dem som inte kan genomskåda sin situation; han genomskådar, samt fortsätter sup."

Det finns en mörk lockelse hos skapande missbrukare, och rapporter från botten ger om inte annat en tillfredsställelse över att inte själv vara där nere. Det är en förklaring till att läsarna under 40 år följde den brittiske alkoholiserade kedjerökaren och kolumnisten Jeffrey Bernard, som under vinjetten "Low life" i *Spectator* rapporterade om sitt miserabla liv. En antologi med hans texter fick titeln "Reach for the Ground. The Downhill Struggle of Jeffrey Bernard".

En av de senaste böckerna om författare och drickande är Leslie Jamisons *Tillnyktring. Att skriva sig fri från spriten*. Hennes eget drickande tar riktig fart på Iowa Writer's Workshop med dess historia av supande celebriteter. "Legenderna om drickande i Iowa City strömmade som underjordiska floder under vårt eget drickande", skriver >>

Lars Forssell.

FOTO: BERNE LUNDKVIST/TT

”

Men det ligger mycket i Strindbergs ord om berusningens barmhärtiga slöja. Om inte alkoholen framkallade positiva känslor skulle vi inte dricka.

Där Strindberg drack absint: La Closerie des Lilas.

FOTO: GETTY IMAGES

Jamison. Fylleriet var en lockelse till den destruktiva livsstil som ger något upphöjt åt förfallet och eländet hos berömda manliga författare. Deras supande var uttryck för kamp mot svarta, existentiella insikter. I sin beundran för Raymond Carver fantiserar hon om hur fyllorna, sveken och ångesten blir till stoff i hans berättelser.

Jamisons bok är både självbiografi och författarhistorik, och om man bara orkar igenom de 500 sidorna med alltför utförliga redogörelser för hennes drickande, minnesluckor, fyllesex, återfall och frälsning hos Anonyma alkoholister, får man många intressanta insikter i och observationer kring laddningarna mellan kreativitet, mytbildning och missbruk – och hur föga originell den drickande konstnären i själva verket är.

Kön kan sägas vara den avgörande skillnaden i omvärldens värdering av supande författare. Kvinnors drickande framställs mest som solkig tragik,

späckad med självömkan, skam och skuld över att ha misslyckats i traditionella kvinnogrenar som omsorg och empati. Kvinnorna blir inte mystiska, mytiska missförstådda genier.

Bland kända kvinnliga missbrukare finns bland andra Marguerite Duras, Patricia Highsmith och Jean Rhys, som använde mycket av sitt eget liv i skrivandet, som i novellsamlingen "Sov av sig ruset, damen!" Vanligare är att kvinnor skriver om närstående mäns drickande, som Märta Tikkanen i *Århundradets kärleks-saga* och Åsa Linderborg i *Mig äger ingen*. Där är det långt till alkoholromantiken.

En av de lätt räknade kvinnorna i den alkoholromantiska fåran är Dorothy Parker, som skrev "I like to have a Martini/ But only two at the most,/ After three I'm under the table, / After four I'm under the host". I hennes eftermälen har slagfärdigheten – beskrivningen av den obehälgade avlelsen som "självantändning" är bara ett exempel – och åren i kotteriet kring Runda bordet av Algonquin Hotel kommit att skymma hennes skrivande och sociala engagemang. Hon hörde till dem som svartlistades i Hollywood under McCarthytyrans kommunistjakt.

Dry martini har vid sidan av absint en särskild roll i alkoholmytologin. Ingen annan drink är så omskriven och har bland annat kallats "en flytande motsvarighet till jazz". Det är gåtfullt med tanke på att det bara rör sig om en skvätt gin och några stänk vermouth.

Samma berömda manliga alkoholister som Jamison porträtterar studerade också Olivia Laing i boken *The Trip to Echo Spring. Why Writers Drink* för några år sedan. Vid sidan av resonemang kring biokemi och beroendeprocesser anlägger hon ett mer psykoanalytiskt perspektiv för att försöka förstå varför de lät sina liv lösas upp i sprit. Förklaringarna är vaga och varierande, alla har sina skäl, sin leda, sina demoner och rädslor och minnen. De gemensamma nämnarna är sådana som gäller för de flesta alkoholister, som förnekelse, självömkan och hänsynslöshet.

Alkoholproblematikerna hos Jamison och Laing återkommer också i antologin *Shaken and Stirred. Intoxicating Stories*. Den rymmer noveller och romanutdrag även från exempelvis Vladimir Nabokov, Samuel Beckett, Doris Lessing och Alice Munro. Alkoholromantikern Kingsley Amis, med böcker som *Everyday Drinking*, bidrar med en bakfylllehistoria. Boken är en provkarta över hur drickande skildras i litteraturen, från dräpligheter och medelklassmissbruk till misär och dödslängtan. Det blir ett kalejdoskop av champagneyra och kraschade äktenskap, slocknade karriärer och vänskaper, bekymmerslöshet och bedövning, ångest och inspiration, spyor, våld och skrumplever. Alkoholen kan vara både roten till och lösningen på alla våra problem, som Homer Simpson har uttryckt det.

Författares närhet till missbruk förklaras ofta med att det är ett yrke med svag social kontroll, skaparångest och höga förväntningar. Alkoholen är ångestdämpande i stunden. Man kan dricka i

Mannen. Myten. Spriten: Hemingway.

FOTO: TT

Dorothy Parker.

FOTO: GETTY IMAGES

hopp om att bli mer intressant i andra ögon – eller för att andra ska blir mer intressanta i ens egna.

Men det ligger mycket i Strindbergs ord om berusningens barmhärtiga slöja. Om inte alkoholen framkallade positiva känslor skulle vi inte dricka. F Scott Fitzgerald formulerade det som att ”spirten gjorde förgångna, roliga saker till något närvarande, som om de fortfarande hände. De var samtida även med framtiden, alldeles som om de stod i begrepp att hända igen.”

Här är en central punkt som den erfarne beroendeläkaren Lars Sjöstrand belyser i boken *Den fragmenterade tiden*: alkoholen låter oss leva i nuet. Kanske är det dess mäktigaste magi, att vi för en stund får glömma Tidens förfärliga börda och vart vi är på väg. Ånger, och ångest för framtiden, förflyktigas. Sjöstrand skriver om den spricka, det psykologiska tomrummet mellan människan och verkligheten, som vi kan försöka fylla med rus eller skapande. ”När det som är kontrasterar mot intet stegras denna oro till ångest.”

Den osminkade realismen

i Charles Jacksons till stor del självbiografiska roman *Förspilda dagar* från 1944 gjorde sensation. Här skildrades supandet som en sjukdom, en obetvinglig drift som inte hade vare sig med karaktärsfel eller existentiell brottning att göra. Huvudpersonen Don Birnam är ett fyllo, helt enkelt, en författare som ska skriva om sitt alkoholistliv men söker pantsätta sin skrivmaskin för att kunna dricka ännu mer.

Också filmatiseringen 1945 i regi av Billy Wilder blev omtalad, och sprittillverkare sökte stoppa den. Men till skillnad från i romanen gavs filmen ett lyckligt slut, vilket Jackson avskydde. Han började skriva en skildring om nykterhet, som naturligtvis inte fick samma laddning. Han begick självmord vid 65 års ålder.

I *Förspilda dagar* har Don Birnam inget till övers för alkoholromantiken och det missförstådda geniet. Han drack, helt enkelt: ”Det var varken dramatiskt eller sorgligt eller tragiskt eller skändligt eller komiskt eller någonting annat – det var helt enkelt ingenting.” ✿

”

Kvinnors drickande framställs mest som solkig tragik, späckad med självömkan, skam och skuld över att ha misslyckats i traditionella kvinnogrenar som omsorg och empati.

Många nyanlända behöver humankapital för att komma in i samhället. Det kräver att etablerade svenskar satsar sin tid.

Låt oss dela med oss

Av Maria Sandström

”

Min erfarenhet är snarare att många elever inte kan författa en sammanhängande text på något språk överhuvudtaget.

Sedan den stora flyktingströmmen 2015 är migration och integration prioriterade frågor bland svenska partier och väljare. Sannolikt kommer dessa frågor att vara aktuella ett antal år framöver, inte minst på grund av anhöriginvandringen som följer i asylinvandringens spår. Integrationsutmaningarna är också väl kända. Många nyanlända har begränsad skolgång från sina hemländer och yrkeserfarenhet som inte är direkt tillämplig på den svenska arbetsmarknaden. För en stor andel handlar det därför om att lära sig svenska, uppnå tillräckliga kvalifikationer för studier eller arbete samt att ordna en bostad.

KORT SAGT HANDLAR utmaningen om att tillägna sig tillräckligt med humankapital, det vill säga färdigheter och kunskaper, för att verka i det svenska samhället. Även till synes enkla jobb kräver betydande mängder humankapital. Den som exempelvis studerar till vårdbiträde behöver både ett stort ordförråd och en god förståelse för abstrakta begrepp. Eller vad sägs om ”obruten fryskedja”, ”önskekost” och ”kantinsservering”?

Humankapitalet har flera distinkta egenskaper. Framförallt är skapandet av humankapital en trögrörlig process. De kunskaper och färdigheter vi besitter har

lagrats sedan barnsben, både i hemmet, genom formell utbildning och på fritiden. Att mycket av humankapitalet uppstår utanför skolan talar för att offentliga utbildningssatsningar bara kan svara för en del av de färdigheter många nyanlända behöver för att verka i det svenska samhället. Trögrörligheten innebär också svårigheter i att omvandla pengar till humankapital. Det går visserligen att betala för lärartimmar och utbildningsmaterial men själva inläringen tar den tid den tar. Det betyder att byggandet av humankapital kräver kontinuitet och inte nödvändigtvis reagerar på tillfälliga ”satsningar” från politiskt håll.

SAMMANTAGET FINNS flera skäl till att statsapparaten möjlighet att påverka de nyanländas humankapital är begränsad. Ändå kretsar samtalet kring integrationen i regel kring den politiska sfären. Vad kan politiken göra för att höja skolresultaten bland nyanlända? För att påskynda etableringen på arbetsmarknaden? I bakgrunden finns en i nationalekonomin vanligt förekommande tankefigur om en välvillig diktator som genom att ändra på rätt parametrar kan uppnå önskat utfall. Verklighetens friktioner gör dock att politiska intentioner kan vara svåra att omsätta i resultat.

Icke desto mindre är reformer av mottagandesystemen viktiga. Den stora

Volontären Andreas Matsson hjälper Rem El-Sari och Esra Abduai Rahim med läxorna.

FOTO: KRISTINA DAVIDSON/SKÅNSKA DAGBLADET

expansionen av undervisningen för nyanlända har föga förvånande lett till att kvaliteten blivit lidande. Ett talande exempel är den ambitiösa sfi-student jag gav rådet att be om ett samtal med sin lärare på "tu man hand", vilket han också gjorde. Läraren saknade dock tillräckliga svenskkunskaper för att förstå det idiomatiska uttrycket för ett möte mellan två personer. Andra ambitiösa studenter är besvikna över att frånvaron av resultatkrav leder till att varken lärare eller elever tar sfi-studierna på allvar samt över fusk vid examinationerna.

FÖR DE NÅGOT YNGRE eleverna är situationen minst lika oroväckande. Bland de elever som invandrat efter ordinarie skolstart var enligt Skolverket endast 46 procent av niondeklassarna behöriga för gymnasiestudier år 2015. Denna grupp har också haft en sämre resultatutveckling än övriga elever, särskilt i läsförståelse, på de internationella Pisatesterna. Grundproblemet ligger inte nödvändigtvis i att dessa högstadiel elever inte behärskar det svenska språket. Min erfarenhet är snarare att många elever inte kan författa en sammanhängande text på något språk överhuvudtaget. Det gör utmaningen mångfalt större. Flera av de allra svagaste eleverna jag träffat är flickor från kulturer där kvinnan har låg status och ofta saknar stöd hemifrån för sina studier. Då blir det extra svårt att klara skolan.

De politiska satsningarna på utbildning i allmänhet och för nyanlända i synnerhet kan dock inte väntas leda till snabba resultat. Det krävs stora investeringar i humankapital för att utbilda en skicklig lärare. Lika stora investeringar krävs för att utbilda dem som utbildar lärare. Därför kan den formella utbildningen endast expandera med bibehållen kvalitet i långsam takt. Detta talar för att det offentliga Sverige inte självt kan lösa integrationens utmaningar i en nära framtid.

VAD ÄR DÅ ALTERNATIVET eller, kanske snarare, komplementet? Den goda nyheten är att humankapitalet har ytterligare en distinkt egenskap, nära förknippad med det ekonomiska konceptet icke-rivalitet. Humankapitalet minskar inte för att det delas med någon annan och det har många människor i Sverige tagit fasta på.

Runt om i landet drivs volontärverksamheter där nyanlända får hjälp med bland annat läxläsning, språkräning och samhällsorientering. Alla dessa insatser bidrar till att underlätta byggandet av humankapital och skapa möjlighet till integration. Samtidigt är insatserna otillräckliga. Individer som kom till Sverige 2015 saknar fortfarande kontakt med etablerade svenskar. I många fall kan varken föräldrarna eller skolan kompensera för barnens svåra utgångsläge.

Troligen kommer majoriteten av dessa

människor ändå att klara sig väl både på arbetsmarknaden och i övriga livet. Risken är dock att misslyckanden inte bara sker till höga kostnader för individen utan även för samhället i övrigt. Därför finns det skäl till allas vår gemensamma ansträngning. Kan du läsa en text i *Axess Magasin*? Behärskar du de fyra räknesätten? Då kan du göra en viktig insats.

Sveriges förmåga att klara integrationsutmaningarna, i varje fall på kort sikt, avgörs av den tid vi som bott här länge är beredda att satsa på de nyanlända. Den som stöder en generös flyktingpolitik kan inte med riktigt gott samvete luta sig tillbaka i tron om att skattsedeln ska göra jobbet. Den som förespråkar en restriktiv flyktingpolitik men bekymras över bristande integration har också anledning att göra en ansträngning.

ERKÄNNANDET AV ATT integrationsarbetet delvis faller på det civila samhället bryter mot en i Sverige omhulad princip, nämligen likabehandlingsprincipen. Civilsamhällets insatser är av naturen varken rättvist fördelade eller likformiga. Men kanske just detta gör att civilsamhället kan möta individers intressen och behov med större framgång än lagstiftarens standardiserade åtgärdsprogram. I varje fall tycks alternativet inte talrika.

Statsminister Fredrik Reinfeldt fick kritik för att inte ha förmedlat hela bilden i sin vädjan till nationen om öppna hjärtan. Han nämnde bland annat inte att flyktingmottagandet även på längre sikt näppeligen är lönsamt för de offentliga finanserna. Reinfeldt hade dock rätt i sak. För att de människor som kommit till Sverige ska ha en ärlig chans att bli en del av samhället krävs att vi som bott här länge inte bara öppnar våra plånböcker – utan även delar med oss av vårt humankapital.

Maria Sandström är doktorand i nationalekonomi vid Uppsala universitet och har under många år verkat som volontär inom svenskt flyktingmottagande.

TEMA

RÖSTER TILL VÄNSTER

Den moderna vänstern ägnar stort intresse åt frågor om identitet, gränslöshet och representation. Ett äldre idéarv är under omprövning men fortsätter att inspirera.

I begynnelsen var socialismen

Marxism och utopisk socialism är rika på kristna föreställningsvärldar. Längtan efter ett idealt samhälle har eggat till politisk kamp.

Av Johan Sundeen

Då det gick mot advent kunde man på Svenska kyrkans webbplats läsa följande påstående: "Jesus talade om att himmelriket skulle komma. Han menade ett himmelrike *här på jorden* – ett rike där fattiga och förtryckta skulle värderas högre än rika och dem som hade makt." *Svensk Pastoraltidskrift* dömer ut den från Kyrkans hus i Uppsala utgående förkunnelsen som klasskampspretorik och som ett uttalande vilket knappast kan sägas vara "förenligt med allmänkyrklig tro".

Den citerade utsagan om himmelrikets natur kan emellertid inte fullständigt sägas sakna hemortsrätt i ett kristet sammanhang. I vart fall inte om vi låter sökarljuset svepa över ett landskap som omfattar inte enbart de stora konfessionernas huvudfärör, utan också gestalter och grupperingar som har ställt sig i skarp opposition till hierarkier och konfessionella riktningssgivarer. Vad Svenska kyrkans webbplats i anda från det röda decenniet predikar 2018 om ett till den jordiska tillvaron förlagt himmelrike har omisskännliga drag av millenarism. Oppositionslystna förkunnare och rörelser har varit av uppfattningen att de etablerade kyrkorna under århundradenas gång kommit att representera en väsentligen annorlunda tro än den som praktiserades av den så kallade urkyrkan, vilken var oförstörd av jordisk makt och härlighet. Inte sällan har drivkraften för den sortens yttringar varit social lidelse.

Den idéhistoriska företeelse som jag har conceptualiserat som *68-kyrkan* – ett nätverk med rötter i pseudorevolutionens 1960- och 1970-tal, och med en vänsterradikalt profilerad kristendoms-tolkning – byggde till betydande del sin agitation och teologi på marxistiska låneord och föreställningar. På motsvarande sätt är marxismen och de utopisk-socialistiska riktningarna rika på ur kristna föreställningsvärldar extraherade begrepp och bilder. Det kan ses som ett mått på kristendomens djupgående betydelse

för Västerlandet att även den ideologi som legat bakom de mest omfattande förföljelserna av kyrkor och kristna – kommunismen – innefattar ur trons urkunder hämtat tankegods.

Budskapet om ett återupprättat, av jämlikhet, egendoms-gemenskap och frånvaro av förtryck präglad paradiset har återkommande eggat till politisk kamp. Detta faktum blir särskilt påtagligt om *socialismens idéhistoria* – som i Ronny Ambjörnssons fina bok med denna titel – utsträcks till att omfatta föregångare till 1800-talets stora ideologer. Föreställningen om ett himmelrike på jorden har sagts utgöra kärnan i den företeelse på tanke- och handlingslivets områden som vi benämner utopism. I utopismens geografi hör såväl kätterska kristendomsriktningar som revolutionär socialism hemma. Denna förbindelse är viktig att beakta om vi vill förstå socialismens moraliska halt och kraft, och varför både intellektuella och människomassor – förskräckande lärdomar till trots – fortsätter sökandet efter egalitaristiska idealsamhällen.

Ronny Ambjörnssons år 1984 utgivna teckning av socialismens förhistoria är inte enbart resultatet av idéhistorisk forskarmöda. Boken motiveras också av den politiska ambitionen att tillhandahålla en framställning av den socialistiska idévärldens rikedom och mångfald. Detta sågs som en nödvändighet i en tid då nämnda ideologi blivit "diskrediterad" av de totalitära staternas exempel. Hans framställning gör gällande att kristendomen är "en av socialismens allra viktigaste källor, kanske den viktigaste". Av Ambjörnsson tilldelas Adam och Eva rollerna som människosläktets ursocialister. De görs till mytologiska förebilder för ett samhälle där *allt* är jämlikt, demokratiskt och genomskinligt; en form av samhörighet där ingenting står emellan människorna.

Uttrycket utopi framträder först i martyren, den helige Thomas Mores skildring av en i fantasivärlden belägen ö. Frank »

RÖSTER TILL VÄNSTER

Människosläktets ursocialister.

FOTO: METROPOLITAN MUSEUM OF ART

och Fritzie Manuel menar i en magistral, över 800 sidor löpande, framställning att utopismens egentliga historia har sin startpunkt i renässansens och reformationens Europa. Det utopiska tänkandets rötter sträcker sig emellertid tillbaka till grekernas guldåldersdrömmar, Platons bok *Staten* samt religiösa föreställningar om tusenårsriket. Kristna motivs förmåga att locka samhällstänkandets alkemister till smältdegarna torde kunna bidra till att förklara varför filosofisk-religiöst motiverade utopier har formulerats med en annan frenesi och myckenhet i den västerländska kulturvärlden än inom till exempel den arabiska och österländska.

Ronny Ambjörnsson skriver att "drömmen om Edens lustgård" har haft "ett omätligt inflytande på senare tiders politiska tänkande". Paradismyten har hållit liv i föreställningar om att det har existerat ett samhälle utan förtryck och alienation. Denna livsform kännetecknas av egendomsgemenskap och det goda arbetet. Givetvis förutsätter torgförandet av den socialistiska paradislängtan, att dess talesmän bortser från en för kristen tro avgörande tankegång – den som rör människans bundenhet i synd. Religionshistoriska undersökningar har visat "hur man på 1800-talet läste in sina egna samhällsteorier och samfundsideal i Nya Testamentet". Denna tendens har fortgått under 1900- och 2000-talen, också med andra avsändare än socialistiska sådana.

Till lyckolandsberättelsernas annaler hör också de experiment som har syftat till att skapa en ny människa, dylika laborationer har genomförts med förödande resultat inte minst under 1900-talet. Ett för revolutionärer i alla tider framträdande dilemma har formulerats i följande fråga: "Det gäller att skapa en ny människa, men vad göra, när det så att säga bara finns de människor som finns?" Avståndet mellan världsförbättrande fantasier och människolivets realiteter har genom historien varit ett stående argument mot utopiska gestaltningar. Lika gamla som föreställningarna om guldåldrar och tusenårs-

Thomas Müntzer: predikant och härförare.

FOTO: GETTY IMAGES

*"I utopismens geografi
hör såväl kätterska
kristendomsriktningar
som revolutionär
socialism hemma."*

riken är, lika många år omfattar dystopiernas idéhistoria. Till de första kritikerna av tänkta idealsamhällen räknas komediförfattaren Aristofanes och filosofen Aristoteles, dock myntades själva begreppet dystopi först på 1860-talet. Som världens gång har visat är steget inte långt mellan den egalitära drömmens morgonrodnad och den totalitära ångestnattens mörker.

Till de historiska företeelser och processer som har fungerat som katalysatorer till lyckolandsidéer räknas religiösa schismer och intellektuella nydaningstider. Det är följdriktigt att renässansens och reformationens tidevarv uppvisar en uppsjö av utopiska idéer och handlingar. Här finner vi tänkare som Tommaso Campanella, Solstatens arkitekt, samt humanisten Thomas More. 1500-talet är också ett tidsskede då utopiska synsätt gör sig gällande bland sekteristiska kättare samt revolutionära bonde- och hantverkarrörelser. Den kristna klosterinstitutionen hade betydelse som direkt eller indirekt inspirationskälla till organiseringen av samhället i lyckolandsteckningarna. More hade umgåtts med planer på att avlägga löften för ett radikalt gudsvigt liv, det vill säga att bli munk, och Campanella tillhörde Dominikanorden. Solstaten har liknats vid "ett stort sekulariserat kloster".

I övergången mellan senmedeltiden och reformationsåldern träder åtskilliga av gudomlig ingivelse inspirerade, och på revolutionär handling inriktade, strömningar fram. Senmedeltiden uppvisar en rikhaltig provkarta på millenaristiska föreställningar, vilka i förhållande till varandra representerar en betydande inbördes variation och i vilka mystiska och sociala element inte sällan tvinnas samman. Känslan av religiös extas

och önskan om materiell förbättring stod inte i kontrast till varandra. Utmärkande för de millenaristiska rörelsernas frälsningsföreställningar är enligt historikern Norman Cohn att de avser en räddning av ett kollektiv – de sant troende – som ska inträffa här på jorden. Tusenårsrikets inträdande föreställs vara nära förestående, anses förutsätta ett gudomligt ingripande och ska leda till en total och *definitiv* förändring av det jordiska livet. Cohn ser i medeltida sekter, som var inriktade på det kommande tusenårsriket, föregångare till 1800- och 1900-talets revolutionära rörelser. De heterodoxa strömningarnas hopp om att få bevitna en gyllene era är en förlaga till moderna ideologiska tankegångar.

Av särskild betydelse bland den radikala reformationens män var predikanten och härföraren Thomas Müntzer, en gestalt som i ett träsnitt från 1600-talet porträtterats med Bibeln i den ena handen och svärdet i den andra. Kyrkohistorikern Alf Tergel sätter in Müntzer och de med honom förknippade upproren i det historiska sammanhanget: "Den religiösa vänsterflygen menade att Luther stannat på halva vägen. [...] Müntzer [...] gjorde gällande att människan bar inom sig ett inre ljus, inre liv som var identiskt med den gudomliga ordningen. Den medeltida katolska mystiken uppstår här till revolutionärt liv. [...] Sakrament och Bibel hade ingen betydelse. Den religiösa frihetsläran fick sin politiska tillämpning i bondeupproret 1524/25."

I likhet med andra bonderevolutionsledare reagerade Müntzer på kraftfullaste tänkbara sätt mot misär och orättvisor, men denne lärde man skilde ut sig genom en tankemässig originalitet. Hos honom finner vi flera för utopismens fortsatta idéhistoria viktiga motiv. Müntzer upphöjer det enkla folket till Guds utvalda. Han

RÖSTER TILL VÄNSTER

ger sig själv och sina trogna rätt att i Herrens namn, och med det av blod färgade svärdets makt, förgöra alla som står i vägen för det av rättfärdighet präglade samhället. Frank och Fritzie Manuel ger honom namnet *Väldets apostel*. Müntzers endast fragmentariskt framställda åskådning kan föra tanken till den socialistiska klasskampen. I honom har också 1800-talets klasshat en föregångsman. Det är de rika och de mäktiga som ikläds de ondskefulla roller.

Som exempel på intresset för Müntzer bland samtida, svenska vänsterintellektuella kan anföras att Sven-Eric Liedman ägnar denne ett helt kapitel i en utgåva av sin i många upplagor spridda politiska idéhistoria. Också Ronny Ambjörnsson ser Müntzer som en viktig gestalt på den väg som leder fram till 1800-talssocialismen. I det kommunistiska DDR tillhörde Müntzer ikonerna. Dock kom han – som en historiens ironi – småningom att förlora i propagandavärde i förhållande till sin vedersakare Martin Luther. Denna detronisering inträffade när det socialistiska enhetspartiet (SED) insåg möjligheterna till att ideologiskt exploatera den i Wittenberg 1517 framträdande reformatorn.

I bonderevolterna involverade präster har setts som förelöpare till de efter Andra Vatikan-konciliet och 1960-talsradikalismen i Latinamerika verksamma befrielse teologerna. I linje härmed stod Müntzer högt i kurs inom delar av 68-kyrkan. Hans revolutionära kristendomssyn, upphöjande av de fattiga, egalitaristiska ideal och antagonism visavi den historiska kyrkan gjorde honom till en viktig referens.

Med den vetenskapliga revolutionen, upplysningen, den industriella samhället och franska revolutionen framträder utopister som har vetenskapliga och sekulära anspråk, som inte längre enbart förordar distributiv egalitarism utan bär på perspektiv om ökad produktion, och som inte diktar om ett fiktivt ingenstansland utan säger sig kunna med den moderna tidens medel förutsäga inträdandet i ett profant uttolkat paradiset i den egna geografin. Under upplysningen utkristalliseras en politisk – att skilja från religiös – messianism, vilken enligt historikern J.L. Talmon lägger grunden för en företeelse som han benämner *totalitär demokrati*. Denna motpol till den liberala demokratin kännetecknas av en doktrinär karaktär, avsaknad av gränser för den politiska makten och individens totala uppgående i staten. Åtskilliga dimensioner av mänskligt liv som tidigare ansetts tillhöra kyrkans sfär sorteras i den politiska messianismens tankefigur in under statens ansvar, från och med den totalitära demokratin första stora historiska manifestation: franska revolutionen. Till senare uttryck för politisk messianism räknar Talmon socialismen, kommunismen och anarkismen.

Om 1500-talet var en historisk höjdpunkt för av religiösa urkunder och föreställningar inspirerat lyckolandstänkande, så betecknar för Frank och Fritzie Manuel 1600-talet slutepoken för den klassiska kristna utopin. Detta innebar emellertid inte att flödet av ur religionens källor hämtade begrepp, föreställningar, etiska ideal och institutionella arrangemang upphörde. Till exempel kan paralleller dras mellan jakobinerna och kiliasters respektive övertygelse av att vara särskild utvalda. 1800-talets utopier har beskrivits som en för industrisamhällets villkor anpassad förvandling av paradiset. Socialisten Henri de Saint-Simon fördömer å

ena sidan kyrkan men inspireras å den andra av en socialt uttolkad kristen etik, och Charles Fourier – skaparen av falangstären – såg likheter mellan sig själv och Jesus Kristus. I socialistisk agitation viktiga begrepp som till exempel befrielse och alienation hämtas eller inspireras av kristna urkunder och teologi.

S om latinisten Martina Björk har påmint oss om utgör förekomsten av en förrädisk likhet mellan vissa sidor i socialismen respektive kristendomen motivet i Selma Lagerlöfs, av en Italienvistelse under 1890-talet inspirerad, roman *Antikrists mirakel*. Lagerlöfs övertygelse om att ett avgrunds djup skiljer dessa läror åt får i *Antikrists mirakel* ett koncentrerat uttryck i två bildhuggarverk. Båda föreställer Jesus Kristus: ett äkta som har inskriptionen ”Mitt rike är *icke* av denna världen” och en förfälskning med valspråket ”Mitt rike är *endast* av denna världen”. Genom förvecklingar hamnar den från originalet skilda skulpturen i byn Diamante på Sicilien, där den dyrkas under det att mirakel som de sjukas tillfrisknande, de förtrycktas befrielse och de fattigas uppstigande ur nöden inträffar.

John Grays filosofihistoriska bearbetning *Black Mass* har, i likhet med Lagerlöfs roman, en för kontrasten mellan kristendom och modern utopism betecknande titel. Framsidan på Grays bok föreställer ett kristet kors som har byggts om till en bazooka, så visualiseras det falsarium som blir resultatet då religiösa föreställningar tas upp av moderna revolutionära rörelser. Som många andra före honom framhåller Gray att det finns ett nära samband mellan kris-

tendomens tillbakaträngande i Europa, och den revolutionära utopismens uppsegling. Brisen övergår till storm med jakobiner, bolsjevikerna och nationalsocialisterna vid rodret. På pseudopsykologiskt vis gjorde författaren Sven Wernström Jesus till föremål för en transformation från kristendom till revolutionär socialism. I en passage i den 1971 utgivna barnboken *Kamrat Jesus* låter Wernström Människosonen rannsaka sig själv:

I lägret bland bergen gick Jesus och grubblade. Han hade vunnit den första striden om templet. Ändå hade han förlorat revolutionen. [...] Nu började han komma underfund med vad han gjort för fel. För det första: Han hade sagt att folket skulle lita på honom. Han borde ha lärt människorna att lita på sig själva. För det andra: Han hade inte beväpnat folket. Ett vapenlöst folk är ett ofritt folk, eftersom poliser och soldater alltid har vapen. För det tredje: Han hade väntat på hjälp av den osynlige guden och änglarna. Det var det dumaste av alltihop. Han borde ha sett att fattiga människor aldrig får någon hjälp uppifrån.

Wernström ger oss ett talande exempel på hur biblisk inspiration instrumentaliserades för socialistiska syften under det röda decenniet. Det återgivna partiet ur hans progressiva Jesusbok är illustrativt för hur kristendom med några streck på ett papper kan göras om till antikristendom. Efter sådana revideringsprocesser väntar inte sällan en värld av infernon, snarare än ett profant paradiset, runt hörnet.

Johan Sundeen är docent i idé- och lärdoms historia samt universitetslektor i biblioteks- och informationskunskap i Borås.

Tecken i tiden?

Vad Marx och Engels skrev och sade var inte det viktigaste utan deras roll som symboler. Som sådana kan de mycket väl komma tillbaka i en ny politisk situation.

Av Svante Nordin

När Ludvig XVI öppnade den franska nationalförsamlingen 1789 placerade han de två högre stånden, adel och präster, på sin högra sida och det tredje och lägre ståndet, borgarna, på sin vänstra. Men det var tredje ståndet som framför allt drev revolutionen. De var vänstern. Denna "vänster", kunde man kanske säga, varade i 200 år, fram till 1989. Då försvann de sista resterna av den ryska revolution som tagit arv från den franska.

Karl Marx och Friedrich Engels, marxismens skapare, ställde sig i traditionen från ryska revolutionen. Den socialistiska revolution de förutsåg skulle bli fjärde ståndets, arbetarnas, revolution liksom franska revolutionen hade varit tredje ståndets, borgarnas. I denna mening var de och deras efterföljare vänster. Men själva begreppet "vänster" hade ingen framskjuten plats i deras terminologi. Inte heller i efterföljarnas. När Lenin använde begreppet vänster var det snarast relaterat till "barnsjukdomar" och till pseudoradikala fraser. Riktiga kommunister pratade inte om "vänster".

Ändå spelade marxismen givetvis en stor roll för det man brukat kalla vänster. Under 200 år kan de marxistiska rörelserna anses representera huvudströmfåran inom "vänstern". Men inflytandet från Marx och Engels följde ingalunda någon rak väg. Det var på många sätt paradoxalt. Här vill jag stanna vid tre paradoxer som jag menar präglade detta inflytande.

Den första och kanske mest omtalade paradoxen handlar om hur Lenin och hans bolsjevik, dessa som genomförde den ryska oktoberrevolutionen, tolkade arvet från Marx och Engels. Lenin bedyrade alltid att han var en rättrogn marxist. I verkligheten var han lika mycket en revisionist och avfälling som Eduard Bernstein eller Karl Kautsky, vilka han beskyllde för att vara just detta.

Marx och Engels hade förutsagt att den socialistiska revolutionen först skulle komma att äga rum i Storbritannien, USA, Tyskland eller Frankrike. Hela deras argumentering handlade om hur just den mest utvecklade kapitalismen måste alstra den klasspolarisering och de överproduktionskriser som oundvikligen skulle komma att resultera i omvälvningen.

Bolsjevikrevolutionen hade emellertid genomförts i bonde-

landet Ryssland. Marx och Engels teorier hade ingenting att göra med en sådan revolution. Den hade en fullkomligt annan karaktär än något som förutsågs i *Kommunistiska manifestet* eller *Kapitalet*. Det krävdes därför en genomgripande omtolkning av teorin för att den skulle passa den oförutsedda verkliga revolutionen. Lenin, Trotskij, Stalin och de andra revolutionsledarna genomförde denna fundamentala omtolkning med hjälp av en halsbrytande dialektik, som senare fullföljdes av Mao Zedong och andra.

Man måste ställa sig frågan varför de ryska – och senare bland andra de kinesiska – revolutionärerna valde att hålla fast vid en teori som var så föga anpassad till den verklighet de levde i. Jag tror att man kan peka på tre omständigheter som i synnerhet talade till marxismens fördel, som trots allt gjorde den lämpad för revolutionärt bruk också i mer eller mindre utvecklade bondeländer.

1. Marxismen erbjöd en idé om en alternativ modernitet. Läran var progressiv, den bejakade framsteget, industrialismen, produktivkrafternas växt, tekniken, vetenskapen. Men den motsatte sig samtidigt det kapitalistiska samhället, det västliga samhället. Den förkastade den faktiska, västliga moderniteten. Men inte i namn av något drömt förflutet utan i namn av en drömd framtid som skulle bli ännu mera modern, ännu mera utvecklad än den kapitalistiska. Den västliga, borgerliga moderniteten skulle överträffas genom den socialistiska utvecklingen i Ryssland eller Kina.

2. Den marxistiska traditionen innehöll ett koncept för maktövertagande. Hur revolutionen borde gå till diskuterades intensivt inom Andra internationals partier, inte minst inom det ryska. Det väpnade våldet ställdes på dagordningen. Partiets ledande roll slogs fast. Visserligen stod detta en smula i strid med idén om revolutionen som determinerad av den ekonomiska utvecklingen. Men den marxistiska traditionen framhöll ändå partiet och det revolutionära avantgardet.

»

RÖSTER TILL VÄNSTER

FOTO: PETER TURNLEY / GETTY IMAGES

Herbert Marcuse: studentrevoltens Marx.

FOTO: GETTY IMAGES

RÖSTER TILL VÄNSTER

3. Marxismen gav de intellektuella en ledande roll. Genom att inskräpa betydelsen av en komplicerad, filosofiskt sofistikerad teori med anspråk på vetenskaplighet som förutsättning för revolutionen gav man de intellektuella en sådan roll. Detta var något som tilltalade ryska, kinesiska, vietnamesiska och kubanska intellektuella.

Det som gav marxismen dess dragningskraft var naturligtvis till en del dess explicita budskap beträffande kapitalismen undergång i de mest avancerade länderna. Men eftersom detta budskap successivt falsifierades av utvecklingen kom det att betyda mindre och mindre för de socialdemokratiska partierna i länder som Tyskland, Frankrike, Storbritannien eller de skandinaviska länderna. Här tappade marxismen snart i inflytande. Mer kom den att betyda i Ryssland och Kina. Där hade det explicita budskapet föga relevans. Där var det istället idéer som var förknippade med marxismen även om de rent logiskt var svårförenliga med den som blev avgörande.

Följer man de revolutionära rörelserna i deras senare skeden stöter man på en ny paradox. Det dyker nu upp en modell för ekonomisk utveckling som inte bara är oförutsedd av Marx och Engels utan som direkt strider mot deras analys. För Marx och Engels var det en given sak att den ekonomiska utvecklingen, produktivkrafternas växt, hade att äga rum i kapitalistisk regi. Det var som de såg det som borgarklassens sak att genomföra denna utveckling. Den var för dem intimt förknippad med världsmarknad, handel och profitsökande entreprenörer.

Under Stalins era i Sovjetunionen skapades emellertid en helt annan modell. Den handlade om utveckling i isolering från världsmarknaden, utan betydande inslag av handel och helt i statlig regi utan privat företagsamhet.

Stalins modell kom med tiden att bli riktningssgivande för alla kommunistiska ekonomier. I Kina kom Mao att ytterligare förstärka grundidén att ekonomisk utveckling måste ske i isolering från världsmarknaden. I västvärlden grundades den så kallade beroendeskolan av marxistiska ekonomer som Paul Baran och Andre Gunder Frank. Där drev man tesen att ett fattigt land kunde utvecklas bara i isolering från världsmarknaden. Varje kapitalistisk väg till utveckling var stängd.

Såregen och paradoxal var också relationen mellan den klassiska marxismen och den marxism som odlades av "den nya vänstern" och "68-vänstern" från 1960-talet och framåt. På sätt och vis var det en marxismens guldålder som då utspelades. Aldrig hade så många marxistiska böcker kommit ut, aldrig hade så många diskussioner förts med marxismen som teoretisk ram, aldrig hade så många intellektuellt verksamma personer anslutit sig till någon form av marxism. I ett land som Sverige, där marxismen egentligen aldrig tidigare florerat i någon nämnvärd utsträckning, var detta tydligt. Hela förlag eller åtminstone bokserier ägnade sig helt eller övervägande åt marxistisk utgivning. Marxistiska bokhandlar grundades. Marxistiska tidskrifter gavs ut. Klassiska texter kom i nya utgåvor. Tolkningarna och tillämpningarna överflödade. Ute i världen och hemma uppträdde ständigt nya

marxistiska teoretiker med nya idéer om hur läran skulle uppfattas och användas.

Den nya vänstern höll sig i sitt inledningsskede gärna till en "humanistisk" tolkning av marxismen. I Östeuropa hade en sådan tolkning fått fotfäste efter 1956. Tänkare som Adam Schaff, Leszek Kolakowski, Karel Kosik, Agnes Heller och många andra uppmärksammades i Sverige. Året 1968 publicerades Georg Lukács *Historia och klassmedvetande* med ett förord av Gunnar Gunnarsson på Bo Cavefors förlag, medan Herbert Marcuses *Den endimensionella människan* kom ut i Sven-Eric Liedmans översättning i pocketbokserien Aldus (Bonniers). Det var två böcker som väl passade tidssammanhanget.

Redan 1968 och än tydligare under de påföljande åren utmanades emellertid den humanistiska marxismen av en motreaktion. Den främste företrädaren på det filosofiska planet blev fransmannen Louis Althusser, vars böcker *För Marx* och *Att läsa Kaptalet* kom ut på svenska 1968 respektive 1970. Althusser hävdade att den mogna Marx lämnat alienationsproblematiken, Hegel och humanismen bakom sig när han utvecklade sin historiska materialism. Marx hade varit en ren vetenskapsman. Inte heller politiskt hade Marx gjort några eftergifter för humanismen,

enligt denna tolkning. Althusser hyllade Lenin och många av hans lärjungar i Frankrike tenderade mot maoismen. Althusser blev på så vis läromästaren för en filosofiskt intresserad vänster som ville ha en hård marxism utan eftergifter för borgerlig humanism.

"Det nya 1968 var att ledarna här var generaler utan trupper. Studenter vann knappast alls någon anslutning bland arbetare eller andra bredare skikt av befolkningen."

När så småningom vänstervägen ebbade ut tappade också Althusser sin förmåga att attrahera. Nu höll man sig antingen till omprövande, krismedvetna marxister

eller till postmarxistiska tänkare som Michel Foucault, Jacques Derrida, Jacques Lacan eller Gilles Deleuze. Foucault betydde mest i Sverige. Hans mångtydiga budskap kunde efter behag tolkas som en form av marxism eller som en form av antimarxism.

Herbert Marcuse blev sålunda den tidiga 68-rörelsen store profet i både USA och Västtyskland. Men hans budskap var åter igen paradoxalt. Marx och Engels hade menat att man borde göra uppror mot kapitalismen därför att den medfört nöd och förtryck. Marcuse menade att man borde göra uppror mot kapitalismen därför att den medfört överflöd, tolerans och demokrati. Marx och Engels hade väntat sig att arbetarna skulle genomföra revolutionen. Marcuse satte sitt hopp till studenterna och de intellektuella. I detta fall stämde teorin väl med verkligheten, men illa med lärofäderna.

Marcuse förtjänade på detta sätt sin plats som studentrevolutionens Marx. Vad han såg var de mest privilegierades uppror. Han visade att missnöjet mycket väl kan uppstå bland eliter och att kapitalismen just därför att den alstrar överflöd och demokrati, just därför att den alstrar privilegier, kan komma att förkastas av dem som är mest gynnade. Det som hände åren kring 1968 var visserligen inte någonting absolut nytt. Bönder och arbetare hade aldrig gjort uppror utan att vara ledda av intellektuella och akademiskt bildade personer. Det nya 1968 var att ledarna här var generaler utan trupper. Studenter vann knappast alls någon anslutning bland arbetare eller andra bredare skikt av befolkningen. Detta är vad Marcuse såg och förutsåg tydligare än andra.

>>

Vad är "vänster"? Man kanske kan urskilja tre punkter som traditionellt bidragit till att avgränsa "vänstern":

1. *Framstegstron*. Framstegstron hade vid mitten av 1700-talet börjat utformas som en systematisk historieteori. Den franske revolutionsmannen Condorcet formulerade 1794 sin berömda skiss "Människoandens framsteg". Hans syn vann acceptans i många läger. Även en tänkare som Hegel, Marx läromästare i unga år, utgick från framstegstanken. Att vara vänster och att vara "progressiv" blev för 1968 års vänster samma sak.

Ändå fanns det oklarheter, sprickor i fasaden. I sin *Socialismens utveckling från utopi till vetenskap* skrev Friedrich Engels om den moderna utvecklingen:

Med det ständigt sjunkande antalet kapitalmagnater, som usurperar och monopoliserar alla fördelar av denna process, växer massan av elände, förtryck, slaveri, urartning, utsugning men också förbittring hos den ständigt växande arbetarklassen.

Här ges intrycket att den moderna utvecklingen leder till att allting ständigt blir sämre. Det enda inslaget av framstegstro består i föreställningen att denna försämring i framtiden, när det socialistiska samhället väl genomförts, skall avlösas av förbättring. Framstegstron gäller inte den hittillsvarande historien utan den framtida.

Detta ger upphov till en ambivalens i den marxistiska inställningen till framstegstron. Den säger inte "bättre och bättre dag för dag" utan "sämre idag, bättre imorgon". Dagens elände kan framstå som historisk-progressivt genom att leda till morgondagens välsignelser. Olika marxistiska teoretiker har därför i olika grad kunnat betona den pessimistiska eller optimistiska sidan av marxismen.

2. *Jämlikhetsbejakandet*. I franska revolutionens triad av ideal, "frihet, jämlikhet och broderskap", var det jämlikheten som hade den mest uppenbara vänsterkaraktären. Den som tydligare än någon annan gjort sig till talesman för jämlikhetstanken var Jean-Jacques Rousseau, bland annat i sin skrift "Avhandling om ursprunget och orsakerna till ojämlikheten mellan människorna" 1750.

Rousseaus tänkande hade i mycket satt sin prägel på den revolutionära traditionen och inte minst spelat en viktig roll för Marx. Men Rousseau hade helt förnekat framstegstanken (åtminstone i den nämnda skriften). Civilisation och utveckling leder till ojämlikhet, det var hans tanke. Marx övertog den.

Den historiska utvecklingen leder till alltmer fördjupade klassklyftor, till en alltmer obarmhärtig ojämlikhet. Men motsättningen mellan jämlikhet och framsteg övervinns dialektiskt genom den socialistiska revolutionen. Den blir arvtagaren till alla mänsklighetens framsteg samtidigt som den upphäver människans exploatering av människan och skapar det klasslösa samhället.

I denna mening bejaktar Marx och Engels jämlikheten som ett framtidsmål. Klassamhället ses samtidigt som oundvikligt under ett antal etapper som skall leda till det målet.

3. *Traditionsförkastandet*. "Du passé faisons table rase!" ("Låt oss göra rent hus med det förflutna!") heter det i *Internationalen*. Marx ger ofta uttryck för liknande känslor. Det förflutnas börda måste lyftas bort från de levandes axlar. Men samtidigt finns hos Marx och Engels en annan tanke enligt vilken proletariatet och den socialistiska revolutionen skall ta i arv mänsklighetens samlade kulturella erövringar. Det gäller, kunde man kanske säga med en hegeliansk formel, att upphäva men bevara. Motsättningen mellan dessa båda konceptioner kom tidigt att spela stor roll för kulturdiskussionen under Sovjetunionen när den så kallade "proletkult"-tendensen med dess modernism bröts mot mer traditionalistiska uppfattningar.

Är vänstern och marxismen på väg tillbaka i politiken?

Efter 1989 försvann klassfrågorna för en tid ur blickfältet. Marknadsekonomin och demokratin gav lösningarna, liberala lösningar som föreföll göra de gamla vänster-höger-frågorna onödiga. Arbetarklassen hade också själv blivit onödig eftersom tillräcklig arbetskraft alltid kunde importeras.

Frågan om förhållandet mellan borgarklass och arbetarklass i varje särskilt land fördes av bordet. Det var ju det globala kapitalet det handlade om och den globala arbetskraften. Den faktiska arbetarklass som fanns kvar i de nationella eller provinsiella miljöerna (eller resterna av den) verkade dessbättre mogen för avskrivning, fördomsfull, rasistisk och sexistisk som den var.

Det var nu de unga, de välutbildade och de välavlönade som räknades. All politik handlade om dem, alla politiker rekryterades ur deras led. Därför togs alla med överraskning när den nya högerpopulismen dök upp – eller när den nya vänsterpopulismen dök upp ungefär samtidigt.

Båda ställde de folket mot eliterna. Båda väckte de frågor om vilka som vunnit och vilka som förlorat på globaliseringen.

För eliterna var vänsterpopulismen visserligen betydligt mindre farlig. En vänster som inte har stöd av Sovjetunionen eller annan realexisterande socialism kan knappast på allvar hota den rådande ordningen. Men den kan förändra debatten. Sammanmältningen av 68-vänster och nyliberalism, som präglade diskussionen efter 1989 är inte längre lika självklar.

Just för ögonblicket finns det dock ingen som riktigt kan säga åt vilket håll vinden blåser, vad som är antikverat och vad som är modernt. Visst, marxismen är död. Den var en 1800-talsideologi, fast förankrad i det tidiga industrisamhället. Men det är som jag har försökt påvisa aldrig den faktiska marxismen som har haft betydelse.

Det är inte vad Marx och Engels sagt som är viktigt utan deras roll som symboler och tecken. Som symboler och tecken kan de mycket väl komma tillbaka i en ny situation. Maktkampen – eller klasskampen? – kommer då att avgöra vad de kommer att beteckna.

Svante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

*"Det var nu de unga,
de välutbildade och de
välavlönade som räknades.
All politik handlade
om dem, alla politiker
rekryterades ur deras led."*

RÖSTER TILL VÄNSTER

Lenins revolution hade inget att göra med marxismen.

FOTO: TT

Jair Bolsonaro tar över och en ny era inleds.

FOTO: GETTY IMAGES

Högerpopulistisk tsunami väntar

Den latinamerikanska vänstern har förlorat sin demokratiska och moraliska legitimitet. Nu tar en radikal och populistisk höger över.

Av Mauricio Rojas

För tio år sedan befann sig den latinamerikanska vänstern i ett unikt historiskt läge: aldrig hade den varit så inflytelserik och kontrollerat så många regeringar. Hugo Chávez i Venezuela, Lula da Silva i Brasilien, Cristina Kirchner i Argentina, Rafael Correa i Ecuador, Michelle Bachelet i Chile, Daniel Ortega i Nicaragua, Evo Morales i Bolivia, Alan García i Peru, Tabaré Vázquez i Uruguay, Mauricio Funes i El Salvador och Fidel Castro på Cuba var delar av en bred och mångfasetterad politisk familj som verkade vara oövervinnerlig. Våldigt få hade då kunnat föreställa sig att dess förfall var nära förestående och än mindre att en högerpopulistisk tsunami kunde bli dess efterträdare.

Huvudförklaringen till vänsterns uppgång och fall är relativt enkel och kan sammanfattas med hjälp av Bill Clintons välkända uttryck: "it's the economy, stupid". Dess framgångssaga inledades med Hugo Chávez seger vid Venezuelas presidentval i december 1998 och föddes ur de svåra umbärandena som Latinamerika upplevde i samband med sammanbrottet, på 1980-talet, av den inåtvända och statsstyrda utvecklingsmodellen som regionen hade följt sedan 1930-talet. Vänsterns framgångar konsoliderades under 2000-talets första decennium med hjälp av ymniga resurser från den långa exportboomen som inleddes vid sekelskiftet och dess glansdagar var över då exportinkomsterna sinade under 2010-talets första hälft. Sedan kom förfallet, korruptions-skandalerna, svidande valförluster och, för vissa länder som Venezuela, avgrunden, men också nya ledare med en helt annan politisk hemvist, som Jair Bolsonaro i Brasilien.

Bakgrunden till vänsterns uppgång måste sökas på 1980- och 1990-talen. Regionen genomgick då en formlig kollaps av den typ av ekonomi som formades under den så kallade importsubstitutionsstrategin. Sanningens minut kom efter praktiskt taget femtio år av föga framgångsrika försök att utveckla Latinamerikas länder genom protektionism och omfattande statsintervention. Skuldskrisen på 1980-talets början ledde till djupa ekonomiska

nedgångar i praktiskt taget hela Latinamerika och triggade en lång och mycket plågsam process av ekonomisk och social omstrukturering. Konsekvenserna blev dramatiska. Fattigdomen ökade från 134 miljoner personer 1980 till 225 miljoner år 2002. Det året registrerades också extremt höga nivåer av ojämlikhet. Den genomsnittliga Ginikoefficienten låg då på 0,55 och den rikaste 10 procenten av befolkningen hade inkomster som var 14,4 gånger högre än den fattigaste 10 procenten. I Venezuela var per capita inkomsten 28 procent lägre vid slutet av 1980-talet än tio år tidigare. Samtidigt uppskattades att över hälften av befolkningen levde i fattigdom, någonting som är svårt att begripa med tanke på att Venezuela inte bara var Latinamerikas utan ett av världens rikaste länder i slutet av 1950-talet. Följden blev en av regionens mest omskakande händelser: den så kallade Caracazo, då de fattiga från kåkstäderna i Caracas och andra venezuelanska städer gick bär-särkagång under flera dagar. Det ledde till införandet av undantagstillstånd och hundratals döda, enligt de officiella beräkningarna, eller tusentals, enligt andra uppskattningar. Med rätt har den kände journalisten och före detta minister Moisés Naím sagt att den dagen dog demokratin i Venezuela. Och man kan tillägga att då inleddes det händelseförlopp som ledde först till Hugo Chávez misslyckade militärkupp i februari 1992 och sedan till hans jordskredsseger i presidentvalet i december 1998.

Att referera till dessa händelser och siffror kan ge en bakgrund till vänsterns framgångar, framför allt i dess mest populistiska och radikala versioner. Den potentiella efterfrågan på rörelser och ledare som utlovade att snabbt bekämpa fattigdomen och drastiskt reducera regionens avgrunds djupa sociala och ekonomiska klyftor var mycket stor. I det avseende kom Hugo Chávez karismatiska ledarskap att ge ett konkret uttryck för denna folkliga längtan efter bättre levnadsvillkor och social rättvisa. Att han kunde förfoga över praktiskt taget obegränsade resurser – sedan >>

Det började med Chávez.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

1976 ägs oljan av staten i Venezuela – gjorde honom till en oemotståndlig gestalt, som gav intrycket att man på ett nästan mirakulöst sätt kunde frigöra de fattiga från sina vedermödor, sätta på plats de gamla makteliterna och utmana det mäktiga USA. På detta vis kom Chávez att överta den roll och den glans som Fidel Castro hade haft en gång i tiden. Vänsterradikalismen fick en renässans i regionen, som förstärktes tack vare en strid ström av petrodollar från Venezuela. För sin del strålade de vänsterradikala i Europa och USA av glädje över att återigen se en rebell från tredje världen trotsa ”imperiet” och förkasta kapitalismen.

Hugo Chávez uppgång förde med sig en väsentlig kursändring vad det gäller den radikala vänsterns strategi i Latinamerika. Denna gång skulle inte gerillakriget och den revolutionära kuppen leda till makten, utan valurnorna, *the ballot instead of the bullet*. Det var en stor förändring och det skulle visa sig, så länge exportinkomsterna flödade in, mycket mer framgångsrik än den av Fidel Castro inspirerade strategin, som så kapittalt misslyckades under 1960- och 1970-talen.

Den vänstervåg som Hugo Chávez inledde konsoliderades några år senare genom en lång rad viktiga valsegrar. På det viset kunde Lula da Silva och Néstor Kirchner tillträda som presidenter i Brasilien respektive Argentina år 2003, Evo Morales i Bolivia 2006, Daniel Ortega och Rafael Correa i Nicaragua respektive Ecuador 2007, och Mauricio Funes i El Salvador 2009. Till vänstervågen måste också läggas till, även om de inte hör till den populistiska varianten, socialisten Ricardo Lagos seger vid presidentvalet i Chile i januari 2000 och Tabaré Vázquez, vänsterkoalitionen Frente Amplio kandidat, i Uruguay i november 2004.

Under denna period var exportboomen i full gång och gav stark vind i vänsterns segel. Fattigdomen minskade överlag som följd av den exportledda ekonomiska tillväxten kombinerade med olika omfördelningsåtgärder. 2011 var 44 miljoner färre fattiga i regionen i jämförelse med 2002. I Argentina, Bolivia, Brasilien, Chile,

Peru och Uruguay halverades fattigdomen mellan 2002 och 2012. I Venezuela gick fattigdomen ner från 49,4 procent av befolkningen år 1999 till 25,4 procent år 2012, det vill säga under Chávez regeringstid. Inkomstfördelningen blev också jämnare och Gini-koefficienten understeg 0,4 i både Uruguay och Venezuela, något som hör till ovanligheterna i Latinamerika.

Exportboomens makalösa omfattning stod bakom dessa snabba men, som det skulle visa sig, så bräckliga framgångar. För att bara ge ett exempel kan nämnas att värdet på Venezuelas export ökade 5,5 gånger mellan 1998, året före Hugo Chávez maktillträde, och 2012, sista helåret han regerade. Det betyder att under sina 14 år som president förfogade Chávez över ett exportöverskott på drygt 530 miljarder dollar i jämförelse med det genomsnittliga exportvärdet under de 10 år som föregick hans maktillträde. Detta manna från himmelen var Chávez trollspö för att konsolidera sin makt genom en rad valsegrar, men också för att hjälpa Castros Kuba att överleva och sprida den chavistiska läran, *”el socialismo del siglo XXI”*, över hela Latinamerika.

Sedan kom det branta fallet. Exportinkomsterna reducerades med 75 procent eller 70 miljarder dollar mellan 2012 och 2016. Men det var inte bara oljans prisfall som förklarar denna minskning och Venezuelas ekonomiska sammanbrott under Nicolás Maduros valde. En sällan sedd ekonomisk vanskötsel hade också nått oljeproduktionen, som har minskat till en fjärdedel av var den var under rekordåren under Chávez styre. Resultatet har varit en explosiv ökning av fattigdomen, som idag uppskattas drabba upp till 90 procent av Venezuelas befolkning, och en flyktvåg av aldrig skadad omfattning i Latinamerikas historia: kring fyra miljoner personer eller drygt 10 procent av befolkningen har lämnat Venezuela de senaste åren.

Till det ekonomiska sönderfallet måste läggas en korruption utan gränser, som inte bara är statsorganiserad utan till stor del kontrollerad av militären i det som de facto är en narkodiktatur. Och till råga på allt har vi laglöshetens och kriminalitetens makalösa utbredning. När Chávez dog, år 2013, begicks 20 000 fler mord i jämförelse med 1998 och mordkvoten hade fyrdubblats: från 19 till 79 mord per 100 000 invånare. År 2018 var Venezuela världens farligaste land och en tredjedel av de drygt 23 000 morden det året inträffade i samband med polisens och säkerhetsstyrkornas ingrepp. Sammanlagt har 330 000 personer gått en våldsam död till mötes i Venezuela sedan Hugo Chávez tillträdde som president (uppgifter från *Observatorio Venezolano de Violencia*).

I andra latinamerikanska länder har händelseförloppet inte varit lika dramatiskt, men exportboomen märktes överallt och dess slut var också kännbart i hela regionen. I Brasilien, till exempel, ökade exportinkomsterna 5,3 gånger mellan 1999 och 2011, för att sedan gå ner, mellan 2011 och 2016, med en tredjedel. Det räckte för att leda landet in i en djup ekonomisk kris (inkomsten per capita minskade med 9 procent 2015–2016), som gjorde slut på det långa maktinnehavet som Arbetarpartiet (*Partidos dos Trabalhadores*) hade från 2003 till 2016 under ledning av Lula da Silva, som idag sitter i fängelse för korruption, och Dilma Rousseff, som 2016 blev avsatt av parlamentet för maktmissbruk. Samma sak inträffade i Argentina och satte punkt, i december 2015, för

*”Vänsterradikalismen
fick en renässans i
regionen, som förstärktes
tack vare en strid
ström av petrodollar
från Venezuela.”*

RÖSTER TILL VÄNSTER

makarna Kirchners era, som hade inletts i maj 2003 när Néstor Kirchner övertog presidentämbetet.

Andra kända vänsterpopulistiska ledare, som Evo Morales i Bolivia och Daniel Ortega i Nicaragua, som båda fick uppleva osannolika ökningar av exportinkomsterna, vägrar numera att lämna makten ifrån sig trots ett växande folkligt motstånd och är på väg att omvandla dessa länder till regelrätta diktaturer. I ett annat fall, Ecuador, har omvälvningen kommit inifrån vänsterrörelsen Alianza PAIS och den karismatiska Rafael Correa, som enväldigt styrde landet mellan 2007 och 2017, är numera efterlyst för maktmissbruk.

På detta sätt, mitt i djupa ekonomiska kriser, försvann vänsterns förmåga att vinna val. Demokratin var inte längre ett användbart redskap. För de som ville behålla makten återstod det bara, i de fall man kunde, att utveckla allt mer enväldiga regeringsmetoder. Samtidigt drogs allt fler vänsterledare – bland många andra expresidenterna Lula da Silva, Cristina Kirchner, Ollanta Humala, Rafael Correa och Mauricio Funes samt hela den chavistiska eliten – in i uppmärksammade rättegångar i samband med de korruptionsskandaler som präglade deras maktinnehav (i fallet med de venezuelanska makthavarna har rättegångarna hållits i USA).

Så avslutades den vänsterväg som började med Hugo Chávez seger i presidentvalet i december 1998. Det utlovade lyckoriket föll som ett sandslott när exportens generösa inkomstflöde sinade och Latinamerikas stora problem hade snarare förvärrats efter de populistiska experimenten. Det gäller särskilt det institutionella ramverket, som av tradition har varit en av regionens ömmaste punkter. Det handlar om det mest basala: att kunna lita på myndigheterna, existensen av en rättsstat och medborgarnas skydd mot brottlighet och våld. De enorma resurserna som exportboomen alstrade användes till stor del för att underminera rättsstaten, förvanska de demokratiska institutionerna och gödsla en ofantlig korruption.

Uppror i Caracas.

FOTO: CARLOS SANCHEZ/TT

Det är dessa omständigheter som präglar Latinamerikas nuvarande politiska utveckling. Allt fler har förstått att det förhåller sig precis tvärt emot vad som sägs i Bertolt Brechts *Tolvskillingsoperan*: ”Erst kommt die Moral, dann kommt das Fresen”. Utan respekt för grundläggande moral och för lagen blir det ingen mat för dagen. Lag och ordning är numera det folkliga ropet söder om Rio Grande. Det handlar inte så mycket om vänster eller höger, utan om att återställa grunderna för ett någorlunda civiliserat liv.

Valet av Andrés Manuel López Obrador till president i Mexiko (juli 2018), av Jair Bolsonaro i Brasilien (oktober 2018) och av Nayib Bukele i El Salvador (februari 2019) har handlat om det. Retoriken kan vara vänsterns eller högerens, men deras stora valsegrar återspeglar i första hand en massiv protest mot en maktelit som anses vara genomkorrupt samt ett nödrop inför den rådande laglösheten och det upptrappade våldet. Dessa tre nya presidenter uppfattas som outsiders och har lovat att stoppa korruptionen och våldet, allt annat är mindre väsentligt.

Det är inte första gången en outsider kommer till makten i Latinamerika via stora valsegrar och löften om att råda bot på de styrandes korruption. Dessa är i själva verket populistledarens grundattribut: att framstå som det sanna folkets representant mot den fördärvade eliten. Så var det med Juan Perón i Argentina 1946, Alberto Fujimori i Peru 1990, Hugo Chávez i Venezuela 1998 och skådespelaren Jimmy Morales i Guatemala 2015, för att bara ge några exempel. Resultaten av dessa outsiders maktutövning har varit bedrägliga och lett till att demokratin lidit stor skada eller försvunnit under deras tid vid makten. Tyvärr är det mycket som pekar på att så kan det också bli denna gång. Det får vi se med tiden, men säkert är att Latinamerika

lever just nu i det desperata hoppets tid eller, för att säga det på ett annat sätt, i lotteriets tidevarv.

Det mest uppseendeväckande i detta sammanhang är framväxten av en radikal höger ledd av en outsider, som visste använda populismens retorik och inte bry sig om den politiska korrektheten. Det är vad Brasiliens nye president, Jair Bolsonaro, står för. Det handlar i själva verket om ”trumpismens” utbredning på kontinental nivå och det kommer att prägla regionens öde under lång tid framöver beroende på Brasiliens enorma betydelse i alla avseenden.

Vänsterns moraliska övertag efter militärdiktaturernas våldsraseri ligger numera begravt under korruptionsskandalernas och maktmissbrukets bråte. De som en gång utmanade de härskande eliterna i rättvisans namn har i många ögon omvandlats till värsta utsugare och parasiter. Dessutom har vänstern praktiskt taget förlorat all demokratisk legitimitet i samband med de chavistiska regimernas utveckling mot tyrannier, som i Venezuelas, Nicaraguas och Bolivias fall.

Det är en sann historiens ironi eller list som Hegel hade gillat, men allt tyder på att den vänsterpopulistiska vågens mest bestående bidrag till Latinamerikas utveckling kommer att bli en högerpopulistisk tsunami.

Mauricio Rojas är docent i ekonomisk historia vid Lunds universitet.

Vänstern sviker när det gäller

Antirasism, barns, kvinnors och arbetstagares rättigheter är fundamentet i vänsterns världsbild. Men de får ofta stå tillbaka inför idén om multikulturalism och storskalig migration som politiskt projekt.

Av Paulina Neuding

Hösten 2013 gick ett märkligt litet demonstrations-tåg genom Biskopsgården i Göteborg. Lokaltidningen rapporterade senare om barnen från Dimvädergatans förskola som vandrat genom gatorna i en "hjärtemarsch" tillsammans med sina fröknar för att protestera mot skottlossningarna och morderna i området. Barnen hade bland annat pysslat ihop hjärtan som de hängde upp på bänkar och i lyktstolpar, och sjöng en sång om vänskap (*Göteborg Direkt* 11/10 2013).

Ändå fortsatte skjutningarna. Våren därpå skrev *Göteborgs-Tidningen* om en skottlossning som ägt rum på förskolans uteplats, och konstaterade att dagiset "hamnat mitt i skottlinjen i gängkriget på Hisingen".

Personalen skrev då ett öppet brev till gangstrarna, och vädjade till dem att sluta skjuta:

Våra barn kommer inte till förskolan, för att deras föräldrar är rädda. Och de är rädda för er. Och när barnen ändå kommer till förskolan vädjar föräldrarna till oss att hålla barnen inomhus. Våra barn kan inte gå i sin första skola, de hindras från att upptäcka världen och vara en del av samhället på grund av er (*Expressen* 15/4 2014.)

Inte heller dagispersonalens brev tycks ha påverkat gängen. En sommarnatt 2016 exploderade en sprängladdning i en lägenhet som ligger omedelbart vägg i vägg med förskolan. Åttaåriga Yuusuf Warsame, en brittisk-somalisk pojke som var på besök hos släkt i Biskopsgården, dog av sina skador. Det visade sig att någon hade kastat in en skarpladdad handgranat genom fönstret.

Återigen intervjuades en anställd på dagiset i lokaltidningen:

Ännu har barnen inte börjat fråga om dådet, men det kommer förmodligen senare, säger Elvisa. Inte minst vid hämtningen i eftermiddag.

– Fem sex av familjerna som har barn här på skolan bor i huset, säger hon.

Dimvädersgatans förskola har hamnat mitt i händelsernas centrum under flera av de senaste årens våldsdåd.

– Det var inte längesedan de sköt någon där, säger Elvisa och pekar. Då fick vi skicka in alla barnen. Det är hemskt att säga, men vi börjar bli vana (*Göteborg Direkt* 22/8 2016).

Biskopsgården är inte det enda området i Sverige där gängvåldet blivit vardag, och där föräldrar berättar om att de tvekar att låta sina barn gå ut av rädsla för skottlossningar. Även på problemtyngda Malmvägen i Sollentuna är boende rädda att släppa ut barnen (*DN* 18/10 2016).

De senaste åren har det påståtts att vi tenderar att idealisera Sverige som det såg ut för några decennier sedan, och att det våld vi ser inte är något nytt fenomen. I just Sollentunas fall kan jag intyga att detta inte är normaltillståndet i kommunen – jag gick själv på Regnbågens förskola på Malmvägen som barn, och ingen skulle då tala om rädsla för skjutningar som något slags normaltillstånd.

Men för vänstern har bilden av samhällsutvecklingen plötsligt blivit en politisk prioritet. Samtidigt som gängvåldet har blivit en del av livet i svenska utanförskapsområden, har vänstern de senaste åren tagit strid för den så kallade "Sverige-bilden". Särskilt bland våra grannländer har det spritts en uppfattning om att explosioner och skjutningar inte hör hemma i en skandinavisk välfärdsstat, och att Sverige således har fått problem utan motsvarighet i vår del av världen, och utan motsvarighet i vår egen historia. Donald Trumps famösa uttalande om Sverige under ett massmöte i Florida i februari 2017 gjorde Sverige-bilden till en akut politisk prioritet, och inte bara för de politiker som ytterst bar ansvaret för utvecklingen.

Inom några dagar efter Trumps uttalande svarade regeringen »

RÖSTER TILL VÄNSTER

Rabbinen Shneur Kesselman i Malmö.

FOTO: KRISTER HANSSON/TT

Löfven bland annat med en pr-kampanj sociala medier, där minist-rar lät sig citeras om att brottslighet och utanförskap i Sverige var ett mindre allvarligt problem än utländska medier och debatten på internetfora gav intryck av. Sverige hade inga "no go-zoner", utan i själva verket "go go-zoner", hette det bland annat i inlägg från Svenska institutet. Att blåljuspersonal under ett antal år vittnat om något annat, var inte en nyans som rymdes i kampanjen.

Hur viktig striden om landets image utomlands hade blivit framgick också under en interpellationsdebatt i riksdagen om Sverige-bilden hösten 2017. Riksdagsledamoten Hillevi Larsson (S) underströk att hon försökt ge en positiv bild av Malmö under ett besök i Wien, genom att helt sonika hävda att skjutning-ar inte drabbade allmänheten:

Jag bor i det område i Malmö där det kanske har varit flest skjutningar och berättade ärligt hur det har varit. Visst, det har varit många skjutningar. Men jag är inte ett dugg rädd. Jag cyklar överallt och kommer inte att sluta med det. Jag har inga livvakter. Skjutningarna har framförallt drabbat kriminella. Det är alltså gangstrar som skjuter varandra. Det är naturligtvis oroväckande i sig, men ingen i allmänheten har hittills drabbats.

Aven flera medier engagerade sig för att korrigera bilden av Sverige – kanske huvudsakligen *Dagens Nyheter*, som systematiskt har ifrågasatt bevekelsegrunderna hos journalister och allmänhet som överhuvudtaget valt att uppmärksamma våldet.

Det är naturligtvis ingen slump att just frågan om brottsutvecklingen fått en sådan politisk laddning. Att delar av landet har kastats ut i svår social utsatthet är ett fenomen som inte går att förstå utan hänsyn till migrationen och den misslyckade integrationen. Områden som präglas av denna utsatthet har blivit grogrund för kriminalitet och en brutalitet i en omfattning som samhället varken förutsett eller har verktyg att hantera. Och det våld och den sociala oro som följt drabbar ytterst samhällets svagaste – som dagisbarnen som får ge sig ut på demonstrationståg i sina reflexvästar för att be gangstrar att sluta skjuta.

Det i sin tur väcker frågor om vad som äger företräde när olika ideal och värderingar kolliderar.

Antirasism, barns rätt, kvinnors rätt och arbetstagares rätt bildar givetvis fortfarande fundamentet i vänsterns världsbild. Men i praktiken får dessa värden påfallande ofta stå tillbaka inför idén om multikulturalismen och den storskaliga migrationen som politiskt projekt.

Antisemitismen i Sverige, och hur den tilltagit och bytt skepnad de senaste decennierna, är ett annat lackmuspapper om man vill förstå vilka värden som prioriteras av dagens svenska vänster. Jag började skriva om Malmös problem med antisemitism för tio år sedan, och blev snabbt varse de tabun som fanns i debatten. Det var förstås känt bland dem som granskat frågan att antisemitismen hade briserat till stor del på grund av invandringen till Malmö från Mellanöstern. Den chassidiske rabbinen Shneur Kesselman, som då hade blivit utsatt för ett hundratal antisemitiska incidenter, berättade för mig att förövarna i regel var män med rötterna i Mellanöstern (*Expressen* 16/4 2012).

Men om man som journalist påtalade problemen, förväntades man göra detta i framtidsoptimistisk anda, och utan nämnande av

de processer som gjort att hatet dykt upp i sådan skala just i Malmö. Annars riskerade man att själv anklagas för rasism.

SVT:s *Uppdrag granskning* stod förmodligen för det största avslöjandet när man lät två journalister röra sig runt stan i kippa respektive davidstjärna och spela in omgivningens reaktioner med dold kamera. De utsattes visserligen för glåpord som "fucking jude" också i centrala Malmö. Men det var när journalisterna gick in i Rosengård på kvällen som de till slut tvingades att backa ut för att stämningen blivit för hotfull. Det visade sig senare att det hade gått ut sms-kedjor om att judar befann sig i grannskapet, och som uppmanade människor att kasta ägg från fönstren (SVT 21/1 2015).

Att ett helt bostadsområde på så vis spontant sluter sig samman för att hota och slänga ut människor av en viss etnicitet eller trosåskådning är för mig ett okänt fenomen i Sverige. Och det skedde i ett bostadsområde där en stor andel av de boende kommer från en del av världen där antisemitism är en naturlig del av det offentliga samtalet.

Men mot antisemitismen i Malmö fanns till synes bara en legitim reaktion, och det var att samlas i manifestationer för att fira Malmö som mångkulturell smältdegel. Snart sagt alla politiker som är ansvariga för situationen har nu deltagit i så kallade kippavandringar mot judars utsatthet – inklusive tidigare integrations-

minister Erik Ullenhag (L) och Malmös tidigare kommunalrådsordförande, Ilmar Reepalu (S).

Tio år senare vet vi med säkerhet att kippavandringar och andra symbolmarkeringar mot antisemitism inte haft den effekt som många hade hoppats på. I samband med att USA:s regering meddelade att man flyttar sin ambassad från Tel Aviv till Jerusalem utbröt vilda protester i Malmö. En grupp på ett par hundra personer skanderade att man skulle "skjuta judarna" och deklarerade en "Intifada från Malmö". Brandbomber hittades

utanför judiska kapellet. Judiskt liv i staden äger fortsatt rum bakom skottsäkert glas. Ingenting tyder på att situationen har förbättrats.

Vilket väcker frågan: Vilken status har antirasism för dagens vänster?

Mordet på Fadime Sahindal 2002 inträffade när feminism hade blivit ett modeord i hela det politiska etablissemangen i Sverige. Boken *Fittstim* hade kommit ut tre år tidigare och skakat om debatten. Men att tala om hur klankulturens logik kunde förmå en familj att besluta att en dotter skulle avrättas för att läka familjens skadade heder, var tabu i svensk samhällsdebatt. Ett antal debattörer till vänster fortsatte att göra gällande att något dylikt lika gärna kunde drabba svenska tjejer. Sociologen Masoud Kamali, som senare skulle utses av dåvarande integrationsminister Mona Sahlin till ansvarig för utredningen om *Makt, integration och strukturell diskriminering*, påstod i ett famöst uttalande att invandrar-tjejer ofta ljög om förtryck för att få egna lägenheter.

Vilket väckte frågan: Vilken status har feminism och kvinnors rätt för vänstern?

Och vilken status har kvinnors rätt till en säker arbetsmiljö?

Sommaren 2015 skrev jag en artikelserie i *Svenska Dagbladet* om det som kommit att kallas "stök" på svenska bibliotek. Det visade sig när jag intervjuade bibliotekarier, slog i artikelarkiv och gick igenom så kallade incidentrapporter från bibliotekspersonal i Stockholm, att det rörde sig om ett omfattande fenomen: Bibliotek ligger

RÖSTER TILL VÄNSTER

Men gängen fortsätter att skjuta.

FOTO: ADAMIHSE/TT

ofta centralt, barnavdelningarna har soffor som man kan hänga i, det är varmt, det är gratis, och det är dessutom lokaler där man syns och hörs och således kan dominera och kuva sin omgivning. Jag fann ett stort antal bibliotek som fått anlita väktare, utrusta personalen med larm eller till och med stänga periodvis för att komma till rätta särskilt med hotfulla ungdomsgång (SvD 6/6 2016).

Visserligen har biblioteken problem också med psykiskt sjuka, förvirrade äldre och missbrukare. Men det var också uppenbart att i de fall som problemen gått överstyr och bibliotek tvingats stänga, rörde det sig nästan uteslutande om just ungdomsgång. Och det dök upp i, eller direkt anslutning till, det vi kallar socialt utsatta områden.

Därför blev frågan om biblioteksstök genast politiskt kontroversiell. Biblioteken är en kvinndominerad bransch, och nog hade man kunnat vänta sig att vänstern skulle engagera sig för dessa kvinnors rätt till en trygg arbetsmiljö. Istället valde breda delar av vänstern att förminska problemet, och till och med uttrycka förståelse för dem som ägnade sig åt trakasserier. Roger Mogert, dåvarande kulturborgarråd i Stockholm (S) skrev i en uppmärksamman artikel i SvD:

[Det gör mig] så ont att tvingas lyssna på en så fördummande biblioteksdebatt. En debatt som bedrivs av konservativa debattörer – en del av dem bristfälligt maskerade som liberaler – i syfte att omvandla biblioteket till ett mausoleum över boken och därmed samtidigt driva ut sådana som jag från templet. Vi som är ovärdiga, som inte har läsnad med oss hemifrån, ska inte göra oss besvär. Enligt dem ska biblioteket vara ett rum för de redan frälsta att tillbe boken.

Ofta är kraven på det tysta biblioteket kryddade med en god portion

främlingsfientlighet eller en väl tilltagen dos klassförakt. Stöket på biblioteket blir på så vis mest ett slagträ mot Den Andre (11/10 2017).

Mot detta kan man ställa en ung, kvinnlig bibliotekarie som jag talade med i Västerås. Hon möter kriminella på jobbet när de kommer in och tar över lokalerna. Hon berättade för mig att gängen skrämmar henne:

”Även de dagar när de här gängen inte kommer hit går man och är spänd över att de ska dyka upp.”

Samtidigt gick tidningen *Arbetet* så långt att den påstod att det saknades tacksägen för att tala om aggressiva gäng på bibliotek, bland annat genom att framhålla att en stor andel av arbetsgivarna inte såg några större problem. Så skrev alltså LO:s tidning – tidigare *LO-tidningen* innan den bytte namn 2012 – vars fokus är den anställdes rätt, och som genom åren särskilt fokuserat på kvinnliga anställda.

Sammanfattningsvis – jag tvivlar inte på att man inom vänstern känner innerligt starkt för en lång rad frågor. Den svages rätt. Minoriteters rätt. Konstnärers rätt att provocera. Men följer man några av 2000-talets mest uppslitande politiska debatter blir det tydligt att dessa hänsyn ständigt tillåts överskuggas av frågan om migration och multikulturalism.

När polisen hittade tomhylsor på uteplatsen hos Dimvädergatan förskola, berättade två fröknar för *Göteborgs-Posten* att ett barn föreslagit att de som sköt kanske bodde längre bort och inte hade sett alla hjärtan (20/4 2014). Det goda hemmet känner inga styvbarn, hette det i Per Albin Hanssons folkhemstal. Men vad ska man ens kalla de barn som måste lära sig att förhålla sig till skjutningar redan på dagis?

Paulina Neuding är Europaredaktör för nättidskriften *Quillette*.

Den nya klasspolitiken

Vänsterns nya politik kommer inte att vara byggd av och för industriarbetare och städare. Istället kommer den att bejaka sin sanna klassbas: studenter, tjänstemän, akademiker, journalister och NGO-anställda.

Av Malcom Kyeyune

Att sja om den nära förestående återkomsten för vänstern är vid det här laget en tacksamt etablerad genre. Ingen brist på järtecken råder vilket gäller nästan oavsett val av tidpunkt de senaste tio åren. I efterdyningarna av finanskrisen och eurokrisen var det framförallt det grekiska partiet Syriza och det spanska partiet Podemos som pockade på omvärldens uppmärksamhet, men över tid har det dykt upp – och försvunnit – många tänkbara inspirerande exempel på framtidens nya vänster. Anledningen till att vi idag har svårt att komma ihåg namnen på många av dem är att de, av diverse olika anledningar, aldrig lyckades leva upp till högt ställda förväntningar.

En annan, närliggande modern genre är artiklar, ledare och krönikor på temat "Socialismen/Marx är på väg tillbaka". Ett exempel står att finna i tidskriften *The Economist*, med titeln "Millennial Socialism". Många liknande texter går idag att finna för den intresserade, både positiva och negativt inställda till denna socialism som nu sägs rusa tillbaka in på den historiska spelplanen med full fart. Även här saknas det knappast järtecken. I USA har den 29-åriga demokraten Alexandria Ocasio-Cortez tagit internet med storm, efter att nyligen blivit invald i kongressen. Förutom att vara den yngsta kvinna någonsin i representanthuset kallar hon sig själv "demokratisk socialist", något som tidigare hade varit otänkbart i amerikansk politik. Lägg där till opinionsundersökningar som visar att unga amerikaner blir alltmer positivt inställda till ordet "socialism" och alltmer negativt inställda till ordet "kapitalism" och vad mer kan egentligen begäras för att belägga tesen att socialismen, länge sedd som uträknad, nu är på väg tillbaka?

Det finns dock allvarliga problem med denna sorts framställningar, hur övertygande de än må vara vid första anblicken. Karl Marx påpekade själv att om tingens yttre utseende och essens alltid motsvarade varandra skulle vetenskapen vara onödig. Vill vi förstå den verkliga innebörden av de politiska skiftena inom politiken idag är det också nödvändigt att dyka ned under politikens

yta. Gör vi det, kommer vi raskt att upptäcka att "socialismens återkomst" tycks vara en långt mer komplicerad och motsägelsefull historia än vad många föreställer sig.

När Jeremy Corbyn mot all förmodan vann partiledarvalet i det brittiska Labourpartiet år 2015 hyllade många detta som en återkomst för traditionell vänsterpolitik. På papperet såg allt bra ut: Corbys retorik påminde mer om 1970- och 80-talet än om det allt mer (ny)liberala budskap som Labour kommit att omfamna under Tony Blair. Även på ett personligt plan tycktes Corbyn utstråla en återgång till gammal god vänsterpolitik; hans långa historia som parlamentsledamot var en hopplös strid mot högervidningen och liberaliseringen av samhället, och han var dessutom en gammal lärjunge till Tony Benn, en av Labourvänsterns mest uppskattade galjonsfigurer. Problemet är dock att Corbyn inte alls signalerade en återgång till den "gamla" sortens vänster med arbetarkamp, gruvstrejker och blåstall. Faktum är att Labour under Corbyn på sätt och vis snarare har påskyndat den process som Tony Blair gjorde så mycket för att dra igång: övergivandet av en väljarkår bestående av arbetare, till förmån för den unga, urbana medelklassen.

Ien essä med titeln "The Fragmentation of the Electoral left since 2010" presenterar den brittiske universitetslektorn Paula Surrey data som pekar på just hur massivt det pågående demografiska skiftet inom vänstern idag är. Surrey delar gruppen vänsterväljare i tre undergrupper: "liberaler", "centrister" och "auktoritära", jämförlig med nära den i Sverige välkända så kallade gal-tan-skalan. Bara sedan 2010 har andelen av vänsterväljare som klassificeras som liberala ökat från ungefär 15 procent till nästan det dubbla. Även med denna stora ökning utgör gruppen auktoritära fortfarande den största gruppen vänsterväljare, ned från en nivå på drygt 50 procent 1997 till cirka 40 procent tjugo år senare.

Surrey visar därefter att denna skiljelinje mellan vänster-liberal >>

RÖSTER TILL VÄNSTER

Vem är han till för?

FOTO: YVONNE ÅSELL/TT

och vänster-auktoritär får stora konsekvenser för politiken: bland den förstnämnda gruppen röstade enbart 14 procent för brexit, medan hela 70 procent av de vänsterauktoritära röstade för att lämna EU. Liknande enorma skillnader mellan grupperna återfinns i andra centrala politiska frågor, särskilt migration.

Möjligtvis skulle det gå att avfärda skiljelinjen mellan vänsterauktoritära och vänsterliberala som idémässig kurios, om det inte också vore så att dessa kategorier korrelerar mycket starkt med socioekonomisk status. "Liberalerna" är i regel unga, välutbildade och kommande från relativt välbärgade hushåll, medan "de auktoritära" är äldre, fattigare och saknar högre utbildning. Vi har alltså att göra med ett socialt fenomen som skär igenom dagens Labour, ett fenomen som den gamla vänstern gissningsvis skulle kalla "klasskillnader".

Dessa klasskillnader är talande. Vad den brittiska vänstern råkat ut för är att gruppen "vänsterliberaler" markant ökat sin andel av den totala gruppen vänsterväljare. Men korrelationen mellan socioekonomisk status och förväntad hemvist på skalan liberal/auktoritär har inte ändrats nämnvärt över samma tidsrymd, vilket gör att en sådan förändring måste förstås som en förändring inte bara av människors politiska idéer, utan också en förändring av vänsterns demografi. Lågutbildade, äldre och fattiga har inte försvunnit från det brittiska samhället de senaste tio åren, men de har däremot sakta men säkert börjat att försvinna från vänstern. När Jeremy Corbyn tillträdde som partiledare var det många som hoppades att han skulle leda Labour tillbaka till en dominerande position enligt principen "ena de många, isolerade de få". Snart fem år senare är det tydligt att detta inte skett. Snarare tycks det som om Labour nått sina största framgångar i opinionsmätningarna när Liberaldemokraterna backat som kraftigast.

Jeremy Corbyns "mirakel", hans återlansering av en gammaldags klasspolitik, är i själva verket mycket mer myt än realitet. Under hans tid som partiledare har det "väljarbyte" som hans föregångare påbörjade inte hejats; det kan till och med visa sig att det accelererat under hans ledarskap. Detta bör man knappast tolka som ett personligt tillkortakommande. Mönstret är inte på något sätt unikt för Storbritannien. Vart vi än vänder blicken ser vi att den politiska vänstern numera står med en fot i den traditionella arbetarklassen, och med en annan fot i en yngre, mer välutbildad och välbärgad klass av väljare. Problemet för vänsterns självbild är dock att en av dessa klasser krymper som andel av den egna väljarbasen, medan den andra gruppen växer. Man behöver inte, för att låna från Bob Dylan, vara en väderleksexpert för att se åt vilket håll vinden blåser.

Fler exempel på denna process finns. I Frankrike åtnjuter numera Marine Le Pen en ohotad dominans bland vänsterns traditionella väljargrupper. Här vann Jean-Luc Mélenchon 25 procent av industriarbetarnas röster i förra valet, medan Le Pen vann hela 39 procent (!) av samma grupp. Omvänt vann Mélenchon 31 procent av studenterna (en nivå som för övrigt ligger bara någon procent från Emmanuel Macrons andel av denna grupp), medan Le Pen endast kammade hem ynka 8 procent av studenternas röster.

Ett närmare exempel på denna utvecklingen står att finna i Sveriges eget Vänsterparti. Det fick imponerande resultat i bland annat Midsommarkransen (28 procent) i Stockholm, Majornalinné i Göteborg (36,1 procent) och "Möllan" i Malmö (mellan 25

och 45 procent beroende på valkrets). Vänsterpartiet är dock långt sämre på att vinna LO-röster än att vinna hipsters. Det är dock med sina 9 procent alltså det fjärde största partiet inom LO-kollektivet, efter Moderaterna (11 procent), Sverigedemokraterna (24 procent) och Socialdemokraterna (41 procent). Vänsterpartiets höga retoriska svansföring, där partimedlemmar gärna talar om "klasskamp", "vi i arbetarrörelsen" och dylikt, bör således förstås främst som en subkulturell artefakt snarare än en realistisk återgivning av verkliga förhållanden.

Exemplen ovan är knappast uttömmande. En studie av förhållandena i Tyskland eller Spanien, USA eller Kanada avslöjar liknande mönster med vissa lokala variationer. För tio år sedan var förhoppningen att vänstern skulle kunna använda sig av finanskrisen 2008 för att växa rejält på bredden, men det som skedde istället var att vänstern så att säga "ömsade skinn". Vänsterns allt svagare grepp om den traditionella arbetarklassen har kompensats av ett allt starkare stöd från unga och högutbildade. Snarare än upp eller ner rör sig dagens vänster framförallt i sidled i opinionen, medan den långsamt byter ut en gammal grupp väljare mot en ny.

Det är värt att understryka att processen inte är smärtfri, och den leder också till stora interna konflikter. Skillnaden mellan de "liberala" och de "auktoritära" vänsterväljarna är trots allt inte små, och konflikterna mellan dem antar tämligen lätt bittra och infekterade former. I Sverige har konflikterna kring Vänsterpartiets riksdagsledamot Amineh Kakabaveh pågått länge, och det är värt att notera att det är delar av Kakabavehs eget parti som arbetat hårdast för att utmåla henne som rasist, islamofob och annat.

I Tyskland har den före detta partiledaren och en av grundarna till Die Linke, Sahra Wagenknecht, bitvis varit extremt hårt ansatt av delar av det egna partiet. Anledningen till hennes mycket kontroversiella status är att hon antagit "icke-liberala" positioner offentligt, framförallt i den brännande migrationsfrågan. Dessa ställningstaganden har bland annat lett till att Wagenknecht fått en tårta kastad i ansiktet av en antifascistisk vänstergrupp vid namn Torten für Menschenfeinde – tårter åt mänsklighetens fiender – något som i sig illustrerar just hur höga insatserna är i denna interna kamp om politisk hegemoni. Det problem som Wagenknecht identifierar – att det idag finns många människor som ekonomiskt är en del av vänstern, men som inte är, vill eller kan vara vänsterliberaler – är ett reellt politiskt och demografiskt problem som möter vänstern idag, ett problem som inga chokladtårter i världen kan trola bort.

Wagenknechts politiska öde de senaste åren ger dock en ganska god fingervisning om vart denna konflikt inom vänstern är på väg. Efter att ha blivit konstant motarbetad i försöken att närma sig de väljare som den tyska vänstern långsamt tappat till AfD gjorde Wagenknecht ett försök att starta en ny sorts politisk organisation, Aufstehen, i syfte att samla folk över partigränserna och hindra tyska vänsterliberala väljare från att avskärma sig totalt från tyska vänsterauktoritära väljare. Idag är dock Wagenknecht politiskt isolerad, och meddelade nyligen sin avgång som gruppleadare både för Die Linke och

"Karl Marx påpekade själv att om tingens yttre utseende och essens alltid motsvarade varandra skulle vetenskapen vara onödig."

RÖSTER TILL VÄNSTER

Jeremy Corbyn: mer myt än realitet.

FOTO: DINENDRA HARIA/TT

Aufstehen. Die Linke röstade nyligen för att fortsätta att verka för öppna gränser och att definiera sig som motsatsen till allt som den populistiska högern står för, även om och när denna höger ständigt drar till sig allt fler av vänsterns gamla väljare. Konflikten inom den tyska vänstern är kanske inte över, men det är tydligt att den sortens linje som Wagenknecht förespråkar kommer att förlora, om den inte redan har förlorat.

Detta är i slutändan inte en konflikt om idéer, utan en konflikt om klass. Närmare bestämt handlar konflikten om vilken klass som ska tillåtas bestämma politikens riktning och prioriteringar framöver. Denna konflikt är heller inte begränsad till Tyskland; en ny essä i *American Affairs Journal* med titeln "Losing Momentum. A Warning from the Fracturing British Left" beskriver en mycket snarlik sorts splittring inom brittiska Labour. Ett annat exempel på denna växande klyfta mellan den gamla och nya vänstern – ett exempel närapå parodiskt i sin övertydlighet – publicerades nyligen i *New York Magazine*, med titeln "Pinkos Have More Fun. Socialism is AOC's calling card, Trump's latest rhetorical bludgeon, and a new way to date in Brooklyn". Reportaget är väl värt en läsning, speciellt för den som fortfarande lever i villfarelsen att "socialismens återkomst" innebär en förestående återgång till Sovjetmakt och arbetarkamp.

Hade Karl Marx levt idag hade han gissningsvis inte haft några större problem med att se denna situation, där vänstern över hela västvärlden är engagerad i ett krig mellan två olika världsuppfattningar, som just ett uttryck för två antagonistiska klasser, som dessutom dras med alltmer motsatta intressen. Denna "nya" vänster har i och för sig inga problem med att hänvisa till Marx eller till socialismen som ideal, men den är i regel tämligen tystlåten kring just vilka riktningar de gamla socialisternas argument skulle leda till idag. Min personliga erfarenhet är att vänstern numera alltmer öppet börjat bejaka en självbild där man utgör "förmyndare" åt arbetarklassen, snarare än representanter för denna klass.

Arbetarna har helt enkelt blivit passiva; de har förstörts och desamrerats av för mycket tv-tittande och billigt godis, varpå det faller på människor som kanske inte själva kan kallas arbetare att kämpa för deras lycka... och att avgöra vad denna lycka består i.

Den stora massan av studenter, genusvetare, radiopratare, handläggare och reklamare som vänstern idag appellerar till blir enligt denna självbild inte en ny, separat klass, med egna intressen som följd. Tvärtom: den ser sig i praktiken som *unik befriad* från klassintressen, vilket också är vad som gör den kapabel att friktionsfritt tala å alla andras vägnar, även när den talar för inte längre är en aktiv del av koalitionen eller stöder dess ställningstaganden och prioriteringar. Det bör dock förstås som en *övergångsfas*. Självbildens som förmyndare/representant åt en arbetarklass som inte längre vet sitt eget bästa kan inte bestå hur länge som helst i en tid då dessa arbetare rör sig allt längre ifrån vänstern, politiskt och kulturellt.

Även här ger en begreppsapparat från Marx en fingervisning om vad som pågår. Hans syn på politiken kretsade kring klasser i konflikt, men utöver olika klasser talade han även om klasser *i sig* kontra klasser *för sig*. Skillnaden dem emellan var att en klass i sig så att säga gick att beskåda empiriskt i världen, medan en klass för sig var en klass som såg sig själv som en historisk och samhälls-
lig aktör. Alltså: långt innan det fanns en arbetarklass som organiserade sig politiskt i partier och föreningar på basis av sin klass-

tillhörighet, fanns det människor som sålde sin arbetskraft till ägarna av produktionsmedlen, och vägen däremellan behövde inte vara automatisk eller ens särskilt enkel. Vänstern saknar idag ett annat språk än 1900-talets språk, med dess fokus på arbetare och klasskamp; och även när den lyser med sin frånvaro uppstår inte automatiskt ett nytt politiskt språk. Allt talar dock för att detta språk är på väg att födas, i takt med att

de vänsterliberala och de vänsterauktoritära genomlider sin långdragna skilsmässa.

Vem är då vänstern till för? Svaret är att frågan ännu inte är slutgiltigt avgjord. Därför ser vi just nu alla dessa politiska och personliga konflikter blossa upp med sådan intensitet: mellan stad och land, identitet och klass. Det är dock mycket tydligt att en av dessa sidor faktiskt håller på att vinna, medan förlorarna sakta men säkert drivs ut i vildmarken. Först när denna sida gjort sig av med de sista renegaterna kan arbetet med att konstruera en ny identitet, befriad från 1900-talets gamla skrankor, verkligen börja.

Det är alltid vanskligt att sia om framtiden. Dock tror jag att mycket talar för att vänstern om tio år – vad som finns kvar av den vill säga – kommer att se märkbart annorlunda ut från vad vi är vana vid. En ny sorts aggressiv klasspolitik som vi inte sett på länge är onekligen på väg, men det kommer inte att vara en klasspolitik byggd av och för industriarbetare och städare. De röda fanorna kommer att vara högst symboliska, om de inte redan blivit bortstädade. Snarare kommer denna nya klasspolitik att för första gången självmedvetet och ogenerat bejaka den moderna vänsterns sanna klassbas: studenter, tjänstemän, akademiker, journalister, NGO-anställda; kort sagt, den brokiga men växande skara människor som definieras inte av att de säljer sin arbetskraft till ägare av produktionsmedel, utan deras totala beroende av statlig beskattning och statliga transfereringar för att kunna reproducera sig själva som klass.

Malcom Kyeyune är skribent och bloggare.

Musen i tunnelbanan

Iris Murdoch, som i år skulle ha fyllt 100, var både filosof och författare. Hennes filosofi formulerades kanske bäst i hennes romaner.

Av Anna Victoria Hallberg

Den brittiska författaren och moralfilosofen Dame Iris Murdoch (1919–1999) var en fascinerande och säregen intellektuell. Hon skrev tjugosex romaner, flera pjäser och diktsamlingar, samtidigt som hon var en aktiv och respekterad filosof. I flera av de skildringar som finns om Iris Murdoch framstår hon som en omtyckt men lite obegriplig människa, som kunde agera hänsynslöst men också vara lojal och omhändertagande. De biografiska anekdoter som fastnar vittnar om kvick tankeförmåga och en bohemisk inställning till allt praktiskt, inramat av en närmast klichéartad akademikermiljö där ständiga projekt avlöste varandra i en strid ström av oavslutade kärleksaffärer och intensivt arbete.

I år är det 100 år sedan hon föddes, vilket uppmärksammas på olika håll runt om i världen – inte minst i det internationella forskarsamhället. Även det lite luggslitna och excentriska Iris Murdoch-sällskapet, som

består av hängivna läsare i övre medelåldern, anordnar olika sammankomster under året för att diskutera Murdochs romaner.

För att komma åt andemeningen i Murdochs filosofiska tänkande, som är intimt sammanlänkad med hennes konst, behöver man överge impulsen att systematisera och kategorisera. Murdochs stil kräver ett slags underkastelse, där man som läsare får göra sig villig att tillsammans med henne cirkulera runt filosofiska tankekluster. En av Murdochs stu-

”För att komma åt andemeningen i Murdochs filosofiska tänkande, som är intimt sammanlänkad med hennes konst, behöver man överge impulsen att systematisera och kategorisera.”

denter, David Morgan, skriver träffande i boken *Love and Rage. A Friendship with Iris Murdoch* att hon som lärare antingen fängade eller förlorade sina studenter. Hon kunde fånga dem som var beredda att följa hennes snirkliga tankebanor men förlora det auditorium som sökte raka svar.

Iris Murdochs metod, som både författare och

filosof, bygger på att ackumulera bilder, analogier, exempel, och på så sätt befästa den idé om mänskligt liv hon förkunnar: vi människor är ofullständiga. Existensen är ett motsägelsefullt

>>

Anna Victoria Hallberg
är fil dr i litteraturvetenskap.
Hon disputerade 2011 på en
avhandling om Iris Murdoch.

Iris Murdoch.

FOTO: TT

"Samtidigt som Murdoch var uppskattad var hon också en solitär figur i Oxford."

fragmentiserat och sammanhållet mysterium, det verkligt viktiga i vårt liv kan inte observeras i en rationell mening utan bygger på en Platonsk vandring från skenvärld till verklighet. Därför utvecklar sig en essä som min likt en solfjäder, snarare än i logiskt sammanflätade stycken. Varje blad som vecklas ut hänger samman med det föregående, samtidigt som ett växande omfång också sätter alltmer syre i rörelse.

Romandebuten *Under the Net* (Eskapad) publicerades 1954. Det är en underhållande och livfull historia om Hugo Bellfounders missöden i den engelska huvudstaden. Murdochs skönlitteratur utspelar sig nästan uteslutande i brittisk landsort eller just London. Läsaren möter diverse familjer och vänner, de kan vara unga eller gamla, kärlekspar eller de som håller på att bryta upp, men det är i relationer som gestalterna provas och utstår förändring. Murdochs persongalleri består av filosofer, konstnärer, präster och studenter – ofta misslyckade och otursförföljda. Andlighet och konst spelar en viktig roll i böckerna.

Flera av de omstörtande insikter som drabbar Murdochs romangestalter infinner sig när de står framför bilder av Gainsborough, Tintoretto eller Bronzini på National Gallery. Murdochs karaktärer upplever och begrundar skulpturer, byggnader och tavlor, och därigenom genomgår de en moralisk transformation. Dels för att skönheten verkar bryta invanda och destruktiva tankemönster, dels för att det vackra är det sanna – god konst visar på något bortom det egna jaget. Den här tekniken, som Murdoch använder genomgående i sina litterära verk, är ett sätt att fiktionalisera den filosofisk-estetiska idé som hon ger uttryck för när hon talar om konstnärens uppgift. Att skapa konstverk som visar på en betydelsebärande och tidlös essens, och inte är uttryck för konstnärens egen person eller fantasi, är ett ledmotiv hos Murdoch.

Murdoch rör sig ständigt mot, snarare än ifrån, sin egen metod som författare – upprepning, tematiska prototyper i repetition, igenkänning blir hennes signum. Min upplevelse är därför att Murdoch trots sin omfattande produktion inte genomgår olika stadier eller perioder, utan att det finns en kärna som förstärks genom varje roman. En sådan läsning får ett slags bekräftelse när man ser hur få författare Murdoch själv beundrade. Hon inspirerades av en smal och elitistisk kanon, där hon återvände med vördnad till det grekiska dramat, Shakespeare, Fjodor Dostojevskij, Jane Austen och Henry James. Hon var förtjust i Marcel Proust, men modernisterna i övrigt tyckte hon var kryptiska och onaturliga. T S Eliot beskriver hon som en torrboll.

Forskningen om Murdoch spänner över vida ämnesområden och infallsvinklar. Som doktorand i litteraturvetenskap kom jag att involveras i symposier om den picknickmat som serveras i den Bookerprisvinnande romanen *The Sea, the Sea* (Havet, havet 1977), varför hennes kvinnliga protagonister ogillar att städa, eller referenserna till renässansen. Filosofer som jag träffade intresserade sig mer specifikt för hennes relation till Ludwig Wittgenstein, moralfilosofiska tillkortakommanden och uttolkningar av Platon. Sedan hennes död 1999 har allt fler forskare bortom disciplinerna filosofi och litteratur, exempelvis i pedagogik, psykologi och neurologi, börjat intressera sig för henne.

Under de år jag skrev min avhandling om Murdoch, och periodvis satt i brittiska arkiv och kom i kontakt med olika forskarmiljöer, omgärdades skrivandet av ett brett intresse, vilket jag uppfattade som rätt speciellt. I Sverige var det få som sysslade med Murdoch eller visste vem hon var. Kanske hade någon sett filmen *Iris* med Kate Winslet i huvudrollen, som framförallt por-

trätterar livet med maken John Bayley och de sista åren i Murdochs liv, som präglades av hennes alzheimersdiagnos. I England, och särskilt Oxford, var Murdoch allmänt bekant.

Murdoch började studera i Oxford 1938. Hon läste inledningsvis Greats (Oxfords särskilda modell för att studera antikens språk och filosofi) på Somerville College men kom att röra sig mycket målmedvetet mot moralfilosofin. Under flera år var hon verksam vid St. Anne's College i Oxford.

Trots att hon nästan hela sitt liv var filosof, undervisade och skrev artiklar, fanns det en oppositionell attityd i hur hon valde att positionera sig i den anglosaxiska miljön. Den analytiska filosofin, med betoning på lingvistik och den filosofi som är regelstyrd, var förhärskande i Storbritannien under 1950-talet och den passade den mer existentiellt engagerade Murdoch ganska illa. Murdoch ville att filosofin skulle utgå från att varje individs själlsliv och moral existerar i samklang med inre och yttre förändringar som inte kan benas ut genom

språkanalys. Att välja det rätta är mycket sällan ett resultat av ett rationellt val mellan antingen det ena eller det andra, menade hon, utan en ofullbordad avvägning av moraliskt betingade intryck.

Samtidigt som Murdoch var uppskattad var hon också en solitär figur i Oxford. Omtyckt, trots sin frispråkighet, men delaktig från periferin. Murdochs uppsving som filosof kommer med tungviktarna Bernard Williams och Martha Nussbaum, som båda begriper Murdochs uppsåt och varför litteraturen spelar en så avgörande roll för filosofins möjligheter och gränser. En av de dimensioner i Murdochs filosofiska ansats som fascinerar både Williams och Nussbaum är att hon kallar sig moralpsykolog. Den moralpsykologiska utgångspunkten är nämligen varken ursäktande eller dömande utan tar vara på det realistiska i att moralen inte kan underordnas mentala processer utan måste provas och förfinas i själlslivet.

Frågan om Guds existens och religionens roll på det moralpsykologiska området ser Murdoch som betydligt mer ointressant än den om andlighet och ritualernas betydelse för att skapa och stärka Det goda. Så vad är då Det goda, enligt Murdoch? Svaret är lika distinkt som det är gäckande: Det goda befinner sig bortom människan, men människans förmåga att närma sig det är evig, outsinlig. Ett sätt att röra sig mot Det goda är att "öva sig bort" från det egna jaget. I Murdochs resonemang om vad det innebär att verkligen se klart och realistiskt, liksom i hennes orientering mot Det goda, förnimmer man tydligt Platons grottliknelse i *Staten*. Skuggorna försvinner när uppmärksamheten riktas mot världen utanför oss själva.

Den moralpsykologiska hållningen är en konsekvens av Murdochs frustration inför de filosofiska projekt som imiterar vetenskap. I den välkända uppsatsen "Against Dryness" från 1961 skriver hon att den filosofi som är i ropet speglar sin tid på samma sätt som dagstidningarna gör det. Förutom att formuleringen och hela uppsatsen i stort kontextualiserar hennes kritik av samtidens materialistiska och ensidiga filosofiska undersökningar, så säger uttalandet något om hur högt hon värdesatte filosofin – för Murdoch är de filosofiska idéer som är i svang en allmän temperaturmätare av det offentliga samtalets kvalitet och moraliska innehåll. Uttryckt på ett annat sätt kan man konstatera att Murdoch vantrivs i kulturen – och i filosofin. Hon menar i "Against Dryness" att de två idéer om människan som filosofin främst ägnar sig åt bygger på de två motsatta teorierna om den fria viljan och om behaviorism. Murdoch förkastar båda som absolutistiska och romantiska, och understryker:

"Flera av de omstörtande insikter som drabbar Murdochs romangestalter infinner sig när de står framför bilder av Gainsborough, Tintoretto eller Bronzini på National Gallery."

Att bli fri är mycket mer komplicerat än John Stuart Mill trodde. Vi behöver många fler begrepp för att kunna prata om frihet än de filosofin utrustat oss med. Vi behöver tänka i grader av frihet, och möjliggöra sätt där vi kan föreställa oss verkligheten som överlägsen – i en icke-metafysisk, icke-totalitär, icke-religiös mening. En ensidig tro på vetenskapen, och antagandet att vi alla är rationella och fria föder en minskad nyfikenhet på världen. En sådan minskad nyfikenhet är farlig därför att den leder till att vi inte förmår uppskatta svårigheten i att förstå världen. [Min översättning]

I takt med att hennes romaner börjar utgöra ett självständigt författarskap vänder sig Murdoch alltmer mot en mer icke-akademisk intellektualism. Det tycks som att den litterära formen befriar henne, och på 1970-talet byter hon miljö och börjar undervisa en dag i veckan vid *The Royal College of Art* i London.

Man kan självklart läsa Murdochs romaner som en form av underhållning eller förströelse. De är intelligenta, dråpliga men uppreppande och växlar mellan ett slags händelsernas ytlighet och djup existentialism. Men man kan också lägga romanerna jämte hennes filosofi och därmed få syn på något mer sofistikerat.

I essän "Nostalgia for the Particular", som Murdoch skrev 1952, uppmärksammar hon hur komplicerat det är att beskriva och särskilja olika förnimmelser som ingår i en och samma upplevelse. Hon påpekar hur svårt det är att beskriva den speciella lukt som finns i Paris tunnelbana eller hur det känns att hålla en mus i sin handflata.

Exemplet pekar fram mot romanen *The Good Apprentice* (Den gode eleven 1985). Där blir Stuart Cuno fri från sin djupa sorg när han får syn på en mus som letar efter mat nere vid järnvägsspåren i Londons tunnelbana. Den lilla irrande musen blir ett tecken på att världen existerar utanför hans egen värld, hans ego. Djurlivets enkla vedermödor för att hitta föda får honom att skifta fokus. Den skam och ensamhet han känner, den förtvivlan han genomlider i romanen, bryts mot insikten att musen förvisso lever under vissa begränsade premisser, men ändå lever. Musens planlösa letande blir en vision i Stuart Cunos liv, upplevelsen blir ett slags epifani, där alla tidigare försök han företagit sig att komma ur sin bedrövelse – bön, meditation – bleknar i jämförelse med det starka intryck han tar av hur musen anpassar sig i sin onaturliga livsmiljö. Frihet, funerar Stuart Cuno, kräver att vi accepterar nederlag. Frälsning, förstår han, finns i det slumpmässiga.

I det filosofiska exemplet med musen uppehöll sig Murdoch kring svårigheten i att med ord förklara vad en upplevelse innehåller, eller mer allmänt uttryckt, att översätta förnimmelser till språk. I den litterära illustrationen med musen kan Murdoch placera en insikt av moralisk betydelse hos en romangestalt och därmed skapa igenkänning och sympati hos läsaren.

Just denna skillnad mellan genrerna är betydelsebärande eftersom Murdoch under sitt yrkesverkssamma liv växlade mellan filosofi och litteratur. I min egen avhandling om Murdoch drev jag tesen att hennes filosofiska intentioner kom att formuleras skickligast i hennes romaner. Givetvis kan ett sådant påstående ifrågasättas, men jag menar att romanernas struktur och styrning mot filosofisk insikt ger oss nycklar till varför det ibland motsägelsefulla i filosofin ändå framstår som harmoniskt i romanens form. I romanen är oredan och det mänskliga strulandet inte problematiskt utan snarare realistiskt, medan filosofin aldrig förmår iscensätta realism utan bara kan exemplifiera för att få läsaren att förstå det filosofiska argumentet. Längre dominerade dock tolkningar där Murdochs filosofi och litteratur behandlades separat. Mur-

dochs egen motvilja mot att kallas filosofisk romanförfattare gjorde det svårare för forskare att bejaka ömsesidigheten i hennes verksamhet.

Sammanhanget blir det därför betydelsefullt att påminna om att Murdoch som både filosof och konstnär ville komma åt det partikulära. Det Murdoch kallar för "vision" är inte en statisk eller idealistiskt färgad bild – en vision är progressiv och framsyftande. Genom att öva i "seende" (via konsten, genom att ha och upprätthålla ritualer, genom att känna och visa kärlek) står vi i begrepp att fördjupa oss moraliskt. Som föreställande var- elser kan vi inte undvika denna process, påpekar Murdoch. Det är inte förnuftet, inte perceptionen, utan vår föreställningsvärld som är väsentlig för att förfinas vår moraliska medvetenhet. Filosofins utmaning blir från Murdochs perspektiv att tala om ting på ett sätt så att principer utgör startpunkten för samtalet, men där den filosofiska normen inte gör för allomfattande anspråk. För att vara trovärdig bör filosofin utgå från sin undersökande metod men också erkänna att varje mänsklig upplevelse delvis undflyr språkets beskrivningar.

När vi tar del av en inre monolog i en roman (de finns hos Murdochs karaktärer men fler känner säkert till Leopold Blooms inre monologer i James Joyce *Ulysses* från 1922) så är det subjekt som värderar, reflekterar, associerar involverad i moralisk reflektion, enligt Murdoch. Homeros, Shakespeare, Austen och Dostojevskij porträtterar sina gestalter i en "moralisk struktur", där föreställningen om en idé blir omöjlig att separera från den litterära person som bär fram denna idé. Murdoch upprepar i en rad essäer hur viktiga just litteraturens karaktärer är som moraliska budskaps- och kunskapsbärare (och kanske finner vi också i denna position en ledtråd till varför Murdochs egna gestalter och berättare ofta påminner om varandra?). Om vi återknyter till Stuart Cuno, som ser musen i tunnelbanan, så vet läsaren att hans gångstil är märk-

lig, att han precis innan han ser musen har en bister min – hans situation är partikulär, smärtan är hans egen, tillfälligheterna gör att han upplever något omstörtande. Poängen är att romanen inte ger några filosofiska svar utan gestaltar liv. Slumpen och vardagen finns inte i moralfilosofin, men i den berättande konsten existerar de.

Under senare år har jag återvänt till Iris Murdochs verk och åter fastnat för hennes lite kyliga förhållningssätt till det som samtiden prisar och tar för givet.

Hon dömde till exempel ut distinktionen mellan fakta och värdering som orealistisk – "tänk på vilken beskrivning som helst av vad som helst – språket du använder är fullt av värderingar". Något som tål att upprepas i en tid som allt för ofta vill komma tillrätta med mänskligt skapad problematik genom att ensidigt tro på fakta.

I den originella samlingen *The Sovereignty of Good* (1970) skriver Murdoch att det är i den mån vi är förmögna att älska, vilket innebär att se, som själen kan frigöra sig. Tre år senare låter hon Bradley Pearson, huvudperson i *The Black Prince* (1973), utbrista: Endast kärlek gör att vi kan se bortom oss själva! Det här växel-spelet är ytterligare ett exempel på hur en generell syftande filosofisk iakttagelse i litteraturens mer ofullkomliga sätt att arbeta med bilder och tematik får en särskild prägel. Romanens handling, liksom Murdochs moralfilosofiska föresatser, visar gång på gång att det är tillfälligheterna och det autentiska livet, inte handlingsplanen eller reglerna, som måste stå som modell för vår individuella moraliska utveckling. ✨

"Min upplevelse är därför att Murdoch trots sin omfattande produktion inte genomgår olika stadier eller perioder, utan att det finns en kärna som förstärks genom varje roman."

FILM

En cineasts bekännelser

Sättet vi tittar på film har förändrats under de senaste decennierna. Ett problem med de nuvarande streaming-tjänsterna är bristen på klassiker, skriver **Erik Hedling**.

SEDAN JAG REGELBUNDET började titta på film under 1960-talet har de fysiska förutsättningarna för konsumtion av rörliga bilder ändrats ganska radikalt. Denna utveckling har ändrat allas vårt förhållande till filmen som konst. För att kunna se nya filmer var biografen initialt den enda platsen; televisionens utbud koncentrerades till verk med några år på nacken. Det var i och för sig inget större fel på detta. Utländska filmer gick upp på svenska biografer ett antal månader efter att de haft premiär i sina egna länder, och ännu senare kunde de även visas på tv.

För oss som närmast var besatta av film fanns dessutom en livaktig filmstudio-rörelse. På vissa ställen, till exempel i Lund där jag själv bor, sköttes den lokala filmstudion närmast professionellt, med 4–5 visningar varje vecka. Här kunde man se allt det som inte visades regelbundet på bio eller tv, det som benämns ”smala filmer”. Ofta visades fullständiga retrospektiv kring ett enskilt tema, som filmer av en viss regissör eller filmer som exemplifierade en särskild stil eller en epok, till exempel västernfilmer eller fransk impressionism från 1930-talet. Detta möjliggjordes genom att man hyrde filmerna från olika statliga filmarkiv eller från specialiserade distributörer såväl hemma som i utlandet.

För de verkligt intresserade etablerades under 1970-talet också akademiska kurser om film – dessa försvårades väsentligen av den begränsade tillgången. Noggranna, vetenskapliga studier av enskilda filmer var svåra att göra. Jag minns att jag i början av 1980-talet genomförde forskningsarbetet kring Akira Kurosawas samurajklassiker *Yojimbo* (1961) sittande i ett klipprum på det danska filmarkivet några mil utanför Köpenhamn. För att göra detta hade jag betalat nästan 2 000 kronor i framtagningsavgifter, pengar som jag fått i stipendium inkom för detta ändamål. Här fanns alltså en svårforcerad logistik, att jämföra med kollegerna i litteraturvetenskap som

bara behövde gå in på universitetsbiblioteket 100 meter bort och låna verken de ämnade analysera.

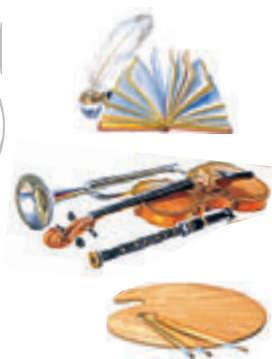
Forskningen och undervisningen om film, liksom hemmakonsumtionen, revolutionerades genom videobandspelarens genomslag i början av 1980-talet. Det stora amerikanska utbudet av filmer fanns snart tillgängliga i videobutikerna, och man kunde dessutom spela in filmer som visats på tv. Den dåliga bildkvaliteten, 250 linjers upplösning, brydde man sig inte om. Tänk att kunna äga Hitchcocks mytomspunna 50-talsverk, till exempel mästerverket *Vertigo* (1958), en film som häxmästaren själv hållit utanför biografdistribution sedan 1968. Det fanns också smalare film för försäljning, snart i stor omfattning.

Den allra största revolutionen vad gäller filmkonsumtion torde dock vara de streaming-tjänster som utvecklats under de senaste åren.

Dessa videokassetter var emellertid dyra – jag minns mig ha betalat 600 kronor styck för några oundgängliga filmer i mitten av 1980-talet.

DE PÅ MARKNADEN dominerande amerikanska filmerna fick ännu större genomslag. På det hela taget ökades filmkonsumtionen enormt under 1980- och 90-talen, och människor såg lika mycket på video som på bio. Man tittade helt enkelt på allt, inte endast de storfiler man tidigare gått till biografen för att se. Så även jag själv.

I slutet av 1990-talet kom ersättaren: dvd-skivan, en teknisk innovation som

Ekon av det förgångna

64 Maria Engqvist läser Maria Stepanova

Från marxism till postmodernism

66 Carl-Göran Heidegren om teorins långa sommar

En stor europeé

68 Alfred Sjödin minns Jean Starobinski

Den våta fisken

69 Charlotta Seiler Brylla läser *Babylon Berlin*

Fakta är inte allt

70 Magnus P Ångsal om problemen med faktagranskning

Krönika

71 Arvid Åhlund minns ironikern Anders Ehnmark

I korthet

71 Charlotta E Lindell om återfunna böcker

Biosalongen Skandia i Stockholm.

FOTO: MAGNUS HALLGREN/TT

snart utvecklades till återgivning i HD-format, både avseende bild och ljud. Och denna fick ett fantastiskt genomslag. Miljontals dvd-spelare såldes och kom även att finnas i de flesta personatorer. Själv har jag sedan dvd-skivan kom hunnit samla ett 1 000-tal titlar, de allra flesta inköpta från amazon.co.uk, som har ett enormt utbud, från det bredaste i min kollektion – *Lord of the Rings*-filmerna – till det smalaste, en systematisk uppsättning brittiska dokumentärfilmer från 1930-talet, regisserade av virtuoser som Humphrey Jennings, Alberto Cavalcanti och Basil Wright.

Den allra största revolutionen vad gäller filmkonsumtion torde dock vara de streamingtjänster som utvecklats under de senaste åren, genom vilka man genom att prenumerera för en relativt låg månadspeng får tillgång till mängder av

titlar genom hemmets mediespelare. Den tekniska kvaliteten är utmärkt, upplösningen är mer än tusen linjer, vilket återges perfekt på de 4 K-apparater som numera blivit gängse. Ett problem för nörden är dock ljudet. Även om de flesta knappast bryr sig om detta finns det ganska många fans som gillar att vältra sig i teknisk finess (som exempelvis undertecknad).

DET ÄR NATURLIGTVIS fantastiskt att kunna streama. Men tyngdpunkten på sajterna ligger på tv-serier, inte på spelfilmer på två timmar. Tv-serierna är av yttersta kvalitet, och nya konstnärliga stjärnskott, specialiserade på just tv-serien har sett dagens ljus under de senaste åren, i stil med Nic Pizzolatto (*True Detective*), Hugo Blick (*The Honourable Woman*, *Black Earth Rising*) och Michael Hirst (*The Tudors*, *Vikings*).

Men de gamla mästarna har bleknat i utbudet, sådana som Jean Renoir, Michelangelo Antonioni eller Sergej Eisenstein: med andra ord är streamingtjänsterna knappast några kulturarvets väktare.

I OCH FÖR sig har min egen konsumtion – jag ser mycket film varje dag – i mycket gått över till tv-serier. Jag gillar formatet på en 8 timmar lång filmberättelse, och när tv-serierna dessutom ofta övertar den mest sofistikerade formen från spelfilmen är det inte mycket att klaga på. Dock ser jag numera långt färre filmklassiker än tidigare, kanske beroende på att jag sett dem tidigare. Förvisso köper jag fortfarande spridda dvd-skivor, och vanlig tv (ett medium där jag inte alls längre ser film) kan ju sända omfattande retrospektiv, i stil med alla Bergmanfilmer under jubileumsåret 2018. »

Netflix i datorn.

FOTO: ALAMY

Och sedan finns ju till exempel MUBI (tidigare The Auteurs), en streaming-tjänst med både prenumeration och så kallad VOD (video on demand), som är en specialsajt för konstnärlig film, independentfilmer och klassiker, även om den inte är så känd i Sverige ännu.

MEN PÅ DE stora streamingjättarna – Netflix, HBO Nordic och ViaPlay – lyser klassikerna med sin frånvaro (om än att någon enstaka har slunkit med), och man måste konstatera att filmutbudet konstnärligt sett är tämligen skalt, om man jämför med tv-serierna. Ändå har streamingjättarna börjat vara med och producera (i bemärkelsen finansiera genom distributionsrättigheter) egna filmer och börja streama dem bara några veckor efter biopremiären, varav vissa är utmärakta, till exempel Alfonso Cuaróns *Roma* (2018) eller David McKenzies *Outlaw King* (2018). En annan sådan produktion är Martin Scorseses efterlängtrade gangsterfilm *The Irishman* med Robert De Niro, Joe Pesci och Harvey Keitel. Dessa skådespelare har återkommit i många Scorsese-filmer. För Al Pacino är det den första. *The Irishman* kommer att börja visas, efter mycket begränsad biografidistribution, på Netflix i oktober 2019.

Så för att kunna se mer klassiker igen får jag skaffa MUBI, även om det börjar bli krångligt att hålla reda på alla lösenord. Jag kan så klart fortsätta att köpa dvd, men mitt lagringsutrymme är sedan länge uttömt. Filmstudion i Lund klarade aldrig konkurrensen från dvd och internet, och är sedan många år sorgligen insomnad. Mitt närmaste Cinematek finns i Malmö.

Lösningen på detta problem måste rimligen vara att filmarkiven digitaliserar sitt oändliga innehav (vilket är på gång, trots att det är dyrt), att man löser rättighetsproblematiken (mer problematiskt) och att man börjar tillgängliggöra det filmiska kulturarvet enligt principen om Open Access. Först då kanske jag går tillbaka till mina klassiker, även om upplevelsen av film hemma aldrig riktigt kunnat matcha biografiummets magiska mörker. ✨

LITTERATUR

Ekon av det förgångna

Den ryska poeten Maria Stepanovas *Minnen av minnet* är ett mångordigt men ändå imponerande prosaverk, skriver **Maria Engqvist**.

MARIA STEPANOVA (f. 1972) brukar beskrivas som en av de främsta ryska poeterna av idag, hon har hittills utkommit med nio diktsamlingar. Hennes poesi finns översatt till ett flertal språk, dock ännu ej till svenska. Dessutom är hon essäist och chefredaktör för den kulturellt djuplodande internettidningen *Colta.ru*, som behandlar litteratur, konst och musik, och där skribenterna har möjlighet att publicera sig något friare från statligt överinseende.

Minnen, rester och ekon ur det förgångna utgör centrala teman i Maria Stepanovas konstnärskap. Medan många poeter i 1990-talets Ryssland använde sig av fri vers, eller påverkades av det som i USA kallats för "language poetry", har Stepanova i sina tidiga diktsamlingar använt sig av mer klassisk metrik – exempelvis har hon skrivit sonetter. I hennes poesi löses dåtid, nutid och framtid upp och smälter samman till ett gemensamt tidlöst utrymme där minnen, historiska händelser, litteratur och intryck fritt kan kommunicera med varandra.

DETTA ÄR OCKSÅ särskilt tydligt i Stepanovas senaste diktsamling *Spolia* från 2015, där hon låter orden sönderdelas i sina själva beståndsdelar; hon förser därmed också läsaren med många och flertydiga betydelsenivåer. Diktsamlingens titel, latinets *spolia*, betyder byggsten som återanvänts i syfte att skapa en helt ny konstruktion. Denna information bör läsaren ha med sig för att inte finna det nyligen utkomna prosaverket *Minnen av minnet* (Nirstedt/litteratur, översättning Nils Håkanson) alltför fragmentariskt. I sin första "romans" som hon kallar verket – en genrestämning typisk för Stepanova, spetsfundig och mångbottnad – broderar hon ut resterna av sin släkts historia, en process som enligt hennes egen utsago pågått nästan hela livet.

Minnen av minnet tar sin början i faster

Galjas lägenhet och i den röra av tillhörigheter som författarens släkting har lämnat efter sig. I tomrummet efter en människas död uppstår ett akut behov av en metod för att hantera minnena, liksom själva minnesprocessen; det är just också metoden som står för det genomgripande narrativet i verket. Precis som i diktsamlingen *Spolia* formulerar Stepanova sin egen minnesestetik i ett slags litterär realtid.

Både det rakt ryska liksom det judiska förhållandet till minne, historia och historieskrivning är komplext och förknippat med stort tungsinn, där historiska och personliga trauman flyter samman – de är olika sidor av samma mynt. Stepanovas hela ansats i romansen, ansvaret att minnas, är också en typisk exponent för ett judiskt intellektuellt arv. Därför är det helt följdriktigt att författaren kontinuerligt skapar en intertextuell förening mellan sin internationellt färgade rysk-

Är detta ännu en sida av den ryska maximalismen? Kunde hon inte ha varit mer koncis? Eller var det just precis detta utrymme som behövs, varken mer eller mindre?

judiska släktshistoria och ett antal namnkunniga västerländska, judiska och ryska författare och tänkare, fast här i prosans större format. Den urgamla judiska vittnes- och minnestraditionen med sin rot i Gamla testamentets femte Mosebok löper parallellt (ibland osynligt, ibland övertydligt) längs hela boken.

Det hemska och vedervärdiga är en del

Maria Stepanova.

FOTO: NIRSTEDT PRESSFOTO

av vår existens, det är inte möjligt att helt radera, men om minnet självt inte talar om det som varit så gör något annat det – ett brev, ett fotografi, en docka, ett arkiv, en målning, en kyrkogård, en dagbok, ett kvitto eller en papperslapp. I det moderna Ryssland finns ett sedan länge mycket uppdämt behov av att sätta ord på just de mikrohistoriska skeendena, och om författare som Valam Sjalamov, Aleksandr Solzjenitsyn och Svetlana Aleksijevitj är de främsta skildrarna av den breda sovjetiska kulturens minnen och inre liv, gör möjligen Maria Stepanova här anspråk på att bli en av den rysk-judiska kulturens skildrare under 2000-talet.

DET HAR SAGTS att en bok som *Minnen av minnet* inte tidigare har skådats i Ryssland, och det bör samtidigt påpekas att författaren befinner sig mycket långt från västvärldens ofta navelskådande autofiktion. Kringsyntheten och uppslagsrikedomen i Stepanovas romans är enastående; den är proppfull av subtila referenser, analogier, underdrifter, ironier och metaforer.

Den är ständigt teoretiskt reflekterande.

Maria Stepanova är starkt influerad av författare som W G Sebald, Marianne Hirsch och Susan Sontag (för att bara nämna några), men förmodligen är det med poeten Osip Mandelstams öde och

konst som hon särskilt harmoniserar med. Jämte uppfattningen om det judiska som något exotiskt och spännande i det då tsartida Ryssland finns där också en särdeles grov antisemitistisk tradition, som har nedärvt i generationer och i högsta grad lever och existerar i dagens Ryssland. Reaktionen på den vardagliga antisemitismen blir därför heller inte rabiats ilska eller vansinnig indignation, utan den betraktas snarare som ett otrevligt inslag som alltid har existerat och som man måste lära sig att leva med. Alternativet är att emigrera till väst eller göra *aliyah*, flytta till Israel.

Verkets struktur är ganska okonventionell, och följer snarare författarens egen inre minneslogik än någon yttre direkt identifierbar sådan. Som yrkesskadad slavist kan jag inte låta bli att reta mig något på romansens virriga upplägg. Samtidigt är det mycket svårt att inte sugas med in i minnenas fragmentariska universum och beröras av de stundtals mycket personliga mikrohistoriska skeendena. Läsaren får följa med in i Maria Stepanovas egen romans med text och material. I detta sammanhang går det också att följa tankens spår till Susan Sontags essä "Mind as Passion" över författaren Elias Cannetti från 1980, som väl beskriver just det fenomen där tankens och hjärtats rörelse hos författaren sammanfaller, och därigenom väcker läsarens sympati.

STEPANOVAS LÄTTSAMMA OCH inbjudande prosa kontra ryskans arkaismer och starka formbundenhet ger i originalspråk i förstone ett visst intryck av pladdrighet. Men som Maxim Grigoriev skriver i efterordet till *Minnen av minnet* är språket hos Stepanova "ett levande tal, inte en antik marmorinskrift vars uppgift är att förr eller senare förvandlas till sin egen pastisch". I Nils Håkansons lysande översättning blir denna kontrast av förklarliga skäl inte lika skarp; på så vis blir förmodligen också den svenska *Minnen av minnet* avsevärt mer följsam än sin ryska källtext.

Som många ryska författare före henne är Maria Stepanova ytterst mångordig, och under läsningen får jag understundom intrycket av att jag befinner mig i en evig medvetandeström som aldrig stängs av. Är detta ännu en sida av den ryska maximalismen? Kunde hon inte ha varit mer koncis? Eller var det just precis detta utrymme som behövs, varken mer eller mindre? Denna förunderliga och medryckande text (som något stereotyp redan har beskrivits som "oavslutad") är sprungen ur en kultur där språket och litteraturen har ett egenvärde, och målet är att upphöja de andliga värdena. *Minnen av minnet* erbjuder ett ordentligt intellektuellt tuggmotstånd men är också ett imponerande konstverk. ✿

Från marxism till postmodernism

Den nyligen avlidne förläggaren Bo Cavefors behandlas i en avhandling. Han är en svensk företrädare för "teorins långa sommar", skriver **Carl-Göran Heidegren**.

"TEORINS LÅNGA SOMMAR" kallar den tyske kulturvetaren Philipp Felsch de tre decennierna från 1960 till 1990. Det var en tid då man inte tycktes kunna få nog av teori. "Teori var mer än blott följderna av tankar i huvudet; den var ett sanningsanspråk, en trosartikel och ett livsstillbehör." Att en text var svårtillgänglig var då inte ett argument mot den utan snarare en sporre och ett tecken på dess betydelse.

Man tänker här på Alexandre Kojèves formidabla dramatisering ett par decennier tidigare: "Ty det är möjligt att världens framtid, och således det nuvarandes mening och det förflutnas betydelse, i sista hand betingas av hur man idag tolkar Hegels skrifter." Hegels namn skulle mot slutet av 60-talet mycket väl ha kunnat ersättas med till exempel Marx – kanske även med Lenins eller Maos. Eller handlade det möjligen i själva verket om den rätta tolkningen av förhållandet mellan Hegel och Marx? Världens framtid tycktes under alla omständigheter hänga på en ganska så skör tråd. För att kunna förändra världen på rätt sätt måste man till att börja med tolka den på rätt sätt. Och där fanns teorin.

I *Der lange Sommer der Theorie. Geschichte einer Revolte 1960–1990* (2015) skildrar Felsch intressant nog inte i första hand de som skrev böcker utan istället de som gav ut och läste dem. I centrum för hans intresse återfinns det lilla Berlinförlaget Merve som skulle komma att profilera sig som ett teoritunget avantgardeförlag. Peter Gente var bokslukaren som inte själv förmådde att få något på pränt, utan som i stället blev förläggare. Han blev det först tillsammans med sin hustru Merve Lowien och senare med Heidi Paris. Det hela tog sin början 1970 med en tunn volym av den franske filosofen Louis Althusser: *Wie sollen wir "Das Kapital" lesen*. I en självbeskrivning från förlagets sida betonades att detta är ett "socialistiskt kollektiv" som ger ut serien "internationell marxistisk diskussion", och sist men inte minst att förlaget inte är något

"vinstdrivande företag". Avancerade teoriimporter från utlandet skulle komma att bli Merveförlagets specialitet. Och det var framförallt fransk teori som kom att bli dess signatur, samtidigt som man förflyttade sig från marxism till postmodernism. Merve gav ut verk av Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard, Gilles Deleuze och Paul Virilio. Husguden framför andra torde dock ha varit Michel Foucault. Gente och Paris vallfärdade till Foucaults lägenhet på Rue de Vaugirard i Paris, där denne bjöd på te och Schweppes. Liggande utsträckt på golvet lade han ut texten om både det ena och det andra.

TILL MERVES STÖDTRUPP på hemmaplan i Berlin hörde den judiske religionsfilosofen Jacob Taubes och sociologen Dietmar Kamper. Taubes hade tidigt varit något av en mentor för Gente. På Freie Universität hade han byggt upp en avdelning för hermeneutik som fungerade som ett slags textläsandes experimentverkstad och som ett tillhåll för dem som inte ville följa

"Teori var mer än blott följderna av tankar i huvudet; den var ett sanningsanspråk, en trosartikel och ett livsstillbehör."

utstakade banor. Hos Taubes, som bland annat stod på god fot med Carl Schmitt, en annan storläsare, lärde sig Gente att teori hade en existentiell dimension. Inte heller Taubes var för övrigt den som publicerade särskilt mycket.

En av Merves författare var Dietmar Kamper, sedan 1979 verksam vid Freie Universität. Kamper hade med sitt extravaganta sätt tänka och skriva en förmåga att reta gallfeber på sina kolleger. En av

dessa menade bitskt att han hade ingått en djävulspakt med "Lacancan" och "Derri-dada". Under början av 80-talet tog Kamper initiativ till något som kallade sig "Den vilda akademien". Akademien hade inget program men arrangerade symposier på konstgallerier i Berlin och på det anrika Hotel Kempinski, där man intog "texter, foton, filmer, musik och dryck".

Berlin var frontstaden, kluven av en mur, där man tyckte sig kunna känna världsandens in- och utandningar tydligare än på andra platser. Felsch menar rentav att staden Berlin i hög grad bidrog till att forma den tankestil som förlaget Merve gav uttryck åt och saluförde med sin utgivning. Detta är en suggestiv tes men naturligtvis svår att leda i bevis. Under alla omständigheter tar Felsch i sina försök att underbygga den med oss rakt in i Schönebergs pulserande nattliv under 80-talet. Till detta sammanhang hör även Heiner Müllers utsaga om Berlin som utsiktsplats: "Härför ser man historiens slut tydligare." En visualisering av slutet för de stora berättelserna och en föräning om 1989.

ETT SVENSKT ARBETE som uppvisar vissa likheter med Felschs bok är Ragni Svenssons mycket läsvärda avhandling *Cavefors. Förlagsprofil och mediala mytbilder i det svenska litteratursamhället 1959–1982* (Ellerströms). Här är det förlaget och inte minst förläggaren som står i fokus för intresset. Vilka Cavefors läsare egentligen var, menar Svensson, är svårt att fastställa i efterhand, även om det finns alla skäl att tro att de tillhörde eller befann sig i omkretsen till den så kallade nya vänstern. Det är inte heller privatpersonen Bo Cavefors som skärskådas utan de mytiska storheter som förläggaren och förlaget snart kom att utgöra.

Bo Cavefors och hans förlag – med adress Limhamn, Staffanstorp, Sandgatan 14, Lund – blev snabbt till något av en institution i det svenska litteratursamhället. Utgivningen profilerade sig

från början som djärv, exklusiv och sofistikerad, och förläggaren själv som gentleman, outsider, flanör, radikal och provocatör. Cavefors stod för ett ”förfinat utanförskap”. Förnämited är ett ord som både Georg Simmel och Ernst Jünger använt för att beskriva en hållning som inte nedlåter sig till några kostnadskalkyler. Framförallt handlade det om att sky mittfåran, och det gjorde man bäst genom att hålla upprorsfanan högt – ömsom den röda, ömsom den svarta. Cavefors namn stod för en kvalitetsmedvetenhet. Svensson följer detta spår ända ut i hans klädstil. Samtidigt finansierades förlagsverksamheten till att börja med genom ärvda pengar, och när litteraturstödet infördes vid mitten av 1970-talet hörde Cavefors förlag till de stora vinnarna tack vare de nätverk som arbetats upp under de föregående åren.

Genom BOC-serien och Zenit-serien tillhandahöll förlaget teori på en anspråksfull nivå. För den som ville hänga med, eller åtminstone ville ge sken av att hänga med, ledde ingen väg förbi Cavefors böcker. Bland titlarna återfinns verk av Louis Althusser, Roland Barthes, Walter Benja-

min, Michel Foucault och Antonio Gramsci, men även av Lenin, Stalin och Mao. I en intervju från 1967 gav Cavefors uttryck för den häpnadsväckande synpunkten att det var tid för ”en renässans för Stalin [...] både som teoretiker och som praktisk politiker”. Helt obetalbart är för övrigt det brev från 1969 där Cavefors på knagglig engelska läxar upp Suhrkamps förlagschef Siegfried Unseld. Enligt Svensson finner man där Cavefors förläggarpersonlighet i ett nötskal: ”självsäker och karsk, med ett lättantändligt humör”. Senare skulle Cavefors komma att ge ut både Kim Il Sung och Röda arméfaktionens texter, och slutligen stupa på en Strindbergsutgåva som inte blev av.

SVENSSONS BOK SLUTAR 1982. Förlaget har då upphört och Bo Cavefors flyttat till Italien. Han avled i oktober 2018, efter att Svenssons avhandling hade lagts fram.

Slutet för Cavefors förlag innebar dock inte slutet för teorins sommar i Sverige. Vågar man gissa att det någon gång i framtiden kommer att skrivas ett liknande arbete om Symposium Bokförlag och Bru-

tus Östling? Två bokserier från detta förlag hette kort och gott ”Moderna tyska tänkare” och ”Moderna franska tänkare”. Dessutom gav förlaget under många år ut en tidskrift med åtskillig strålgans, *Res publica*. Temat för det första numret var för övrigt ”Historiens slut” (1/1985).

SLUTLIGEN ETT MINNE från Lund i september 1974. Som alldeles nybakad student stiger jag in i Bokcaféets lokaler på Sankt Petri Kyrkogata. Herregud så många intressanta böcker! Snart får jag syn på en bok som jag ditintills bara hade läst om: *Being and Time* av Martin Heidegger. Tjock, inbunden och dyr – långt dyrare än någon bok som jag så långt hade övervägt att köpa. Men, ack så lockande! Det nästan svindlar för ögonen. Omtumlad går jag ett varv runt kvarteret – sedan går jag in och köper boken. Så blev även jag en del av teorins långa sommar. Att döma av mina understrykningar så läste jag *Being and Time* från början till slut. Men min sommar med Heidegger blev ändå ganska kort. Istället var det Hegel som skulle komma att bli min livskamrat under många år. 🌸

En stor europé

Den nyligen avlidne Jean Starobinski kommer att ha läsare också i framtiden, skriver **Alfred Sjödin**.

NÄR NÄSTAN ALLA 1900-talets förnyare av litteraturforskningen har gått ur tiden börjar det snart bli dags att göra upp räkningen. Vad utgjorde faktiska framsteg jämfört med det äldre litteraturhistorieämnet? Vad var återvändsgränder? Vad har visat sig hållbart på sikt? Att den nyligen avlidne schweiziske litteraturhistorikern Jean Starobinski (1920–2019) kommer att ha läsare även i framtiden, framstår inte som en alltför vild gissning.

Han tog till sig och bidrog aktivt till att utveckla många av de nya synsätt som präglade litteraturstudiet det senaste halvsekle, men utan att lämna sin grundläggande humanistiska intuition. Då det var på modet att betrakta litterära verk som system av tecken insisterade Starobinski på sitt både och: "det kan inte finnas någon struktur utan ett strukturerande medvetande". Men han såg inte heller verket som en enkel produkt av biografiska, psykologiska omständigheter. Snarare gällde det att fördjupa sig i egenheterna hos detta medvetande som det manifesterar sig i litteraturen, att spana efter centrala mönster och temata, förstå dem inifrån och se hur de utvecklas i ett flertal verk. Det krävde en uppmärksamhet som sträckte sig till enstaka ordval men aldrig släppte ur sikte själva kraften bakom ett yttrande: Vad var det författaren försökte uppnå?

HANS AVHANDLING OM Jean-Jacques Rousseau från 1957 (i svensk översättning av Jan Stolpe som *Genomskinlighet och hinder* 2002) demonstrerar detta till fullo. Verket, som har blivit en klassiker, förändrade bilden av en författare som ofta uppfattats antingen som ideolog eller som en föregångare till romantikerna. Genom att fördjupa sig i hela Rousseaus verk kunde Starobinski visa på den grundläggande konflikt – en spänning mellan en dröm om en total transparens och öppenhet och de mångskiftande hinder som ställer sig i dess väg – som strukturerar hans universum: såväl hans fiktiva skapelser som självbiografiska texter, men också hans politiska och filosofiska traktater. Att tala om en författares "universum" är för övrigt

Jean Starobinski.

FOTO: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

något som faller sig naturligt efter studier av Starobinskis typ, och i detta har han haft efterföljare även i Sverige. När metoden fungerar som bäst innebär det en väg in i hjärtat av ett författarskap, relevant både för forskaren och den intresserade allmänheten. Som läsare har man intrycket att analysen hjälper en att bättre förstå det man redan anar. Det ger Starobinskis böcker ett bestående värde.

Även om Starobinski uppfattade författarskapen som helheter som måste förstås inifrån betraktade han dem inte som frikopplade från det omgivande samhället. Snarare tänkte han sig att de stora verken kondenserade sin tids dilemman. Omvärdering av kanon var inget han sysselsatte sig med: hans forskning ägnades huvudsakligen giganter som Rousseau, Montaigne och Baudelaire. Och faktiskt kan själva metoden hos Starobinski ses som ett praktiskt kriterium på den betydande litteraturen. Man vet att man upptäckt ett värdefullt författarskap när man sugts in i ett återkommande mönster av stil och tankar som

uppträder i flera verk, ett projekt som ständigt fördjupas och utvidgas. Även detta kan visa hur Starobinskis ingång i texten är lika relevant för forskaren eller kritikern som den vanliga läsaren.

STAROBINSKI VAR EN OERHÖRT KÄNSLIG läsare men inte någon ensidig skönläsare. Den första bok av honom som översattes till svenska var faktiskt inte litteraturvetenskaplig, utan en populariserande översikt över läkarvetenskapens historia. Starobinski studerade medicin och litteratur parallellt, några år efter avhandlingen om Rousseau levererade han ett stort arbete om melankolins historia. Detta tema återkom han ofta till, bland annat i sina fina studier av Baudelaire. I någon mån kan man räkna Starobinski som en föregångare till det fält som kallas medicinsk humaniora, vilket vill överbrygga klyftan mellan de tolkande och de förklarande dragen inom läkarvetenskapen. Men även utanför medicinen hade Starobinski ett brett idéhistoriskt intresse. Framförallt vad gäller 1700-talet har han författat många viktiga studier: om smickrets roll i kulturen, givmild-

hetens och tacksamhetens former, om civilisationsbegreppet. Starobinskis texter präglades av väldig men inte påträngande lärdom och en omsorg om det mänskliga som gör att relevansen aldrig tappas ur sikte. Det är, kort sagt, en av de stora humanisterna som har gått bort.

Han var också en stor europé. Starobinskis far emigrerade till Genève från Polen för att undgå de kvoter som begränsade antalet judar på läkarutbildningen. I Schweiz, i korsvägen mellan franskt och tyskt, skulle Starobinski och hans kollegor utveckla en litteraturforskning som var mottaglig för impulser från stora kulturcentrum men ändå stod en aning vid sidan. Här skulle senare George Steiner, en annan stor kritiker och kosmopolit, under lång tid vara verksam. Kanske är det bara den senaste fasen i en lång historia. Det är välkänt att de schweiziska klostren spelat en viktig roll för den europeiska kulturens minne, då de i sin relativa avskildhet bevarade avskrifter av de antika författarnas verk. ✨

Den våta fisken

Volker Kutschers kriminalroman *Babylon Berlin* har sin styrka i beskrivningen av mellankrigstidens Berlin, skriver **Charlotta Seiler Brylla**.

VARJE GÅNG JAG går in på det gigantiska och helt underbara kulturvaruhuset Dussman i Berlin häpnar jag över staplarna med över-satta svenska deckare som tornar upp sig på de mest attraktiva borden intill kassorna. Tyska kriminalromaner har däremot knappast rosat marknaden i Sverige, där tysk litteratur överhuvudtaget betraktas som en exklusiv importvara för intellektuella. Därför är det glädjande att kvalitetsförlaget Ersatz nu gett ut första delen i Volker Kutschers romanserie om kommissarie Gereon Rath, som utkom i original 2007. Boken med den glamorösa titeln *Babylon Berlin. Den våta fisken* (översättning Ola Wallin) är inte bara en tysk kriminalroman, utan till och med en historisk sådan som utspelas i huvudstaden året 1929.

Gereon Rath, kriminalkommissarie från Köln, har skickats till Berlin efter inblandning i en tveksam insats med dödlig utgång. I "Röda borgen" på Alexanderplatz hamnar han hos Bruno Wollter, kallad Onkeln, på sedlighetsroteln. Rath önskar dock förflyttning till den omtalade Inspektion A – mordkommissionen – som leds av den legendariske Ernst Gennat (historisk person som stått som förlaga för flera fiktiva kriminalare). Dessutom arbetar den smarta och tjusiga Charlotte Ritter på Mord, vilket utgör ytterligare ett skäl för avdelningens dragningskraft.

NÄR ETT LIK flyter upp i Landwehrkanal ser Rath sin chans att imponera på både Gennat och Ritter, han kan nämligen identifiera den döde från en annan undersökning. Utan mandat ger han sig in i vad som visar sig vara ett komplicerat nät av intriger kring droger, smugglat guld och vapen med kopplingar såväl till Stalinfientliga exilryssar som till paramilitära tyska kuppmakare med målet att återinsätta kejsaren. Det krånglar till sig ordentligt för Rath, som också råkar få ett eget lik på halsen och till slut inte kan lita på någon. Även för läsaren blir det ibland väl snårigt med alla trådar som vävs samman och reds ut i ett ganska makligt tempo – en aning frustrerande för den som är van vid mindre omständligt berättande.

Men till slut är jag ändå någorlunda med på noterna, och det är annat än deckarintrigen som gör *Babylon Berlin* läsvärd. Persongalleriet är mångfasetterat

Liv Lisa Fries i *Babylon Berlin*.

FOTO: TT

med flera karaktärer att sympatisera med. Samhällsskildringen av Berlins gyllene, men turbulenta, år är medryckande: Berlin är inte bara Bier & Bratwurst på Aschinger och Charleston i nöjespalatsen. Det är också en konfrontation mellan kommunister och nazister i en tid när allt stod och vägde, och där socialdemokraterna med ringa framgång försökte navigera pragmatiskt. Boken är första delen i en serie som spänner över hela 1930-talet och enligt den tyska kritiken blir Kutschers skildring allt bättre ju längre Tredje riket framskrider. Hans intresse ligger tveklöst i det historiska, men hans passion för genren syns också i alla intertextuella blinkningar till hårdkokta förebilder. En av maffiabossarna heter till och med Marlow.

TEXTEN DOMINERAS AV dialoger med osentimentala och kvicka repliker, i originalet förstärkt av den dryga Berlindialekten. Dialekt är en utmaning för översättare och Ola Wallin har inte vågat sig på en överföring av den ironiska berlinskan, men lyckas ändå väl med att hitta rätt ton och stil-

nivå. Någon gång skaver det lite, men jag betraktar ord som "spegellägg" snarare som olycksfall i arbetet än som en exotiserande översättningsstrategi.

APROPÅ SPRÅKET ÄR "våta fiskar" ett centralt begrepp i romanen. Det hänvisar till ouppklarade fall och för dem finns ett särskilt skåp i "Röda borgen". Romanens originaltitel är just *Der nasse Fisch* ("Den våta fisken"). Men det svenska förlaget valde att lägga till den sannolikt mer säljande titeln, som anspelar på tv-serien med samma namn. Man kan läsa *Babylon Berlin* för dess lokalkolorit och excentriska gestalter, men också för att förkorta väntetiden tills den kritikerrosade serien som baseras på Kutschers roman äntligen visas på SVT. Serien är förstås inte bättre än sin förlaga, men manusförfattaren har gjort ett styvt jobb med att ha lyckats koncentrera handlingen och lägga ett större fokus på de intressanta politiska intrigen. Dessutom bjuds man på lysande skådespelare, som Liv Lisa Fries, och en oemotståndlig estetik. ✨

Fakta är inte allt

Medan svenska medier ensidigt satsat på faktagranskning har man i Tyskland hanterat problemet med *fake news* på ett klokare sätt, skriver **Magnus P Ängsal**.

NÄR FAKE NEWS och "alternativa fakta" manövrerade sig in till den offentliga debattens mittpunkt blev det samlade svenska svaret: fakta, fakta, fakta. Universitetsvärlden fylkades i globalt koordinerade vetenskapsmarscher. Politiska beslut skulle baseras på evidens. I pressen satsades på faktacheckar. Flera röster har dock satt frågetecken bakom den nya faktavurmen, med hänvisning till att vetenskapliga sanningar ofta är preliminära. Till det kan läggas att granskningarna själva vilar på premisser som inte alltid blir synliga.

Särskilt problematiska har inslagen varit i det nu avslutade projektet Faktiskt. Detta samarbete mellan en rad starka massmedier, med finansiering från den statliga forskningsstiftelsen Vinnova, syftade ytterst till att avslöja och stävja desinformation.

ETT TALANDE EXEMPEL på den förfelade ambitionen hos Faktiskt var hur ett uttalande av riksdagsledamoten Hanif Bali (M) i juli 2018 hanterades. Bali mena-

de att asylärendena framgent skulle ligga på "abnormt höga nivåer". Domen från *Dagens Nyheters* granskning löd att påståendet var "helt fel", eftersom Sverige tidigare tagit emot fler asylsökande än så per år. Men "abnormt" kan lika gärna sättas i relation till en annan norm eller standard, exempelvis vad kapaciteten medger eller vad man av något annat skäl anser vara en rimlig storlek på asylinvandringen.

EXEMPLET UNDERSTRYKER EN insikt som språkvetenskaplig forskning utgår från sedan mycket länge, nämligen att politiskt språkbruk inte ensidigt kan värderas på en skala med "sant" och "falskt" som motpoler. Det kan överhuvudtaget inte förstås och bedömas utan hänsyn till den ideologiska inramningen sådan den bärs fram av ordval och argumentationssätt. Med den utgångspunkten, som också är den klassiska talekonstens, kan Balis uttalande mycket väl granskas – men med helt andra måttstockar. Rena lögnar är inte den enda och kanske inte den svåraste utmaningen i dagens allt-

mer vildvuxna flora av medier och kanaler.

I den tyska offentligheten har ett sådant, något spänstigare synsätt ansatsvis etablerats på kort tid. Nyckelordet här är *frame*. En frame kan bäst förstås som en kognitiv tolkningsram möjlig att framkalla med ord och uttryck. *Süddeutsche Zeitung* exempelvis införde framing-checkar ifjol. Det första politiska uttrycket att tas upp till granskning var *Flüchtlingswelle* ("flyktingvåg"), som öppnar en naturkatastrof-frame. Det handlar alltså inte om retorisk utsmyckning, tvärtom: forskare betonar att frames är kognitiva strukturer utanför vilka inga tankar kan tänkas.

Det finns skäl att reflektera över skillnaden mellan svensk och tysk offentlighet. Hur kunde ett vetenskapligt begrepp med ursprung i 1970-talets AI-forskning och lingvistik sippra ned i den offentliga debatten och etablera sig på tyska tidningsredaktioner vid sidan av faktacheckarna? En möjlighet är att man i den tyska offentligheten av tradition har större vana att hantera flera perspektiv samtidigt än vad man har i Sverige.

EN ANNAN FÖRKLARING stavas Elisabeth Wehling. Denna mycket välrenommerade lingvist och kognitionsforskare med rötterna i Tyskland har Berkeleyuniversitetet i Kalifornien som bas och samarbetar med den kända metafor-teoretikern George Lakoff. Mer än någon annan har hon bidragit till att popularisera frame-begreppet i Tyskland, bland annat med sin bästsäljande bok *Politisches Framing* (2016). Men på senare tid har hon råkat i blåsväder. Hennes kommersiella medverkan till en dubiös framing-manual framtagen vid det tyska public service-företaget ARD har under vårvintern 2019 väckt kritik – befogade invändningar, men också rena drev.

Fallet illustrerar viktiga frågor om forskares ansvar, om hur vägen ser ut från forskning till samverkan och påverkan. Det blixtbelyser också en annan för vår tid typisk omständighet. Forskningen har medialiserats så till den grad att en akademiker som tar steget ut i offentligheten noga får begrunda vilken bild hon ger av sig själv. Var Elisabeth Wehling bara naiv när hon sålde sina tjänster till ARD eller var hon en slug entreprenör? Också det är, bland mycket annat, en fråga om frame. ❧

Elisabeth Wehling.

FOTO: ALAMY

Pang bredvid rödbetan

Arvid Åhlund är debattredaktör i *Dagens Industri*.

Anders Ehnmark gick bort härommånaden. Begravningen ägde rum i Taxinge kyrka strax före påsk. Det var min avsikt att gå – vi är avlägsen släkt eller ska i varje fall bli, givet att det räknas när man går om varandra – men jag insjuknade och blev hemma. Om begravningen sades det att Jan Guillou bar blå jeans och att det var en fin och ljus tillställning, därtill välbesökt eftersom Anders Ehnmark var mycket omtyckt.

En reporter från Expressen, där Ehnmark medarbetade under sju decennier, frågade gästerna vad han betytt och Göran Rosenberg beskrev honom som stor stilist men också stor livskonstnär, medan Guillou framhöll humorn – som regel en bristvara bland kamraterna på Folket i Bild-redaktionen under de allvarstygda sjuttiotalsåren.

Jag kan inte säkert veta, för jag träffade aldrig Anders Ehnmark och upptäckte honom sent. Böckerna om Tocqueville och Geijer läste jag först häromåret, den klassiska om Machiavelli under påskhelgen.

Det är framförallt förmågan till ironi jag fascinerats av, urskiljandet av det inte så allvarliga i det mycket allvarliga. Ironin är det centrala.

Med ironi avses inte jargong eller tvärtomspråk eller sarkasm. Sarkasm är, för att låna från Dmitrij Sjostakovitj i Julian Barnes *The Noise of Time* från häromåret, ironi som förlorat sin själ.

Riktig ironi är någonting annat, mer omfattande och mer svårsmäkt – på en gång samhällsanalys och livshållning, fast metod är förmodligen ett bättre ord.

Man äger den sällan som ung, utan utvecklar den med åren som ett slags anpassning till den smygande men obönhörliga insikten att konstanterna – de oföränderliga villkoren – är fler än variablerna (de föränderliga) och att variablerna därtill bildar invecklade mönster som är mycket svåra att avläsa, både på förhand och i efterhand.

Christopher Hitchens, den engelske pennfäktaren vars intellektuella resa från yttre vänsterkanten till en egen, svärdefinierad plats i mittfåran påminner mycket om Ehnmarks (de verkade även i samma genre), framhöll det ironiska kynnets som främsta värn mot det bokstavligen, trista och totalitära. För honom, liksom för Sjostakovitj hos Julian Barnes, var ironin på blodigt allvar, ett verktyg i en kamp om villkoren, men också det vackraste. ”The gin in the Cam-
pari”, som han sa.

Det ironiska kynnets är underfundigt och ödmjukt, men aldrig bergsäkert. Därför ej heller ursinnigt, vilket är skälet till att det ofta antas sakna förmågan att ta saker på allvar. Det är ett missförstånd, det gör den, men under små former. Det knyter inga nävar, håller inga brandtal och sätter inga utropstecken. Ironi kan inte omskrivas i imperativ.

Det ironiska kynnets sammanhållande element är insikten att verkligheten oftast gör våld på teorierna, samt omfamnandet eller åtminstone accepterandet av den insikten. Ironi uppstår i rummet mellan orsak och verkan, mellan det som avses och det som blir. Den leker kurragömma med kausaliteten.

Anders Ehnmark hade ett uttryck för det där: Pang bredvid rödbetan, sa han. Inget är spikrakt, det mesta krokigt. Därför kan man aldrig riktigt veta. Det är hemligheten.

I korthet

Böcker får nytt liv

Somliga bortglömda författare återuppstår från de döda, som till exempel Stefan Zweig.

En författare som hann få veta att hans roman hade återupptäckts var Andrew Szepessy (1940–2018), ungrare född i England. Hans bok *Bestämmelser angående nedsväljandet av sängfädrar* har unikt nog tidigare enbart givits ut på svenska. Här publicerades den 1982 i översättning av Maria Ekman. Det är en dystopisk berättelse, löst baserad på den dåvarande studenten Andrew Szepessys erfarenheter från ett ungerskt fängelse på 1960-talet. Ekon av såväl Franz Kafka som Heinrich Böll och Milan Kundera hörs boken igenom.

Tack vare författaren Ian McEwan har romanen nu fått nytt liv. McEwan stötte av en slump på originalmanuset och blev så förtjust att han tipsade sitt förlag Vintage/Random House om det. Det har resulterat i att boken nu också ska ges ut på engelska, med titeln *Epitaphs for Underdogs*. Publiceringen är planerad till nästa år och rättigheterna har även sålts till flera andra länder.

Bibliofiler med upptäckarlusta kan dock redan nu hitta litterära guldkorn, som har kommit upp till ytan. I *The Book of Forgotten Writers* (2017) har Christopher Fowler, själv författare till ett fyrtiotal böcker, vaskat fram 99 stycken. Fowler entusiasmerar bland annat läsaren med berättelser om mindre kända Dickensböcker, Sven Hassels skildringar av andra världskriget och Kyril Bonfigliolis skruvade kriminalromaner om antihjälten Mortecai. *The Book of Forgotten Writers* kom nyligen ut i pocket, och i samma veva gavs en av de bortglömda författarna som Fowler lyfter fram ut på nytt: den afroamerikanske William Melvin Kelleys debutroman *A Different Drummer*. Det är en mörk satir om ras och USA från 1962, som kommer att följas upp med ytterligare böcker ur hans produktion.

Kanadensiska kriminalromanförfattaren Margaret Millar är även hon åter aktuell, ett antal av hennes böcker har kommit i nyutgåva.

Återstår att se om någon av titlarna kommer att göra en sådan makalös comeback som John Williams Stoner och Richard Yates debut *Revolutionary Road* har gjort.

Charlotta E Lindell

Detta nummers recensioner:

Lena Kåreland går på konstrunda; **Alex Berman** begrundar maskiners kreativitet; **Håkan Tribell** prisar kapitalismen; **Bengt E Y Svensson** forskar i forskningens försvarspolitiska funktioner; **Carl Rudbeck** tänker otuktigt; **Ninna Rösiö** bevittnar en politisk avrättning; **Erik W Larsson** utvärderar mekanisk vård; **Lennart Berntson** lär sig nytt om Vietnam; **Anna Victoria Hallberg** estimerar en excentriker; **Nina Lekander** minns ett märkesår.

En dröm om det moderna

Han anslöt sig till alla uppror inom räckhåll. Han bröt mot alla konventioner. Han plöjde ständigt nya fåror med sin palettkniv. I juni är det 200 år sedan Gustave Courbet föddes. Lena Kåreland presenterar en visionär särpling.

MÅLERI

Den franske målaren Gustave Courbet (1819–1877) föddes för 200 år sedan utanför staden Ornans i Jura-bergen i östra Frankrike. Han hörde till dem som under 1800-talet revolutionerade konsten i Frankrike genom att bryta med idealismen och akademismen. Han var positiv till februarirevolutionen 1848 och deltog i kommunupproret 1871, vilket ledde till att han landsförvisades. Han tog då sin tillflykt till Schweiz, där han avled 1877.

Borgarsonen Courbet blev tidigt socialist. Han ansåg att konstnären skulle vara samhällsengagerad, och den realistiska konst som han förespråkade hade som han såg det även en demokratisk funktion. Det som konstnären producerar angår alla, hävdade Courbet, som kom att bli en viktig vägröjare med avsevärd betydelse för modernismen och framförallt för impressionisterna. Titeln på en stor utställning i Frankfurt 2010 var

just titeln *Courbet. En dröm om det moderna*. Och vid en utställning hösten 2016 på Gustave Courbet-museet i Ornans var det konstnärens inflytande på impressionismen som stod i centrum. I den innehållsrika utställningskatalogen *Courbet et l'impressionisme* (Sivana Editoriale, Musée Courbet, 214 sid, 2016) ingår flera artiklar som diskuterar Courbets insatser i relation till samtiden. Av dem framgår att det var han som vid sidan av Édouard Manet banade väg för en ny syn på såväl konsten som konstnären.

Man slås av Courbets självständighet och målmedvetenhet. Han gick oförtrutet sin egen väg och vände ryggen åt trender och rådande stilideal. I ett brev till konsthandlaren och vännen Alfred Bruyas skriver han i början av sin karriär: "Jag önskar förverkliga ett unikt mirakel. Jag hoppas leva på min konst utan att någonsin avlägsna mig från en enda av mina principer och utan att för ett ögonblick svika mitt samvete eller måla för att vara andra till behag eller för att sälja." Till så gott som 100 procent

blev han trogen sina ideal.

Courbet var son till en godsägare och kom 20 år gammal till Paris för att ägna sig åt konst. Egentligen skulle han enligt faderns önskemål studera juridik för att bli advokat, ett yrke som dock inte alls passade honom. Som nykomling i Paris fick han några arbetsamma och ensamma år. Konstnärslivet var tungt och fyllt av svårigheter. I ett brev till sina föräldrar från 1846 bekänner han att målandet var en ständig kamp. "Det är sanna mina ord så att man kan bli tokig." Han tröttnade snart på de konstlektioner han följde och bestämde att han skulle utbilda sig på egen hand.

Courbet är också nästan helt och hållet självlärd. Han började med att kopiera verk av bland andra Caravaggio och Velazquez, vilket gav honom insikter i realismens betydelse och fick honom att ta ställning mot den rådande akademismen i konsten. Han umgicks i Paris bohemkretsar, där han träffade bland andra karikatyrtecknaren Honoré Dumier och konstnären Camille Corot.

>>

Målarens ateljé: konstnären i jämbredd med Gud Fader.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

De ledande namnen i dåtidens konstnärsetablissemang var Jean-Auguste-Dominique Ingres, Jacques-Louis David och Eugène Delacroix, vilka samtliga främst gjorde brett upplagda historiska målningar. Ett sådant heroiskt måleri intresserade inte Courbet. Han ville inte måla kungar eller kejsare, gudar eller gudinnor. Med sin radikala syn på konsten drogs han istället till den vanliga människans liv och villkor. Den upprorsanda som kännetecknar honom och hans konst utvecklades tidigt.

En rad skandaler kom också att kanta hans karriär, vilket bidrog till att han blev en tacksam måltavla för tidens karikatyrtecknare. Det tycks ha varit Courbets ambition att alltid väcka uppseende och utmana borgerligheten. Då blev man omtalad och skilde ut sig från mängden, resonerade han. Provokationen var helt enkelt denne originelle individualists viktigaste strategi.

Courbet åsidosatte följaktligen dåtidens stilideal med dess genrehierarki som utgick från de ämnen som konstnären valde att framställa. Han tog avstånd från den så kallade "höga" genren med dess stora historiska tablåer, präglade av pompa och ståt. Motiven för dessa målningar var mytologiska, religiösa eller allegoriska, medan de lägre genrernas motiv, utförda i mindre format, var porträtt, vardagliga scener av olika slag eller stilleben. Denna tematiska klassifikation gällde också tavloras format. Heroiska ämnen skulle göras i stort format. Ett exempel är den kända monumentalmålningen "Napoleons kröning" av David, en tavla som mäter drygt sex meter i bredd och nio meter i höjd.

Publikens och kritikernas förväntningar utmanades därför med besked när Courbet i *Begravning i Ornans* (*Enterrement à Ornans*, 1849) valde att i stort format (3,15 x 6,6 meter) skildra en enkel bondebegravning. Här är det ingen hjälte som lyfts fram, man vet inte ens namnet på den person som begravs. Att denna målning väckte så starka reaktioner och gav upphov till så många diskussioner och tolkningar, kan vara svårt för oss idag att förstå. Den sågs av somliga som en socialismens brandfackla och ett realismens manifest, medan andra fann den ful och vulgär och menade att den var ett avskräckande exempel på det moderna måleriets oanständighet. Man ansåg till exempel att begravningen var framställd på ett antireligiöst sätt. Ändå fick konst-

och andra kejsardömet. Den socialistiskt och republikanskt sinnade Courbet var besviken. Hans och många andras drömmar om ett mer demokratiskt samhälle fick stryka på foten. Målningen av begravningen i Ornans kan ses som ett symboliskt uttryck för denna missräkning, hävdar vissa uttolkare.

Ett annat omstritt verk av Courbet är *Målarens ateljé* (*L'Atelier du peintre*, 1855), också en målning i stort format med undertiteln "En realistisk allegori som sammanfattar sju år av mitt liv som konstnär". Denna tavla har länge varit svårtolkad för såväl publik som kritik. Målningen är utformad som en triptyk i linje med äldre religiösa tavlor, och den centrala platsen i tavlans mitt intas av konstnären själv vid sitt staffli. Vid sin

"Det tycks ha varit Courbets ambition att alltid väcka uppseende och utmana borgerligheten. Då blev man omtalad och skilde ut sig från mängden."

verket medalj vid Salongen 1851.

Den monumentala tavlan, hållen i en mörk färgskala som harmonierar med motivets allvar, en begravning, visar inte mindre än 46 personer, vilka alla kan identifieras. Det är hela samhället i Ornans som finns representerat, från de förnämsta till de enklaste. Men vem är det som begravs? Bland de många tolkningar av tavlan som gjorts hävdar flera att det kanske är Republiken, Marianne, som läggs i graven. Den till en början så lovande februarirevolutionen hade snart följts av bakslag. Revolten kom av sig, ett borgarvälde växte fram och upprorsmännen blev snart offer för Louis-Napoléon

sida har han en kvinnlig musa, ett barn och en katt. Barnet tittar beundrande på målningen på staffliet, och musan, den nakna kvinna som delvis skyler sig med ett tygstycke, betraktar också målningen som håller på att ta form. Man kan fråga sig varför kvinnan är naken, då hon inte poserar. Konstnären är ju som synes i färd med att måla ett landskap. Man skulle kunna se kvinnan och barnet som symboler för sanningen och det nya som Courbet ville bana väg för i sin konst. Det är bara de två som ägnar konstnären någon uppmärksamhet. Den senare är för övrigt den ende som agerar som ett subjekt, som producerar något. Tavlans övriga

gestalter är endast objekt. Detta liksom personernas gruppering på tavlan tyder på att Courbet ser konsten som viktig för samhället.

Målningens vänstra del upptas av arbetare och bönder från Ornans, vardagens människor, rika såväl som fattiga, såväl exploatörer som exploaterade. Man urskiljer bland andra en katolsk präst, en judisk rabbin och en tiggare, det vill säga: människor som egentligen inte har något att göra i en ateljé, vilket bidrar till tavlans gåtfullhet. Kanske är de representanter för samhället och dess olika sociala grupper? Till höger i bilden befinner sig konstnärens vänner i Paris, bland andra filosofen Pierre-Joseph Proudhon och författaren Charles Baudelaire, den senare med en bok i handen. Det var människor som stöttade Courbet och som ville ge konsten en framträdande plats i samhället.

Målningens komposition kan leda tankarna till de många versioner av Yttersta domen som var vanliga under 1400- och 1500-talen. Courbet väljer provocativt att låta konstnären inta domarens plats. Därmed ställer han denne i jämnbredd med Gud Fader själv.

Det förvånar knappast att målningen refuserades vid världsutställningen i Paris 1855, vilket fick Courbet att på egen bekostnad uppföra en särskild ”Paviljong för realismen”. Där ställde han ut ett fyrtiotal av sina målningar. I katalogen till denna separatutställning slår han fast att hans mål som konstnär är att framställa sin tids tankar, idéer och uttryck i linje med sina egna känslor. Blott så kan man åstadkomma levande konst, ansåg han. Men Courbets paviljong lockade inte många besökare. De flesta var kritiska till *Målarens ateljé*. Man ansåg att målningen hade brister ifråga om komposition och saknade perspektiv. En som dock var full av beundran var Delacroix, som menade att tavlan var ett mästerverk. Han kunde vid sitt besök i paviljongen knappast slita sig från att betrakta alla dess noggrant utförda detaljer.

Många av de som har uttolkat målningen anser att Courbet i den har gjort kommentarer till sin samtids politiska och sociala frågor. Dit hör den österrikiske konsthistorikern Werner Hofmann (1928–2013), som i sin bok *L'Atelier de Courbet* ingående analyserar den berömda tavlan. Den franska utgåvan inleds med ett intressant förord av den nyligen bortgångne Stéphane Guégan, konservator vid Musée d'Orsay i Paris och författare till ett flertal skrifter om konst och konstnärer. Hofmann sätter i sin analys Courbets målning i relation till Karl Marx och Proudhons idéer om samhällens utveckling. Pierre-Joseph Proudhon,

som i likhet med Courbet hörde till republikanernas vänsterflygel, gjorde 1840 det berömda och ofta citerade uttalandet att ”egendom är stöld”. Hans starka kritik mot Louis-Napoleon, den blivande Napo-

”Han kan förefalla egocentrisk och mycket angelägen om att nå framgång. Denna självmedvetenhet, på gränsen till högdragenhet, tydliggörs i hans många självporträtt.”

leon III, ledde till att han två gånger dömdes till långa fängelsestraff.

När Proudhon hastigt avled 1865 höll han på att avsluta sin berömda essä *Du principe de l'art et de sa destination sociale*, som kom ut postumt. Denna mycket personligt hållna skrift om konstens roll i samhället var avsedd att utgöra inledningen till en utställningskatalog av Courbets verk. Proudhon, som skildrar konstens utveckling från egyptierna fram till och med Courbet, anser att den sistnämnde har en nyckelroll i den moderna konstens utveckling. Enligt Proudhon kan de idéer som Courbet uttrycker i sina målningar ställas i nivå med samtidsens filosofiska system. En av Proudhons grundprinciper är den om konstens nytta. Konsten borde inte som tidigare vistas i en mytisk sfär, utan träda ut i samhället, hävdar han, en uppfattning som Courbet till fullo delade.

Courbet åstadkom stor förvåning hos publiken även med sin målning *Stenbrytarna* (*Les Casseurs de pierre*), som visades på Parissalongen 1850. Den åskådliggör två stenarbetare, en ung pojke och en äldre man, och deras hårda slit. Pojken är alldeles för ung för det hårda arbetet och den äldre mannen alldeles för gammal.

Bådas arbetskraft missbrukas å det grövsta. Deras kläder är lika slitna som deras ansiktsuttryck. De går helt upp i sitt arbete och vänder ryggen åt betraktaren. Den tavla som fanns i Dresden, förstör-

des i de allierades intensiva bombningar av staden 1945 och finns numera bevarad endast som fotografier.

En del av Courbets alster utgörs av nakenmålningar, där hans framställning av kvinnokroppen provocerade många betraktare. Den stora målningen *Badande kvinnor* (*Les Baigneuses*, 1853) bröt i hög grad mot tidens uppfattning om hur kvinnokroppen skulle avbildas. Här finns inget förskönande, inget idealiserande. Målningen kan beträffande de båda kvinnornas rörelser, den ena med en kraftfullt, nästan hotfullt lyft hand och den andra med en ängsligt avvärjande gest, ge associationer till bebådelsen, vilket understryker det hädiska i Courbets verk. Det sägs att kejsar Napoleon när han såg tavlan blev så indignerad att han tog sin ridpiska och i ilska slog till den ena kvinnans präktiga rumpa.

Än mer provocerande är Courbets verk *Världens ursprung* (*L'origine du monde*, 1866). I denna skandalomsusade målning bröt han med alla tidigare tabun rörande framställningen av den nakna kvinnans kropp och revolutionerade därmed den erotiska konsten. Tavlan historia är märklig och delvis hem-

Stenbrytarna: missbrukat arbetskraft.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS >>

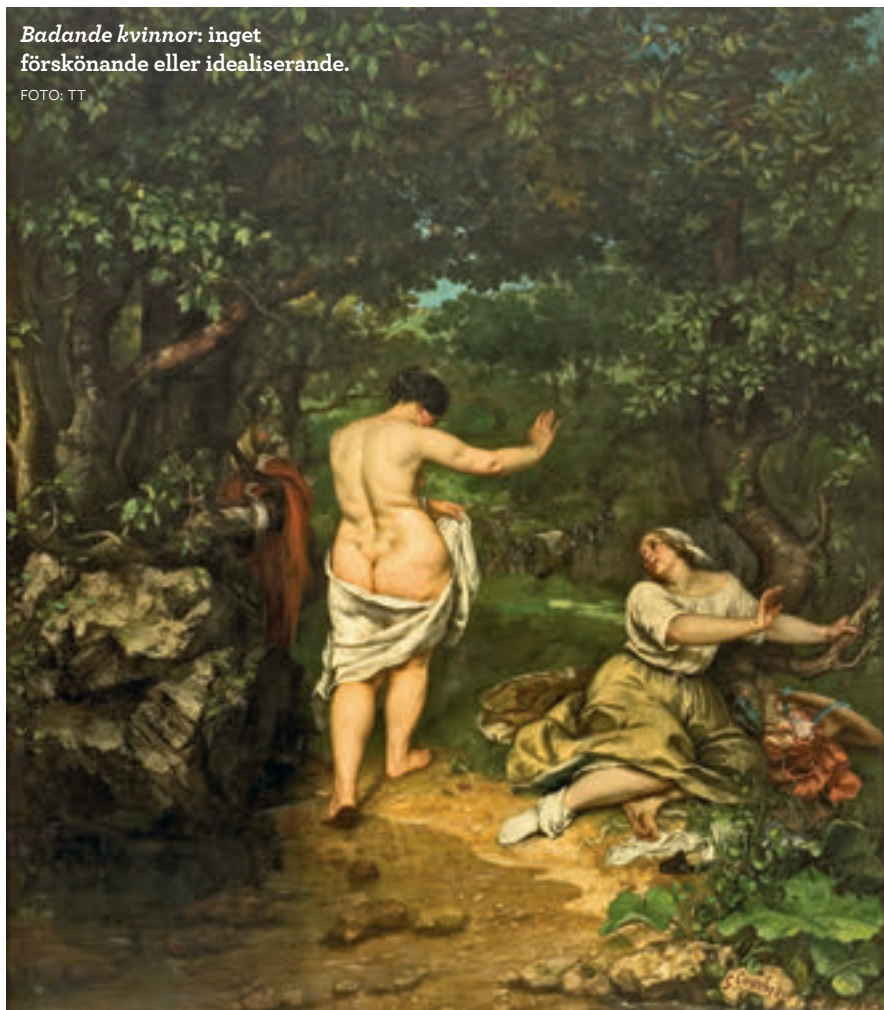
lighetsfull, och den har endast i drygt 20 år varit tillgänglig för allmänheten på Musée d'Orsay i Paris. Innan dess var det bara ett fåtal personer som haft möjlighet att se den. Målningen beställdes av den turkiske diplomaten Khalil-Bey, som på 1860-talet vistades i Paris, rörde sig i stadens innekretsar och hade rykte om sig att vara både erotoman och stormrik. Tavlans är unik genom att den enbart visar en kvinnas underliv. Man ser inte kvinnans ansikte och skymtar endast delvis hennes barm. Konstnären fokuserar helt på nedre delen av bålen och övre delen av låren. Det är, kan man säga, den okända kvinnans sköte som målningen lyfter fram. *Världens ursprung* förvarades först hemma hos beställaren Khalil-Bey bakom en ridå som drogs undan för utvalda betraktare. Men Khalil-Bey hade tavlan endast två år, och nästa gång vi hör talas om den är det Edmond de Goncourt som 1889 såg den hos en japansk konsthandlare. Sedan hamnade tavlan hos en konstsamlare i Budapest, där den stals av ryssarna 1945. Efter några år kom den åter till sin ursprunglige ägare i Ungern för att 1954 inköpas av den franske psykoanalytikern Jacques Lacan. Först sedan Lacans änka dog 1993 beslöt arvingarna att tavlan skulle lämnas till franska staten. Och i juni 1995 placerades den så på Musée d'Orsay.

Också gåtan om vem som stått modell till *Världens ursprung* har nyligen fått sin lösning tack vare den franske författaren Claude Schopp's forskning. När Schopp gick igenom ett antal brev utväxlade mellan George Sand och Alexandre Dumas den yngre kom han på namnet Constance Quéniaux, som i sin ungdom var dansös och även sångerska på Paris-Operan samt dessutom, vilket är avgörande i sammanhanget, under några år Khalil-Bey's älskarinna. I *Världens ursprung* (*L'origine du monde. Vie du modèle*) tecknar Schopp Constance Quéniaux livsöde och ger en fängslande inblick i tillvaron för unga dansöser anställda på Parisoperan under 1800-talet. Constance var bara 14 år gammal när hon 1847 engagerades vid Operan.

De flesta dansöser på Operan kom från relativt fattiga familjer i likhet med Constance, som var oäkta barn till en ensamstående kvinna. En anställning vid Operan kunde för dessa flickor vara en språngbräda till ett bättre liv. Men många hamnade i prostitution, då lönen de fick var usel. Constance Quéniaux lyckades dock ganska bra på Operan och blev omskriven i pressen för de roller hon kreerade. Hennes karriär verkar

Badande kvinnor: inget förskönande eller idealiserande.

FOTO: TT

dock ha tagit slut åren runt 1860. Då blev hon något av en lyxprostituerad, ekonomiskt understödd av förmögna män, bankirer och politiker. Som älskarinna till Khalil-Bey fick hon även stå modell till den beryktade tavlan. Med tiden blev Constance Quéniaux tämligen välbärgad och ägnade sig under senare delen av sitt liv åt välgörenhet. Hon avled 1908, 75 år gammal.

Den unika plats som målningen *Världens ursprung* har i den erotiska konstens historia redogör Thierry Savatier för i Courbet. *Une révolution érotique*. Denne specialist på 1800-talets konst- och litteraturhistoria gör också en analys av Courbets andra erotiska kvinnostudier. Bland dem finner man inga gudinnor eller idealiserade musor. Courbet avmystifiera-

de den kvinnliga kroppen genom att visa kroppar som inte alltid var perfekta och formfulländade. Men det hindrar inte att hans nakenmålningar och andra kvinnostudier kan vara starkt sensuella. Också inom detta område var Courbet både subversiv och uppfostrande. Genom att överskrida rådande normer för konsten kunde han lyfta fram samhällets förklugenhet och dubbelmoral.

Naturen var viktig för Courbet som ju hade sina rötter i landsorten. Han var bland annat en hängiven jägare och har gjort flera målningar med jaktmotiv, varav *Den döda räven* finns på Nationalmuseum i Stockholm. Sommartid lämnade han gärna Paris och vistades antingen i sin hemtrakt Franche-Comte eller vid kusten i Normandie, dit många konstnärer lockades vid denna tid, bland andra

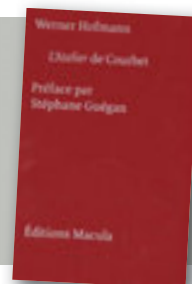

**COURBET ET
L'IMPRESSIONNISME
L'ALBUM DE L'EXPOSITION**

Sivana Editoriale,
Musée Courbet 2016

**L'ATELIER DE
COURBET**

WERNER
HOFMANN
Éditions
Macula 2018

Självporträtt med hund: en självmedvetenhet som gränsar till högdragenhet.

FOTO: TT

Claude Monet. När Courbet 1841 kom till Normandie, såg han för första gången havet och imponerades av dess storlagenhet. Under 1860-talet var han ofta i Normandie och målade bland annat de berömda klippformationerna vid Étretat. På hans målningar framträder klipporna stadigt och kraftfullt som en enda kompakt och mörk massa och har inte den lätthet och klara kolorit som kännetecknar Monets verk.

Courbets särpräglade stil, som ger hans tavlor volym och en rent fysisk yta, beror delvis på att han istället för pensel använde en palettkniv. Det kan man tydligt se i hans berömda serie av havsmotiv med titeln *Vagues*. Med en nästan vild frenesi målar han fram de svarta, vilt skummande vågorna. "Vågen är en tiger som skrattar", sade han. Året var 1869 och kanske kände konstnären hotet från det annalkande kriget med Preussen och det blodiga kommunupproret. Det tycks som om Courbets vågor inkarnerar tidens alla demoner som snart skulle släppas loss.

Under Courbets tid fanns en tydlig dialog och ett ömsesidigt sam-

spel mellan konsten och litteraturen. Vikten av att konstnären tog sin utgångspunkt i det samhälle han hade omkring sig var till exempel gemensam för Courbet och för författare sinsemellan så olika som George Sand och Charles Baudelaire. Jämfört med Sand hade dock Courbet en mer pessimistisk syn på samhället, och i det avseendet stod han närmare den konservative och elitistiske Gustave Flaubert. Han var dock inte lika desillusionerad som Flaubert men lika kritisk till etablissemangen som denne. Följaktligen avböjde Courbet Hederslegionen.

Den redan nämnde Proudhon hade bland annat stor betydelse för konstnärens programmatiska målningar. Också Zola intresserade sig för konsten och konstnärens uppgift. Berömd i detta avseende är hans roman (1886), som handlar om en revolutionärt inriktad konstnär som missförstås av sin publik. Modell för romanens huvudperson anses Zolas vän Paul Cézanne ha varit. Zola skrev även 1865 artikeln "Proudhon et Courbet". Där framhåller han i polemik med Proudhon att det är fel att ge Courbets verk symboliska och politiska

tolkningar, möjligen kan man i hans konst finna satiriska undertoner liksom antiklerikala åsikter. Till skillnad från Proudhon ansåg Zola att konsten inte har eller bör ha ett utilistiskt syfte. Konsten har en funktion i sig, oberoende av vilka ämnen den behandlar.

Som person var Courbet pratsam och social, rättfram och ibland nästan brutal. Han generade sig inte för att tala i berömande ord om sig själv. Redan vid 25 års ålder sa han sig vara på det klara med att han hade en exceptionell konstnärlig karriär framför sig. Till sina föräldrar skrev han ungefär vid samma tid att det var allt eller intet som gällde. "Jag måste inom fem år ha gjort mig ett namn i Paris."

Det fanns utan tvivel ett exhibitionistiskt drag hos honom. Han kan förfalla egocentrisk och mycket angelägen om att nå framgång. Denna hans självmedvetenhet, på gränsen till högdragenhet, tydliggörs i hans många självporträtt. Där framställer han sig gärna i smickrande dager och möter betraktaren med en frimodig och självsäker blick såsom i *Självporträtt med hund* (1842). I andra självporträtt, där inflytandet från Tizian är märkbart, tycks han roa sig med att inta olika posor och roller. Man kan se honom med pipa, med violoncell, som sårad eller som helt skräckslagen, lutande sig över en avgrund. Den senare målningen har titeln *Galen av skräck* (*Le fou de peur*, 1844).

Det förefaller som om Courbet också var en skicklig entreprenör som visste att använda de kanaler som stod till buds för att marknadsföra sig själv och sin konst. Inte minst var han på botten när det gällde att utnyttja pressen som vid mitten av 1800-talet utvecklades i rask takt. Han skrev artiklar för olika tidningar, och han var också ute och talade om sin konst. När hans verk ställdes ut i andra länder, till exempel i Tyskland och Belgien, åkte han dit för att finnas på plats. År 1869 gjorde han succé med utställningar både i Bryssel och i München.

Men han månade inte bara om sin egen framgång. Hans intresse och engagemang för folket visade sig bland annat då han 1870 ordnade en utställning i Dijon till förmån för de kvinnor vars strejkande män satt i fängelse. Courbet var också en flitig brevskrivare, och hans korrespondens, utgiven i flera utgåvor, ger goda möjligheter att få en glimt av människan bakom den konstnär, som under sin livstid väckte så många motstridiga känslor och som alltså är både gäckande och utmanande. ✨

Lena Kåreland

**L'ORIGINE
DU MONDE
VIE DU MODÈLE**
CLAUDE
SCHOPP
Phébus 2018

**COURBET
UNE REVOLUTION
ÉROTIQUE**
THIERRY
SAVATIER
Bartillat 2014

Måleri orört av mänsklig hand: kreativitet på riktigt?

FOTO: GOOGLINET

Utanför boxen?

AI

Nyligen offentliggjorde forskningsföretaget OpenAI en ny datormodell för att framställa text maskinellt. GPT-2, som modellen kallas, kan producera läsbar och till synes meningsfull text i ett brett spektrum av stilar och ämnen. Till skillnad från tidigare experiment i liknande riktning håller GPT-2 tråden väl, även om den ibland upprepar och säger emot sig själv. Open AI ser risker med att deras system skulle kunna användas för falska nyheter och skräpmejl, och har valt att inte göra modellen tillgänglig. Istället har man hittills nöjt sig med att publicera exempel på datorproducerad text – exempel som har väckt starka reaktioner. ”En artificiell intelligens som skriver romaner skrämmar mer än mördarrobotar”, skrev Linus Larsson i *Dagens Nyheter*, medan en kolumnist i *Guardian* oroade sig över sin framtida karriär.

När den prisbelönta Oxfordmatematikern Marcus du Sautoy nu kommer ut med boken *The Creativity Code* om kreativa tillämpningar av AI är tajmningen alltså god. du Sautoy har tidigare författat

flera populärvetenskapliga böcker som *The Music of the Primes*. I sin nya bok skärskådar han datorskapad kreativitetens framfart inom olika områden. Boken har formen av en sorts resa, där vi får stifta bekantskap med diverse kreativa artificiella intelligenser och deras skapare. Läsaren får bland annat lära känna en AI som skapar bildkonst som försökspersoner finner mer inspirerande och kommunikativ än verk visade på samtidskonstmässan Art Basel. du Sautoy berättar även om en jazzimproviserande AI som lär sig från sina mänskliga medmusiker och kan jamma med dem i realtid, och ger flera exempel på datorskapad kreativitet inom det litterära området.

du Sautoy skriver lättillgängligt och pedagogiskt för en bred läsekrets. Hans syfte är inte att beskriva hur AI-tekniken fungerar i detalj, utan snarare att ställa frågor och föra ett samtal. Under resans gång stannar författaren ofta upp och reflekterar över de exempel på datorskapad kreativitet som han stöter på. Kan en AI som bara lär sig från exempel skapa någonting verkligt nytt som går utanför boxen? Hur påverkas vår konstsyn av kreativa maskiner? Bokens centrala frågor gäller förhållandet mellan mänsklig och artificiell

kreativitet. Kan AI hjälpa oss att bli mer kreativa? Och i vilken mån kan AI matcha eller överträffa mänskligt skapande?

du Sautoy visar övertygande att AI redan idag är ett användbart verktyg för att framställa konstnärlig, musikalisk och litterär ”output”, även om kvaliteten hos denna output naturligtvis kan diskuteras från fall till fall. Kreativ AI utgör i detta avseende en sorts idéspruta och materialproducent som i sina bästa stunder blir en förlängning av den mänskliga kreativiteten. En sorts samarbete mellan människa och maskin träder fram, där människan ”tränar” maskinen på eget eller andras material och från maskinen sedan får tillbaka nya förslag att gallra bland och vidareutveckla. I boken berättar flera konstnärer inom olika fält om just denna typ av samarbetsfunktion.

Att datorer kan vara användbara i den kreativa processen tycks alltså tämligen obestridligt i författarens ögon. Men är dagens AI kreativ i egen rätt? Bör vi kalla GPT-2 för skribent, kanske rentav författare? Någonting som talar emot sådana karaktäriseringar är att både ”träningsdatan” och de algoritmer som reglerar datorns funktions sätt kommer från

oss människor. Således kan man anse att datorers eventuella kreativitet snarare bör tillskrivas deras mänskliga skapare. du Sautoy ser dock brister med detta resonemang. Även vi människor är "tränade" på andras människors kreativa output. Och kanske utgörs vårt eget tänkande av en sorts algoritmer, utvecklade och förfinade genom många års evolution? Som musikern och AI-utvecklaren David Cope säger i boken: "Jag känner inte till någon uttrycksfull musik som inte, på ett eller annat sätt, är komponerad av en algoritm." Att människor genom någon sorts mystisk kontakt med sin själ eller Gud får tillgång till helt nya och originella idéer framstår i Copes ögon som en ljuvlig tanke. "Vi har en hemsk vana att romantisera kreativ genialitet", konstaterar du Sautoy.

Författaren tycks alltså inte se några principiella hinder mot att ett algoritmiskt system skulle kunna vara kreativt i egen rätt, och han ser många exempel på AI vars output överraskar både sin publik och sina mänskliga skapare. Ändå värjer han sig mot uppfattningen att dagens AI skulle vara någonting mer än bara ett verktyg i människors händer. Skälet till detta är att datorerna saknar två avgörande komponenter för verklig kreativitet,

att säga utöver det vi ber dem att göra."

Här landar alltså resan genom dator-kreativitetens värld vid en destination som nog många uppfattar som trösterik: AI må bli allt skickligare, men ännu finns utrymme för någonting unikt mänskligt. Den bekväma landningen kan dock väcka skepsis, åtminstone hos de läsare som minns hur färden började. Inledningsvis beskriver författaren nämligen kreativitet som "driften att skapa någonting nytt

"Om en självlärande fotbollsrobot slår oväntade och vägvinnande passningar – är en sådan maskin kreativ?"

och överraskande av värde". Som exempel på kreativa sysselsättningar nämns matlagning, fotboll, datorspelsdesign och hans eget specialområde matematik. Utifrån denna definition är alltså kreativitet en allmän förmåga som påträffas i nästan all mänsklig aktivitet.

Flera av de AI-system som författaren lyfter fram i boken tycks uppfylla definitionens krav. Ett av du Sautoys favoritexempel på dator-kreativitet är ett genialiskt AI-drag i brädspelet Go. De ytterligare kraven på medvetande och fri vilja slängs in i ekvationen först i bokens slutdiskussion. Så i backspegeln, vad anser egent-

kan automatiseras, och finkultur (konst, litteratur, klassisk musik) vars utövande omfattar medvetande och fri vilja, och därmed är utom räckhåll för dagens AI. Både Zlatan Ibrahimović och Elfriede Jelinek kan således anses kreativa, men bara den enes arbete skulle kunna utföras av en själlös maskin.

Men vad händer när maskinerna blir medvetna? För du Sautoy är en sådan utveckling bara en tidsfråga. I framtiden

hoppas han att AI-konst kommer att hjälpa oss förstå hur det känns att vara en Iphone. Hur vi ska veta när denna dröm blivit verklighet framgår dock inte. När du Sautoy diskuterar ett av sina favoritexempel på lovande AI, datorromanen *The Seeker*, illustrerar han oavsiktligt att spekulationer kring maskiners inre verklighet är en bedräglig sysselsättning. *The Seeker* är en sorts loggbok som dokumenterar hur en AI analyserar texter på webbsidan Wikihow. du Sautoy är uppenbart förtjust i hur "algoritmen försöker förstå hur människor fungerar" och menar att vi här närmar oss den typ av output som vi kan förvänta oss från en medveten maskin. För egen del har jag svårt att dela du Sautoys entusiasm. Förvisso är maskinromanens innehåll bitvis poetisk på ett kryptiskt sätt, men bokens språk, stil och struktur är framförallt ett resultat av programmerarens konstnärliga gestaltning och estetiska val. Exemplet visar att medvetande är ett vanskligt bedömningskriterium för kreativitet. Hur ska vi kunna avgöra om datorers uttryck för drifter, känslor och tankar är genuina, snarare än ett resultat av programmerarnas försök att gestalta ett artificiellt medvetande?

Att *The Creativity Code* använder begrepp som kod och algoritm på missvisande sätt (det är inte algoritmer som lär sig färdigheter eller framställer saker, utan de modeller som byggs med hjälp av algoritmerna), och att författaren ibland förvränger forskningen (försökspersonerna som gillade AI:ns bildkonst mer än de mänskliga proffsens var inte "konstlärare", utan rekryterades slumpmässigt), må vara hänt; boken är trots allt full av intresseväckande exempel och aktuella frågeställningar, och lyfter fram aspekter av AI som förtjänar att uppmärksammas. Värre är att budskapet om den mänskliga kreativitetens särställning är så hafsigt motiverat.

Och kanske är upptagenheten vid de specifikt mänskliga villkoren för skapan-

Oväntade robotpassningar: se upp, Zlatan!

FOTO: JENS MEYER/TT

nämligen medvetande och fri vilja. "Varför känner jag fortfarande att någonting motsvarande mänsklig kreativitet ännu är utom räckhåll för dessa fantastiska nya verktyg?" frågar sig du Sautoy i bokens slutkapitel och svarar: "Vi påträffar inga maskiner som är manade att uttrycka sig själva. De verkar inte ha någonting viktigt

ligen författaren om exempelvis fotboll, som knappast ställer krav på medvetande eller fri vilja? Om en självlärande fotbollsrobot slår oväntade och vägvinnande passningar – är en sådan maskin kreativ?

Kanske menar du Sautoy att vi bör skilja mellan enkel kultur (matlagning, fotboll, datorspel) vars skapande i viss mån

de onödigt hämmande för utforskandet av möjliga former av kreativitet. Som kognitionsforskaren Margaret Boden framhåller i sin inflytelserika och klar-synta bok *The Creative Mind. Myths and Mechanisms* (2004): även om vi anser att datorkreativitet utan medvetande, eller utan fri vilja, eller utan kött och blod, inte är *riktig* kreativitet, betyder det inte att ämnet är uttömt. Det kan fortfarande vara intressant att skapa AI som åtminstone framstår som kreativ.

I mina ögon är Open AI:s textmaskin GPT-2 ett passande exempel på detta. I en artikel i *Financial Times* avfärdar Marcus du Sautoy GPT-2 som ännu en algoritm utan medvetande, och därmed utan någonting intressant att berätta. Och ja, kanske bör vi inte förvänta oss någon stor litteratur från denna fabuleringsautomat. Men när GPT-2 citerar uppbyggda intervjupersoner eller skriver underfundiga saker som "And here is something truly awful – if it was possible to write a book about a particular sound, the alarm bells would go off" är det svårt att inte bli förbryllad och förtjust. Jag förstår att texterna på något sätt tillkommer genom datorns upprepade försök att förutsäga nästa tecken, ungefär som när en smartmobil ger förslag på nästa ord i ett sms. Jag är medveten om att AI:ns enda tillgång till vår värld är 40 gigabyte text och att den inte har någon levd erfarenhet av sådant den läser och skriver om. Att den aldrig har blivit skrämmd av någon larmklocka, aldrig har konverserat med en människa, aldrig har känt oro eller eufori. Ändå skriver den om dessa saker *som om* den visste någonting om dem, med ord som i någon mån tycks vara dess egna.

Hur detta går till, varför det fungerar så väl, och hur vi överhuvudtaget ska förhålla oss till en språklig intelligens som fungerar så annorlunda än vår egen, är kanske minst lika angeläga frågor att försöka utreda som huruvida vi har att göra med genuin kreativitet. ✨

Alex Berman

THE CREATIVITY CODE
HOW AI IS LEARNING TO
WRITE, PAINT AND THINK
MARCUS DU SAUTOY
Fourth Estate 2019

Steve Jobs skapelse: hjälteåd eller illdåd?

FOTO: OLIVERTSANG/GETTY IMAGES

Kreativ förstörelse

EKONOMI

Det finns något oemotståndligt i kontrafaktiska framtidsspaningar. Föreställ dig, skriver Alan Greenspan och Adrian Woolridge i inledningen till *Capitalism in America*, att World Economic Forum hade ordnat sitt tjuguså möte i Davos år 1620. Världens ledare, från kinesiska forskare till brittiska äventyrare och osmanska tjänstemän samlas i den lilla alpbyn för att diskutera konferensens kittlande tema: Vem kommer att dominera världen de kommande århundradena?

Poängen är förstås att ingen, inte ens den mest upphöjde av tänkare, skulle ha svarat Amerikas Förenta stater. Dels, förstås, för att det skulle dröja 150 år innan det fanns ens ett embryo av den statsbildning som idag går under det namnet. Dels, och än viktigare, för att ingen som ägnade världen någon uppmärksamhet vid den tiden skulle ha tänkt närmare på den mestadels gles befolkade – många

skulle ha sagt öde – kontinenten som man inte visste mycket mer om än att den var stor och otillgänglig. Den amerikanska ursprungsbefolkningen hade vid den här tiden ingen som helst kontakt med de fiktiva världstopparna i Davos. De få européer som befolkade delar av den amerikanska östkusten skulle ha rapporterat att livet är hårt, kontinenten otillgänglig och civilisationens institutioner närmast obefintliga. Ekonomins storlek i hela Nordamerika kunde inte ens matcha en mindre by i Tyskland.

Blickarna skulle snarare ha vänts mot Peking, vid den här tiden en stad med en miljon invånare – att jämföra med europeiska "jättar" London och Paris, vars invånarantal då motsvarade dagens Malmö. I Kina fanns infrastruktur – man hade byggt världens största skepp – och forskning, där vetenskapsmännen redan hade sammanställt en encyklopedi om 11 000 volymer. Eller så kunde Davosamtalet ha kretsat kring det osmanska imperiet, som var på väg att expandera mot Europa. Eller kan-

ske kring Spanien, som hade lagt det på naturresurser så rika Latinamerika under sina fötter.

Tjusningen med denna tänkta frågeställning är förstas att vi har svaret, och därför kan ge oss i kast med en viktiga re fråga: Hur kom det sig att det blev som det blev?

Författarnas svar på skulle kunna sammanfattas i ett ord: kapitalism. Egentligen skulle det behöva kompletteras med ytterligare två: kreativ förstörelse.

För att verkligen förstå den historia de tecknar behöver man veta något om deras bakgrund.

Adrian Woolridge är mångårig medarbetare i *The Economist*, som under många år levde och verkade i USA. Han har skrivit såväl Lexington- som Schumpeter-kolumnen och är nu pennan bakom tidskriftens Bagehotkolumn. Woolridge är också väl bekant med Sverige och skrev det uppmärksammade reportaget "The Nordic Way", som pryddes tidskriftens omslag för några år sedan.

Medan Woolridge i bästa fall är ett bekant namn hos de initierade, är den idag 92-åriga Alan Greenspan betydligt mer känd – vissa skulle säga ökad. Mellan 1987 och 2006 var han ordförande för Federal Reserve, USA:s centralbank och ansågs då vara en av världens mest inflytelserika personer. För vissa var han en rockstjärna som hanterade världens kriser och krascher med sin räntepolitik. För andra kom han att anses vara en av dem som orsakade den stora finanskrisen 2008 – med samma räntepolitik.

Deras bok handlar dock inte om att för-

la dessa bank-, olja- och stålmagnater för "rövarbaroner" är orättvist och missvisande, menar Greenspan och Woolridge. I själva verket är de den kreativa förstörelsens hjältar.

Givetvis kommer många läsare att finna en sådan beskrivning provocerande. Författarnas skildring av dessa "hjältar" är dock allt annat än några idolporträtt. Den kreativa förstörelsen är ingen

Det svenska pensionssystemet: en förebild?

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

smärtfri process, och det märks redan i ordet förstörelse. De entreprenörer som förnyar industrier och branscher gör det genom att krossa existerande strukturer, tänja och inte sällan gå över gränser (även legala), drivna som de är av sin vision eller övertygelsen om sin egen förträfflig-

heller TT få särskilt mycket "kreativitet". De oroas över att den politiska slutsatsen av de sociala spänningar som följde på industrialismens genombrott blev en regleringsiver som med tiden har blivit alltför omfattande. "I de flesta delar av världen har politiker skapat en framgångsrik affärsmodell för sig själva genom att utlova den kreativa förstörelsens fördelar utan att behöva utstå dess kostnader." De lyfter samtidigt fram att Amerika kring förra sekelskiftet var ett vibrerande samhälle fastän – eller kanske på grund av? – att politiken mestadels var frånvarande. Kontrasten till vårt eget land i vår egen tid blir tydlig, när man tänker att Sverige under hela hösten 2018 (vissa skulle hävda ännu längre) stod och stampade i väntan på att en ny regering skulle tillträda.

Ändå lyfter Greenspan och Woolridge fram Sverige som en förebild, ett lysande exempel på att det går att vända trenden mot ständigt växande offentliga åtaganden och en ökad regelbörda. Det som åsyftas är reformerna på 1990-talet, och särskilt den genomgripande förändring av pensionssystemet som genomfördes i bred politisk enighet.

Tyvärr görs ingen djupare analys kring de omständigheter som gjorde denna speciella period i svensk politik möjlig. Inte heller går författarna närmare in på varför pensionsreformen visserligen ofta lyfts fram som förebild, men ändå sällan tycks få efterföljare i andra länder. I en i huvudsak väl berättad historia är detta ett exempel på resonemang som haltar.

Men nog manar det till eftertanke att den reformperiod som väcker avundsjuka internationellt nu är kvartssekelgammal. Dessutom är det allt tydligare att dess frukter mestadels redan är skördade. Det var för övrigt knappast en tid präglad av politisk harmoni. Längre betraktades och beskrevs perioden som "nedskärningarna på 1990-talet". En alternativ beteckning skulle dock kunna vara "en period med stor politisk kreativ förstörelse som reformerade illa fungerande system". Denna reformperiod orsakade stor vända för såväl intressegrupper som individer, men vann med tiden bred acceptans och lade grunden för välstånd som kom hela befolkningen till del. ✨

Håkan Tribell

"Författarna konstaterar också att ibland har entreprenörer bara stått för förstörelse och ingen kreativitet."

svara eller ens förklara Greenspans egen roll i detta färska kapitel i världens ekonomiska historia. Faktum är att detta är något som, aningen märkligt, förbigås med tystnad. Istället handlar Greenspans och Woolridges bokprojekt om att varna för att det som har skapat den västerländska, och i synnerhet den amerikanska, framgången inte längre kan tas för given. Inte bara för att det utmanas av andra aktörer – läs: Kina – utan för att vi själva inte har förstått vad det är som gör att den egna gåsen värper guldägg.

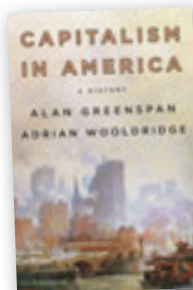
Grunden för Amerikas dominans lades, förklarar författarna, kring förra sekelskiftet då män (de var alla män) som J P Morgan, J D Rockefeller och Andrew Carnegie inte bara skapade ofantliga förmögenheter för sig själva, utan lade grunden för ett industriellt välstånd som med tiden kom hela befolkningen till del. Att kal-

het, ofta drabbade av storhetsvansinne.

I vår tid är det lätt att associera till Steve Jobs. Eller Elon Musk. Eller Mark Zuckerberg. Hjältar i somligas ögon, förgörare i andras.

Författarna gör heller inget försök att dölja Amerikas brutala historia, med slaveri, inbördeskrig, korruption och social ojämlikhet. De konstaterar också att ibland har entreprenörer bara stått för förstörelse och ingen kreativitet, och exemplifierar med de komplicerade värdepapper och derivat som blåste upp bubblan inför den stora finanskrisen 2007.

Deras poäng är snarare att om man vill ha bort allt som bär spår av "förstörelse", så kommer man inte

**CAPITALISM IN AMERICA
A HISTORY**
ALAN GREENSPAN &
ADRIAN WOOLRIDGE
Allen Lane 2018

Radarn: en amerikansk framgångssaga.

FOTO: ALAMY

Vetenskapen som vapen

HISTORIA

Vetenskapens roll i kalla krigets rymdtröskan och kärnvapenkapprustning är välkänd. Ett stort antal böcker har redan skrivits för att belysa kalla kriget ur denna synvinkel. När jag tog mig an uppgiften att recensera *Freedom's Laboratory* trodde jag nog att denna bok var ytterligare en i denna långa rad. Men Audra Wolfes bok handlar inte i första hand om vad vetenskapens resultat betydde för stormakternas tvekan. Istället är bokens huvudtema den roll vetenskapen spelade inom kalla krigets kulturdiplomati.

Kulturdiplomatin var en del i den psykologiska krigföringen. Den innebar, kort uttryckt, att med kulturen som redskap övertyga motparten om det egna samhällssystemets förträfflighet. Mycket kunde då räknas in i begreppet "kultur", allt ifrån konsumentupplysning över propa-

gandistiska radiosändningar och konsertturnéer till hur man behandlade sina egna medborgare. Båda stormakterna, Sovjet och USA, spelade på hela denna klaviatur.

Wolfe är frilansande historiker, författare och redaktör. Liksom de flesta historiker sätter hon början av kalla kriget till ungefär 1947, dess slut till 1989. Hon har redan tidigare skrivit en bok med en mer konventionell infallsvinkel på vetenskapens roll i utvecklingen av vapentechniken. Och även om *Freedom's Laboratory* också tar upp sådana frågor, så är dess fokus ett annat. Boken vill belysa vetenskapens medverkan i och betydelse för den mer eller mindre raffinerade psykologiska krigföringen som bedrevs framförallt under 1950- och 60-talen. Kunde någondera parten vinna proselyter genom att visa att dess vetenskap är mer framgångsrik än motpartens?

Wolfe har ägnat stor möda åt arkivstudier, särskilt i amerikanska arkiv. Detta ger hennes skildring en slagsida mot ame-

rikanska förhållanden. Hon vinnlägger sig dock om att betrakta situationen även från det sovjetiska hållet. Hennes huvudfrågor är: Vilka organisationer, myndigheter och individer var de mest betydelsefulla spelarna i denna psykologiska krigföring? Vad motiverade dem till att spela de roller som de spelade? Hur framgångsrika var de? Finns det inneboende motsättningar i deras agerande?

När jag skall redovisa Wolfes framställning möter mig som vanligt svårigheten att på svenska korrekt återge betydelsen av engelskans "science". Skall det förstås som enbart naturvetenskap, eller skall det antas innefatta ett större område av vetenskapen? Wolfe tillåter sig i varje fall att i begreppet "science" räkna in åtminstone sådana forskningsgrenar som antropologi och sociologi.

USA hade efter andra världskriget ett försprång i förhållande till Sovjet inom framförallt de mer tekniskt inriktade vetenskaperna. Amerikanerna hade ju haft stora framgångar med att utveckla vapentechniker som radar och kärnvapen. Framgångarna på dessa områden ledde till en närmast övermodig inställning från USA:s sida. "Vi kan minsann åstadkomma vad vi förutsätter oss", var den rådande uppfattningen. Och ingen annan kan göra det, i varje fall inte så snabbt eller så bra.

Chockerna kom dock, den ena efter den andra. Sovjets första kärnvapensprängning 1949 visade med önskvärd tydlighet att ryssarna kunde utveckla kärnbomben och därtill mycket snabbare än vad amerikanerna förutsett. Efter Sputnikuppskjutningen 1957 blev det smärtsamt uppenbart att Sovjetunionen också kunde utveckla raketteknik och annan nödvändig förmåga för att behärska rymden.

Denna utveckling födde eftertankar. Var verkligen det amerikanska sättet att stödja vetenskap det bästa? Detta system var före kriget baserat på största möjliga vetenskapliga frihet och minsta möjliga inblandning från statligt håll. De amerikanska erfarenheterna var även goda från krigets Manhattanprojekt för utveckling av kärnvapen. De "fria" forskarna, som före kriget hade sysslat med "ren" grundforskning vid de mestadels icke-statliga universiteten, kunde snabbt mobiliseras för att åstadkomma närmast stordåd. Skulle USA fortsätta på denna väg eller skulle man mera börja efterlikna det sovjetiska systemet med dess totala statliga styrning?

Valet blev en strategi för efterkrigstidens amerikanska forskningssystem som

i hög grad byggde på erfarenheterna från världskriget. Det innebar frikostigt statligt stöd till den "fria" grundforskningen vid universiteten, kompletterad med stora, specialinriktade forskningslaboratorier. Systemet kunde också förlita sig på rikligt stöd från privata forskningsfinansiärer som Fordstiftelsen och Rockefellerstiftelsen. Samtidigt kunde staten på olika sätt knyta dessa "fria" forskare till försvarsindustrin som komplement till alla de mera "tillämpade" forskare som anställdes där.

Sedan gällde det också att övertyga sig själv, sina bundsförvanter – och helst också så många av de obundna staterna som möjligt – om förtjänsterna inte bara med det amerikanska sättet att organisera forskningen utan överhuvud hela det amerikanska sättet att leva. Därav den stora satsningen från USA:s sida på kulturdiplomati. Man ville att på alla möjliga sätt framhålla fördelarna med "the America way of life". Det blev fråga om att visa hur så lite statlig styrning som möjligt, kännetecknande för en fri demokratisk stat, hängde nära ihop med hur man framgångsrikt bedrev vetenskap. Samtidigt ville man i sin propaganda så mycket som möjligt få det sovjetiska systemet att framstå i dålig dager.

Ett avskräckande exempel på hur snett

intagit. Att Lysenkos idéer var pseudovetenskap gick naturligtvis så småningom upp också för de sovjetiska maktthavarna.

Om man nu i USA vill framställa sig som beskyddare av den vetenskapliga fri-

Sputnik: Sovjet behärskade rymden.

FOTO: RIA NOVOSTI/SPUTNIK/TT

heten så måste man ju också på hemmaplan visa tolerans för oliktankande. Med det var det nog lite si och så. Särskilt framträdande var jakten på inhemska kommunistympatisörer under framförallt inledningen av kalla kriget. Inte gick det heller att släppa in utlänningar som visat sympatier för det sovjetiska systemet. Och så i rätt sen tid fick man ju, för att som främmande statsmedborgare kunna komma in i USA, fylla i ett formulär, där en av frågor-

utländsk underrättelseverksamhet och med beslutsvägar mera direkt knutna till Vita huset. Vid sidan av "normal" underrättelseverksamhet bedriver CIA också (oftast förtäckt) inblandning i andra staters inre angelägenheter.

En poängen för Wolfe är nu att dessa organ under kalla kriget (och förmodligen även fortfarande!) inte alltid varit medvetna om vad de andra hade för sig. Till exempel kunde forskare som fanns på FBI:s lista över suspekta eller opålitliga individer få öppet eller förtäckt stöd från CIA för att tjäna som kulturdiplomater eller som underrättelsekällor utomlands.

Hur klarade individerna då av att hantera den dubbelroll man kom att spela? För en dubbelroll var det. Dels kritiserade man det amerikanska systemet inifrån för att det inte alls var så "fritt" som det utgav sig för (och kunde då hamna i FBI:s rullor). Dels skapade man sig ett gott förtroende hos till exempel CIA genom att, inom- eller utomlands, befrämja en positiv syn på USA som frihetens hemvist på jorden.

Wolfe svar på frågan är, mycket kortfattat, att de flesta forskare i den situationen inte upplevde någon motsättning. I bägge dessa roller ansåg de sig nämligen styrda av ideal om vetenskapens politiska oberoende, något som de – med rätta – ansåg var nödvändigt för att kunna bedriva "fri" forskning.

Mer ingående pekar hon på flera förklaringar till hur forskarna kunde klara dubbelspelen. För det första var de oftast inte medvetna om hur de olika myndigheterna såg på vad de höll på med. Inte heller visste de alltid varifrån det finansiella stödet för deras verksamhet kom. Ofta var de nog också vad jag skulle kalla politiskt naiva, om än på hög nivå (Wolfe använder själv inte ordet "naiv"). De upplevde sig alltid först och främst som företrädare för Vetenskapen med stort V, utan att anse sig vara "befläckade" av några politiska biavsikter.

Det är svårt för en icke-historiker och icke-statsvetare som undertecknad att helt bedöma rimligheten i Wolfes slutsatser. Men välskriven, avslöjande och tankeväckande är i alla fall hennes bok. ✨

Bengt E Y Svensson

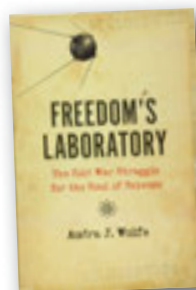
"Efter Sputnikuppskjutningen 1957 blev det smärtsamt uppenbart att Sovjetunionen kunde utveckla nödvändig förmåga för att behärska rymden."

det helt statsstyrda sovjetiska systemet kunde gå var den så kallade Lysenkoaffären. Lysenko var agronomen som lyckades övertyga Stalin och den sovjetiska vetenskapsakademien att den i väst gällande uppfattningen inom ärftlighetsläran var ett borgerligt, idealistiskt, icke-verklighetsanknutet påfund. Dess idéer om att ärftligheten sitter i bestämda enheter, kromosomer, förkastades av Lysenko. Sådana idéer måste vika för den rätta marxistiska läran att egenskaper hos hela individen – inbegripet hur individen samspelade med sin omgivning – var betydelsefulla för dess avkomma. I det sovjetiska systemet kunde man då resolut rensa ut alla forskare som hade en annan uppfattning. Någon vetenskapens frihet fanns det inte plats för i det totalitära sovjetiska systemet. Wolfe poängterar dock att senare tiders historiska forskning har visat att utrensningen bland genetikerna nog inte var värre än inom de flesta andra forskningsgrenar; likvideringen av genetik var även den mer ett utslag av Stalins utrensningsmani än av vilken vetenskaplig ståndpunkt de utrensade hade

na var (fritt citerat ur minnet): Är du eller har du någonsin varit medlem i någon kommunistorganisation?

Wolfe tar upp flera aspekter på hur hela denna situation hanterades såväl på individ- som på organisationsnivå. Låt mig ta organisationerna först.

Det statliga organ som har huvudsvar för USA:s reguljära diplomatiska verksamhet utomlands är självfallet dess utrikesdepartement, State Department. FBI, Federal Bureau of Investigation, har inhemska underrättelse- och säkerhetstjänst på sin agenda. FBI står under det amerikanska justitiedepartementet. Inte minst var det FBI:s uppgift under kalla kriget att noga hålla reda på alla forskare som man misstänkte för kommunistympatier. En tredje, viktig spelare är CIA, Central Intelligence Agency, som är den amerikanska statsapparaten organ för

FREEDOM'S LABORATORY
THE COLD WAR STRUGGLE
FOR THE SOUL OF SCIENCE
AUDRA J WOLFE
Johns Hopkins
University Press 2018

Denis Diderot: föredrog kaféerna.

FOTO: TT

Tankar som slinkor

FILOSOFI

Också den som endast flyktigt stiftat bekantskap med Jonathan Isaacs monumentala trilogi om upplysningen vet att det finns flera upplysningar. Upplysningen är ett vitt skiftande fenomen med starka inre motsättningar och geografiska skillnader. I England och Skottland var den förhållandevis lugn, skeptisk och empirisk. I Frankrike, som med en inte helt ovanlig arrogans har försökt inbilla omvärlden att upplysningen främst var ett franskt, för att inte säga parisiskt, fenomen, omfattar den tänkare så vitt skilda som den svärmiske fanatikern – men förvisso briljante – Rousseau och den ironiske Voltaire, som ena dagen skrev högstämnda tragedier som knappast längre spelas och andra dagen berättelser som *Candide* där han med en ännu levande och spetsig ironi hånade tidens dumheter.

Men det finns också en radikal gren av upplysningen: ateistisk, materialistisk, anti-imperialistisk. Framstående företrädare för denna gren var Helvétius och d'Holbach, två tänkare som inte har många läsare idag. Det har däremot den radikala upplysningen mest kända namn: Denis Diderot som fortfarande

kan avnjutas med samma nöje som man läser Voltaire.

Ett tecken på det är att böckerna om Diderot fortsätter att komma i en hela tiden ganska strid ström, både biografier och mera specialiserade studier i vitt skilda ämnen, detta eftersom Diderots fertila hjärna sysslade med det mesta mellan himmel och jord.

Kanske kunde man tro att Arthur Wilsons nästan tusensidiga biografi redan har sagt allt som behöver sägas om Diderot, men den boken har nästan ett halvsekel på nacken; det kan alltså vara dags för en uppdatering. En sådan har vi fått i Andrew Currans *Diderot and the Art of Thinking Freely*. I svenska öron kan titeln klinga lite olyckligt eftersom vi har lärt oss att tänka fritt nog är bra men att tänka rätt är bättre. Diderot tänkte fritt men han tänkte också vanligen rätt. Currans biografi är nu den man först vänder sig till. Den är skriven med både stor sakkunskap och kärlek till sitt ämne. Utan stora åthävor berättar författaren om Diderots liv och arbete från början till slut. Kanske mer kompetent är briljant, men det för inget. Han underordnar sig sitt ämne och låter Diderot stå för det briljanta.

Vår hjälte föddes 1713 i en den lilla staden Langres, 30 mil nordöst om Paris, där

hans far var en framstående fabrikör som tillverkade knivar och kirurgiska verktyg. Denis hade läshuvud och planerade, liksom sin bror, en kyrklig karriär. Det innebär att han kom att fortsätta sina studier vid teologiska inrättningar i huvudstaden. Den miljön skulle snart visa sig för trång. Han föredrog att tillbringa sin tid på kaféer tillsammans med litteratörer och annat löst folk. Där kunde han odla en egenskap som slog nästan alla som han träffade: en enastående förmåga att prata. Han var antagligen sin tids främste konversatör; en till synes ändlös ström av infall avlöste varandra.

När en karriär inom kyrkan väl var skrinlagd kom Diderot att under större delen av sitt liv leva på sin penna, och det var då som nu en prekär existens. Det blev inte lättare av att han trots sin familjs protester gifte sig under sitt stånd, något som inte hindrade honom från att skaffa sig älskarinnor; framför allt Sophie Volland, brevväxlingen mellan dem är en guldgruva för Diderots biografier.

Mest känd är Diderot som huvudredaktör för det stora uppslagsverket *L'Encyclopédie* som från 1751 och 20 år framåt kom ut i 28 bastanta volymer. Syften med detta storverk var inte bara att systematiskt samla sin tids vetande, utan att göra det utifrån upplysningens filosofiska utgångspunkter. Det gjorde att Diderot och hans medredaktör matematikerns Jean le Rond d'Alembert tvingades vara försiktiga eftersom tidens konservativa och reaktionära krafter på goda grunder misstänkte att man skulle smuggla in ett subversivt innehåll. Man gjorde det genom korsreferenser mellan olika artiklar eller genom att under till synes oskyldiga rubriker ifrågasätta både Guds existens och konungens rätt att enväldigt regera. Diderot slet kopiöst med detta stora projekt och under hela tiden trakasserades han av etablissemangen.

Men det skulle bli värre. 1749 publicerade han *Lettre sur les aveugles* (Brev om de blinda) där han spekulerade över vad som händer när en från födseln blind plötsligt återfår synen. Han tyckte sig kunna bevisa att den tidigare blinde skulle ha svårt att orientera sig och skulle vara tvungen att ompröva sin tidigare uppfattning av hur världen är beskaffad. Därav drog Diderot slutsatsen att vår moral har sina rötter i hur vi upplever världen och inte i gudomliga påbud. Om moralen har sin grund i subjektiva upplevelser förmedlade genom våra sinnen och hur dessa fungerar eller inte fungerar, kan den inte vara universell. Sådana tankar gick inte för sig på den tiden. Censuren slog till och Diderot satt några månader i Vincennesfängelset. Genom sina för-

bindelser i inflytelserika kretsar kom han undan med blotta förskräckelsen. Men fängelsevistelsen märkte honom för livet. Han blev försiktig. Han visste att en kunglig nyck, ett så kallat *lettre de cachet*, kunde förpassa honom till en fängelsecell, i värsta fall på livstid.

Diderot fortsatte att skriva, men mycket hamnade i byrålådan och publicerades först långt efter hans död, till exempel *Le neveu de Rameau* (Rameaus brorson), som är en dialog mellan *moi* (jag) och *lui* (han) där två övertygade materialister talar med varandra. Allt är materia, det finns ingen själ, Gud och tanken på ett liv efter det-

"Men avgrunden mellan dem förblev djup. Diderot insåg att Katarina var en despot, om än en ovanligt upplyst sådan."

ta är bara fromma lögnare. De ställer frågan: "Om Gud inte existerar, finns det då någon grund för moralen? Är det möjligt att vara dygdig? Och vad, om alls något gör det, skiljer mänskligheten från den amoraliska och hänsynslösa djurvärlden? Brorsonen, lui, menar att det inte finns någon skillnad. Livets mening, om man nu kunde tala om någon sådan, gick ut att dricka goda viner och dela mjuka sängar med vackra flickor. *Moi*, det vill säga Diderot, värjer sig mot en sådan materialistisk syn på livet och menar att alla, till och med *lui*, dras mot det goda och det sköna. Vi försöker efter bästa förmåga att göra det rätta, men inte för att någon för flera tusen år sedan hade fått för sig att en gud befallde det utan därför att goda gärningar är vackra.

Som så många andra av tidens upplysningsfilosofer korresponderade Diderot med krönte huvuden runt om i Europa. Voltaire hade ju ett ofta ganska komplicerat förhållande till Fredrik den store av Preussen. Diderot brevväxlade med Katarina den stora av Ryssland. När hon fick veta att Diderot funderade på att sälja sitt stora bibliotek för att bekosta sin dotters hemgift, erbjöd hon sig att köpa det för furstlig summa samtidigt som han fick behålla det så länge han levde. Inte nog med det – hon gjorde honom till boksamlingens kurator och betalade honom femtio års lön i förskott. Denna generositet gjorde att Diderot inte längre kunde vägra en sedan länge framförd inbjudan att besöka den ryska kejsarinnan i Sankt Petersburg. Efter en strapatsrik färd anlände *le philosophe* till den ryska huvudstaden i oktober 1773 och kom att stanna där i fem månader. Denna sejour behandlas i Robert Zaretskys *Catherine and Diderot*. Boken innehåller mer än vad titeln lovar; med fram- och tillbakablickar ger

författaren en ganska heltäckande bild av Diderots tänkande och skrivande. Men ibland känns den metoden mest som ett tvång för att få till en hel bok. Det dröjer åtskilliga sidor innan Diderot anländer till Sankt Petersburg. Långa stycken handlar inte alls om relationen mellan filosofen och kejsarinnan, utan om kosackuppror eller om det allmänna tillståndet i Ryssland, till exempel.

Varje eftermiddag mellan klockan tre och fem konverserade Diderot och Katarina med varandra. Det var animerande diskussioner där Diderot inte tvekade om att utmana sin partner och till och med

gripa tag i henne. Katarina fann sig villigt i sin gästs föga höviska uppträdande.

Diderot hoppades att kunna omvända Katarina till upplysningens program, som hon redan omfattade – men endast i teorin. Det enorma landet hade enorma problem, speciellt livegenskapen som tvingade den stora massan att leva i omänsklig misär. Katarina såg allt detta och åtminstone i början av sin regeringstid ville hon göra något åt saken. Hon beundrade upplysningens filosofer, främst Montesquieu vars *Om lagarnas anda* hon noggrant hade studerat. När Diderot förundrades över hur hon kunde vara så väl insatt i tidens filosofiska tänkande berättade hon att hon under 20 år haft två utmärkta lärare: olycka och ensamhet. Hennes man, Peter, var en odugling som mest tycktes vilja leka med tennsoldater. Katarina såg till att Peter störtades; kort därefter dog han under ganska dunkla omständigheter.

När de inte talade om livegenskapen, så handlade det ofta om lagar. Diderot trött-

nade aldrig på att inskräpa hur viktigt det var att ett land styrdes av lagar som gällde lika för alla och som administrerades av ett självständigt rättsväsende. Diderot, som ju själv hade råkat ut för kungligt godtycke, visste vad han talade om.

Katarina fanns sin franske gäst fascinerande om än motsägelsefull. Hon sade att han ibland förefaller vara 100 år, ibland 10. Diderot beskrev hennes kejserliga höghet som en kombination av Julius Caesar och Kleopatra. Men avgrunden mellan dem förblev djup. Diderot insåg att Katarina var en despot, om än en ovanligt upplyst sådan. Också Katarina förstod att skillnaden mellan dem aldrig skulle gå att överbrygga: "Hela din storslagna filosofi, som jag mycket väl förstår, fungerar utmärkt i böcker och mycket dåligt i verkligheten. I dina planer för reformer glömmer du skillnaden mellan våra två roller: du arbetar bara på papper som går med på vad som helst: det är jämnt och flexibelt och lägger inga hinder för din fantasi och din penna medan, jag, stackars kejsarinna, arbetar på mänsklig hud som är mycket känsligare och mer snarstucken."

Diderot begrep att han inte kunde förändra Ryssland. Besviknen återvände han till Paris, men livet ut förblev han tacksam mot allt som Katarina hade gjort för honom.

I vissa kretsar har upplysningen idag dåligt rykte. Den sägs vara ett västerländskt påfund i vars namn väst förslavade och förtryckte de delar av världen som man med våld hade lagt beslag på. Det är en anklagelse som kanske drabbar några av dess stora namn men absolut inte Diderot.

Den franske amiralen Bougainville skildrade i en bok sin jordenruntsegling. I sin *Supplément au voyage de Bougainville* (Tillägg till Bougainvilles resa) skriver Diderot en fiktiv dialog mellan en tahi-tier och präst. Diderots skrift artar sig till ett generalangrepp på den kristna moral och dess självförnekande och asketiska ideal. På Tahiti lever man som man vill så länge man inte skadar någon annan med, i kristet perspektiv, promiskuösa seder. Zaretsky säger att Diderots Tahiti framställs som ett slags Club Med.

Diderot skulle anonymt fortsätta med denna civilisationskritik genom sin medverkan i *Abbé Raynals Histoire des deux Indes* (Historien om de två Indierna) som under 1700-talets andra hälft blev en bästsäljare. I boken hävdas att tyranner, ämbetsmän och präster hade grundat despotier i Europa som de sedan hade

Katarina den stora: generös.

FOTO: ALAMY

exporterat till sina kolonier. Men det värsta av allt, det största brottet, var handeln med slavar från Afrika. Franska fartyg hade fraktar över en miljon afrikaner till de karibiska öarna. Denna skändliga verksamhet befläckade också Nordamerika, som kanske kunde bli det förlovade landet, men då var man först tvungen att där avskaffa slaveriet.

Diderot bodde länge i en trång lägenhet på femte våningen och han hade allt svårare att gå i alla dessa trappor. Ån en gång sträckte Katarina ut en hjälpande hand och ordnade en rymlig och elegant lägenhet endast en trappa upp men glädjen blev kortvarig; efter bara någon månad där dog han den 31 juli 1784.

Diderot går inte att sammanfatta. Han lämnade ingen doktrin efter sig. Författarskapet omfattar romaner, filosofiska avhandlingar, konstkritik, teaterpjäser och mycket annat. Här finns också ett slags modern eller kanske till och med postmodern trolöshet. Eller som han själv uttryckte det: Mina tankar är mina slinkor.

Slående är att så många av verken består av dialoger där ofta skarpa motsättningar ställs mot varandra utan att komma fram till en slutgiltig syn. Han verk är dialektiskt. Inte att undra på att han hörde till Karl Marx favoritförfattare. Om det låter som en minst sagt tveeggad rekommendation så låt inte det skrämra. Diderot är nämligen en underhållande författare som bäst läses för nöjes skull. ✱

Carl Rudbeck

DIDEROT AND THE ART OF THINKING FREELY

ANDREW S CURRAN
Other Press
2019

CATHERINE AND DIDEROT THE EMPRESS, THE PHILOSOPHER, AND THE FATE OF THE ENLIGHTENMENT

ROBERT ZARETSKY
Harvard University Press
2019

Emmanuel Macron: hans ledarstil oroar.

FOTO: ÉTIENNE LAURENT/TT

Manager med monarkiska manér

POLITIK

Den nya Macronbiografin, *Le Tueur et le Poète* (Mördaren och Poeten), är, enligt förlagets baksidestext, skriven av två "garvade politiska journalister", Nicolas Domenach och Maurice Szafran. Längre undrade dessa författare vem som till sist skulle lyckas vända upp och ner på fransk politik. Föga anade de att det skulle bli en ung man, som visserligen börjat låta tala om sig som lovande, men som enligt all vedertagen visdom behövde arbeta länge än i vingården. Szafran var den som först började tro på Emmanuel Macrons möjligheter att vinna presidentvalet 2017, medan Domenach hade befunnit sig för nära inpå François Hollande och dennes klan för att kunna se klart. Mot slutet av sitt arbete med boken fick de en intervju med president Macron. Det var precis innan Gula västarna dök upp på scenen, varför fokus ligger på annat. Intressant är läsningen ändå, om än bitvis i pragtigaste laget, då de båda medieveteranerna inte har kunnat hålla sig ifrån ideliga blinkningar – sidledes – men också bakåt i tiden till gångna storheter som general de Gaulle och François Mitterrand.

Bokens titel syftar på hur Emmanuel Macron har avrättat de traditionella par-

tierna med sällsynt okänslighet – ja, brutalitet. Hur han länge dölde sin brist på försynthet och respekt för det politiska etablissemangen och dess spelregler bakom en troskyldig uppsyn och ett vinnande sätt. Skulle man döma av hans konfirmandutseende, ägde han en själ lika blomlik som någonsin poeten Charles Péguy, vars dikter han älskar. Uppenbarligen hindrade inte poesiläsning eller egna försök i genren honom från att även lära sig politikens alla versmått utan och innan. Under studietiden vid Sciences Politiques assisterade han den protestantiske filosofen Paul Ricœur, av vilken han enligt egen utsago drog stor lärdom. I dennes lära ingår att aldrig ge efter för lättfunna emotioner eller för vad som sägs, och att inte stänga in sig i en teori som inte håller för konfrontationen med verkligheten. Denna permanenta instabilitet, flackandet mellan teori och verklighet har också enligt en tidigare biograf, Cécile Amar, starkt präglat Macron.

Enligt Domenach och Szafran kan det dock nog lika väl ha varit i jesuitgymnasiet hemma i Amiens som han tillägnat sig förmågan att inte bara dölja sina avsikter, utan att också i sann jesuitanda omfatta allting och dess motsats, att varken vara för eller emot någon ståndpunkt. Ungefär som en protestants vacklande mellan "å ena sidan och å andra

sidan” vore alltså också det mest katolska. De betecknar Macron som ett OPO: ett Oidentifierbart Politiskt Objekt. Men ett som trots sin ovilja att identifiera sig till vare sig höger eller vänster, under sin tidiga bana ändå bara kunde tänka sig att tjäna vänsterpolitiker. Han växte ändå upp med föräldrar som kom ur lägre medelklass. Han nobbade konsekvent alla jobberbudanden från den politiska center-högern, utan att för den skull bli partigångare hos socialisterna (Parti Socialiste, PS). När han i början av sin karriär förgäves försökte forcera PS slutna fästning med alla dess koder, lojalitets- och solidaritetskrav tappade han snart tålamodet och övergav den långa, mödosamma vägen mot ett deputerademandat. Partikulturen passade inte hans behov av frihet och oberoende.

Istället arbetade han efter studier vid Sciences Po (litiques) och ENA (École Nationale d'Administration) några år i Banque Rothschild. Där tjänade han ihop tillräckligt med kommissioner för

omöjligt kunde stå emot Marine Le Pen i nästa presidentval. Då Macron dessutom som Elyséepalatsets biträdande generalsekreterare förbigicks när en ordinarie skulle utses, sa han upp sig och startade eget i datakonsultbranschen.

Det dröjde emellertid inte länge innan Hollande hade lockat honom tillbaka med en regeringspost. I och med en tvärvändning från den starkt vänsterbetonade ekonomiska politiken fick nu Macron utarbetera reformer i liberaliserande riktning. Dessa attackerades av rebeller på partiets vänsterflygel som hotade rösta emot och därmed underminera Hollandes ställning också inifrån. Hans *Loi Macron*, som innebar liberalisering av distributionsled, persontransporter och fria yrken, verkade till en början få med sig också fronderande socialister, men succén det skulle innebära att få igenom lagen uteblev när premiärministern Manuel Valls istället drev igenom den som dekret i ett impopulärt snabbförfarande över parlamentarikernas huvuden, enligt Macron för att Valls

fortfarande var den enda tänkbara.

Via internet och med operation dörrknackning – ungefärligen efter Obamas metod – värvades i flygande fläng från sommaren 2016, då rörelsen lanserades, och fram till dess att han i december det året ”kom ut” med sin kandidatur till presidentposten, 15 000 anhängare. Ungefär i den vevan meddelade Hollande att han inte avsåg ställa upp till omval.

Under dessa sex månader lyckades Macron med *En Marche!* entusiasmera inte bara yngre och medelålders start-up- och egenföretagare, utan även äldre väljare ur de gamla partierna. I mässlokalen Porte de Versailles, där han tillkännagav sin presidentkandidatur, etablerade han en kommunikation med de elektrifierade anhängarna, som hälsade honom med ett jubel som tydde på att ett under hade skett. Han tackade dem med armarna sträckta rakt upp, likt en annan frälsare.

Det var som om all rädsla hade övergivit honom. Var det gränsöverskridandet och normbrytandet i att ha erövrat sitt livs kärlek, Brigitte, den mycket äldre kvinnan, hans lärarinna till på köpet, som hade gjort honom så djärv? Det antyder i alla fall författarna i sitt kapitel om ”Henne”.

Att Macron inte bara var en sol som gick upp för att snart gå ner som en pannkaka, kunde man kanske missa i och med att det rädde ett sådant tomrum i toppen, samtidigt som han inte passade in i gängse mallar. Men de som i detta vakuum såg ett hopp hälsade honom med jubel som sin nye ledare. Medan han av vissa beskrevs som ”befriad från onödiga känslor” när det gällde att slå till, framhöll andra hans ”snällhet”. ”Särskilt gentemot vaktmästare”, kom det sarkastiskt från dem som avskydde både hans odrägliga självsäkerhet och hans vänligt kamratliga sätt att sätta sig på dem.

Macron hade alltså varken tänkt sig att bli ännu en av otaliga fraktionsbildare inom socialistpartiet eller någon liten frondör. Han var ute efter högsta chefskapet fullt och helt, varken mer eller mindre. Det kanske mest atypiska hos honom: hans oförvågna, respektlösa – ja, vanvördiga attityd till den högsta makten. Han hade kunnat citera Napoleon: ”jag fann en kungakrona i rännstenen. Det var bara för mig att böja mig ner och plocka upp den”. Eller som författarna uttryckt det: ”Emmanuel Macron bedrog ingen. Liksom 1958 (de Gaulles återkomst) hade makten upphört att fungera, den existerade inte.”

Är det då berättigat att kalla Macron mördare? Det såg ut som att han på Brutus vis stack dolken i ryggen på sin välgö- >>

”Bokens titel syftar på hur Emmanuel Macron har avrättat de traditionella partierna med sällsynt okänslighet.”

att skaffa sig en ”krigskassa” för de personliga äventyr som väntade. Redan då hade han hunnit spinna sig ett imponerande nätverk av äldre framgångs- och inflytelserika mentorer. Det var män som garanterat inte konkurrerade med honom utan som hade karriären i stort sett bakom sig. Genomgående typiska intellektuella – också till höger – som antingen hade lyckats i affärer, inom medier, eller i politiken. Män som Jacques Attali och Alain Minc, båda politiska gurus och presidentrådgivare, uppmuntrade och hjälpte honom vidare, den ene till en plats i sin ekonomiska kommission under Sarkozy, den andre in i Banque Rothschild. Attali rekommenderade honom också till president Hollandes rådgivare i Elyséepalatset.

Redan under sin första tid som Hollandemedarbetare såg Macron presidentens avskärmning från de ekonomiska realiteterna, hur presidenten tvingades avstå från att införa en marginalskatt på 75 procent, ett tilltag som Macron för sin del ansåg skulle göra Frankrike till ”ett Kuba utan sol”.

Detta och andra olyckliga tabbar som dränerade Hollande på auktoritet och presidentmakten på kraft öppnade Macrons ögon för hur en katastrofal Le Pen-seger faktiskt närmade sig. Han blev övertygad om att president Hollande

missunnade honom en seger i Nationalförsamlingen. Insikten om att hans egna motarbetade honom fick Macron att fatta ett avgörande beslut för egen del.

Men den förödmjukelsen var knappast den enda Macron fick utstå. Kort därpå framtogs han av presidenten själv den viktiga arbetsmarknadsdelen i reformpaketets andra del. Det blev droppen som definitivt fick bägaren att rinna över, efter att han också blivit förbigången angående posten som ny arbetsmarknadsminister. Det var dags att utveckla den *killer instinct* som författarna syftar på i sin titel för att sätta det utdömda Socialistpartiet ur spel inför det kommande presidentvalet.

Nu hade han kurage nog att bilda en egen rörelse och döpa den till *En Marche* – ”På Gång” – en tanke som såg ut som en händelse: EM, hans egna initialer? Till en början sade Macron till Hollande att hans ”lilla” rörelse skulle hjälpa ”oss” att vinna valet 2017. Vad han inte sade, var att det var han själv som tänkte ställa upp.

Han hade ju sett att höger-vänsterklyftan förlorade i relevans när de egna obstruerade regeringens förslag medan oppositionen samtidigt röstade emot något den egentligen förordade. Han visste också att de flesta socialister inte längre bekände sig till en statsstyrd ekonomi, trots att det officiellt för vänstern

rare, Hollande. Men lika mycket, menar författarna, hade Hollande bäddat för sitt eget nederlag och själv orsakat partiets förfall. Han förlorade kontakten med verkligheten och blev till synes blind och döv för hur illa ute han och hans parti var; något som förvånar hos en som enhälligt av journalistkåren betraktades som "landets bästa politiska kommentator". I alla fall reagerade han inte på de tydligaste varningssignaler. Det tycktes som om Hollandes handlingsförlamning kom sig inte av en oförmåga att se, utan en vilja att inte se. Ett häpnadsväckande uttalande kan tyda på det: "Vilken tur att boken av Davet och Lhomme kom, annars hade jag varit tvungen att ställa upp igen!" Den intervjubok som Hollande syftade på hade orsakat skandal, den var fylld av lösmynna förtroenden som han kanske trodde uppfattades som *off the record*, bland annat "skrytet" om att ha utövat det hemliga president-prerogativet att beordra utomrättsliga avrättningar i nationens intresse. Dödsdrift, således, som en hypotetisk förklaring till den märkliga blindheten ifråga om Macron.

Men kan man – med Macrons slogan "och på samma gång" – förena progressivt och konservativt, jämlikt och arrogant? Är det inte "och på samma gång" bara ett listigt sätt att sockra nyliberalismens beska piller? Och skulle inte den egentliga avsikten ha varit, också den skickligt dold, att inte bara omintetgöra vänstern utan också krossa högern? Det har Macron aldrig själv gett minsta uttryck för, men man är benägen att instämma med författarna i att det kan förklara hans val av högers, Les Républicains, framtidsjobb Edouard Philippe som premiärminister. Söndra och härska. Varför föreslog han annars inte en regelrätt pakt med högern? Vem kan å andra sidan klandra honom för att inte ha gjort det, när det i efterdyningarna av den präktiga skandalen kring att François Fillon hade avlönat familjemedlemmar på statens bekostnad, presidentvalsvåren 2017 verkade så lätt att plocka upp inte bara besvikna Fillonväljare utan även LR-nestorn Alain Juppés anhängare? Åtskilliga sympatisörer till bägge dessa avhoppade kandidater gick verkligen också över till Macron, också i valet till Nationalförsamlingen sommaren 2017.

När Hollande anklagar honom för att gå arbetsgivarnas ärenden, ligger det något i det i så måtto att Macron verkligen inte ägnar facket mycken uppmärksamhet, och inte några andra intermediära samhällsinstitutioner heller för den delen. Men när det gäller Jean-Luc Mélenchon på yttersta vänsterkanalen som beskylld honom för att ha gjort

gemensam sak med extremhögern, och Marine Le Pen som hävdar att han underblåser yttersta vänstern, ligger sanningen antagligen någonstans mittemellan. Alain Minc har rimligen en poäng när han säger att Macron först och främst är blairist.

Sista ordet bör kanske ändå gå till Bertrand Delanoë, Paris tidigare borgmästa-

vidence, Ödets man, som också – enligt sina egna ord – valdes "i förfallets utförsbacke". I likhet med generalen är han benägen att förklara att "Frankrikes historia är den eftersträlvade perfektionens historia". Och i likhet med honom har han tillträtt med ett gediget reformprogram, om än mindre omfattande.

Gula västar: lät sig inte lugnas.

FOTO: GETTY IMAGES

re, som efter att ha anförtrott Macron hur mycket han påminde honom om Mitterrand – tillade: "Utom på en punkt"...

"Jaså, vilken då?" undrade Macron lätt smickrad.

"Ni står till höger!"

Ja, så kan man förstås också beteckna någon som inte är det minsta förtrogen med vare sig Marx, Engels, Lenin, Trotskij eller Mao – för att inte tala om Jaurès och Blum.

Den rituellt sakrala installationen på Louvrens innergård erinrade om kejsar Napoleons i all sin härlighet. Macron skall, menar författarna, ha instinktivt uppfattat fransmannens hemliga längtan efter en reinkarnation av den kungafigur som de hade saknat alltsedan mordet på Ludvig XVI, ett tomrum som ännu var fyllt av smärta, ett tomrum som Napoleon lyckades fylla för en tid, vilket även till viss del också kan sägas om de Gaulle. Och likt en de Gaulle, fast besluten att placera sig i nivå med krönta huvuden, har också Macron velat putsa upp presidentskapets glans efter Hollande, som i hans ögon profanerade det med sin trivialt prosaiska framtoning.

Macron inte bara beundrar de Gaulle, han speglar sig i honom, *L'Homme de Pro-*

Sänkt skatt på företag och rörligt kapital, moderniserad och förenklad arbets-, yrkesutbildnings- och arbetslöshetslagstiftning, för att inte nämna det under stora protester genomförda förberedandet av järnvägens privatisering – samtliga mer eller mindre krassa ekonomisk-politiska frågor. Desto mer ambitiöst var förslaget gällande ny lag om hur politiker får förfoga över allmänna medel, vilka man får avlöna, hur man får representera och vilka sidoupdrag som är acceptabla, och så vidare. Ambitiöst var även förslaget om förbud mot *fake news*. Som stora stötestenar återstår pensionsreformen och projektet att reformera både offentlig förvaltning och själva statsapparaten, från senaten och ner till regionala och lokala myndigheter.

Bara ifråga om Europa intar Macron i kontrast till sin store föregångare och förebild en beslutsamt positiv hållning, fast övertygad om att EU är värt att bygga vidare på som det mest framgångsrika företaget för europeiskt samarbete som man i samverkan med Tyskland bedrivit de senaste 60 åren.

Macron må ha återgett Élyséepalatset något av auran av presidentskapets "Helig stol", men om han på kuppen skulle ha drabbats av narcissiskt storhetsvansinne?

På kort tid lyckades Macron som president skapa ett tomrum omkring sig. Inget liv skönjdes vare sig till vänster eller till höger i de tillintetgjorda politiska motståndarlagren. Och vad gällde hans eget parti, hade "de marscherande" börjat få ont i fötterna av sin på-stället-marsch i påtvingad överksamhet då det politiska tilldrog sig någon annanstans än i deputeradekammaren.

Särskilt ont fick de i högerfötterna som de fick sätta ner först, som författarna sarkastiskt påpekar. Macron verkade inte ha behov av meningsutbyte med dem, bara med sig själv, sin närmaste stab och premiärminister Philippe. Överläggningar i vidare cirklar tycktes han betrakta som tidsspillan. Bränd av sina föregångares havererade halvmesyrrer till reformförsök, fann sig Den store omvandlaren bemyndigad att reformera så snabbt och effektivt som möjligt. Och det i en "jupiterliknande" *splendid isolation*, framförallt gentemot medier som en protest mot Hollandes ständiga, självkommenterande tillgänglighet för politiska journalister, som sades vara hans favoritumgänge.

I stället uppfattades han inte bara som arrogant, utan som en fara för demokratin som fjärmade sig så från folket. Blandningen av fjärrstyrning i monarkisk och managerbetonad ledarstil började oroa, men det verkade inte bekymra honom om fransmännen inte hängde med – det vill säga: fram till Gula västarnas revolt. Hans monarkiska manér visade sig också på mer oskyldiga vis i uttryck som "mitt folk", "mitt fotbollslag" som han uppmuntrade med: "Det är viktigt att ni vinner!" i omklädningsrummet strax före matchen som gjorde Frankrike till världsmästare 2018; i bjärt kontrast till OS-grundaren och landsmannen Coubertins slogan att det viktiga är att delta.

Att avlägsna sig från folket är det farligaste för en härskare, har Machiavelli påpekat, ty folkets tillgivenhet är den enda tillgång en furste har att luta sig mot i motgången. Och motgångar väntade runt hörnet. Hur oberörd han än till en början verkade, övertygad om sin förmåga att hantera Gula västarnas revolt, fick den honom snart att vända och förebära sig för att ha fjärmat sig från folket. *Samtidigt* – alltid denna kluvenhet! – som han betonade att den uppskruvade takten i reformarbetet var avgörande för att det skulle lyckas.

Domenach och Szafran finner onekligen några nycklar till både Macrons person och hur han uppfattade sin situation då de i slutet av oktober 2018 möter honom inför slutsputten av sin bok. Det är en president som tvärtemot vad ryktet påstår varken verkar trött eller håglös,

än mindre utbränd. Vid det laget råder frånvaro av effektiv politisk opposition, och han har mött bara begränsade motgångar som affären kring livvakten, som dock senare skall ta en alltmer infekterad vändning ända upp i senat och inför domstol.

Ändå uppfattar de honom redan som både frustrerad och sårad i sin auktoritetskänsla och att han ser sig som ett offer främst för illvilliga, skandalhungriga medier. I sin dygnetrunjtakt på uppmärksamhet är framförallt etermedierna,

Charles de Gaulle: fyllde ett tomrum.

FOTO: TT

menar han, otillbörligt ute efter enbart negativa reaktioner på hans politik. Det verkar han beklaga som futtigt när vad folket framförallt lider av är den utbredda norm- och auktoritetsupplösningen i samhället. Om han inte skulle tåla motstånd, motgångar och att bli ifrågasatt? Om han haft det för lätt för sig med sin enastående medvind hittills? Det ger i alla fall en oväntat beklämmande slutvinjett av deras försök att ringa in Ödets unge gunstling, underbarnet Macron, han som själv satt sig över så många tabun, och i alla fall oskrivna lagar, att han så lätt skulle känna sig nedslagen och som ett offer, han som fruknade varken fan eller trollen.

Som en avbön för ett och ett halvt års försummande av att dra in folket mer i sitt projekt, drog Macron, sedan uppskjutandet av den förhatliga dieselskattökningen inte lugnade Gula västarnas vrede, i januari igång

Den stora debatt som fram till mitten av mars kom att samla människor till diskussion på tusentals platser runtom i landet. Klagolistor lades ut för att skriftligen och offentliga möten hade hållits för att muntligen ställa såväl nationella, regionala som lokala förtroendevalda till svars. Macron själv har deltagit i bara skjortärmarna i ett stort antal maratondiskussioner i direktsändning. Gott och väl en miljon inlägg har placerats på internet. Kvarstår ett stort konklusionsarbete under en månads tid fram till mitten av april, varpå regeringen kommer att tillkännage sin första respons på alla de inspel som Den stora debatten har inhöstat. Och de gäller allt från skatter och minimal levnadsstandard till demokratireform för mer direkt medborgarinflytande, statens organisation och miljö.

Att så snart, vid den tidpunkten farligt nära slutsputten inför valet till Europaparlamentet den 26 maj, ha kommit med förslag som kan tillfredsställa de missnöjda, borde ge Macrons skrämselhicka, med tanke på att Marine Le Pens parti i 2014 års Europaval blev det överlägset största i Frankrike med nära 25 procent av rösterna. Så sent som i oktober gladdde sig Macrons LREM åt att komma upp i 17 procent, en andraplats efter hennes RN (Rassemblement National). Enligt den senaste prognosen från mars i år leder dock LREM med 23 procent i röstavsikter, på första plats framför Le Pen. En paradox kan det synas med tanke på Gula väst-rörelsen.

Marine Le Pen flåsar dem dock i nacken som den klart största kraften i en opposition där övriga partier försvagats intill utplåning. Lika paradoxala som de stigande Europavalssiffrorna för hans parti, verkar det som om Macron har fått tillbaka något av sin popularitet och till och med ökade sina opinionssiffror under ekluten med Västarna. Om de blev den nödvändiga vändpunkten för en president som kanske behövde skakas om litet i sin övertygelse om den egna förträffligheten, en man som hittills allt gått väl i händer? I så fall har de kanske bidragit med en välkommen nystart för ett presidentskap som började skaka betänklighet i sina grundvalar. ✨

Ninna Rösiö

LE TUEUR ET LE POÈTE
NICOLAS DOMENACH
& MAURICE SZAFRAN
Albin Michel 2019

AI håller handen: vad ska läkarna göra?

FOTO: FRANÇOIS LENOIR/TT

Medicin medelst maskin

SJUKVÅRD

I den kraftigt underskattade filmen *Idiotrepubliken* (*Idiocracy*) från 2006 vaknar soldaten Joe Bauers, spelad av Luke Wilson, upp i en framtidsvärld där alla människor är korkade. Övertygad om att han själv har blivit galen uppsöker Joe en akutmottagning. Istället för att där "triageras" av en sjuksköterska hänvisas Joe till en jättelik maskin, *Healthmaster Inferno*, som har tagit över diagnostiken på sjukhuset. Joe låter sig undersökas med elektroder i munnen, örat och ändan, varpå *Healthmaster Inferno* spottar fram ett lättläst utlåtande åt den aningslöse läkaren.

Jag kom att tänka på denna scen när jag läste boken *Deep Medicine* av den amerikanske stjärnkardiologen Eric Topol. Boken är ett slags hopkok av aktuell forskning inom artificiell intelligens, och teorier om hur denna kommer att påverka framtidens sjukvård. *Deep Medicine* är

mindre dystopisk än filmen *Idiotrepubliken* – någon global fördumning förutspås till exempel inte. Men om författaren har rätt får vi snart vänja oss vid att diagnostiseras och behandlas av maskiner, långt smartare än vi själva.

Doktor Topol är själv en lustig hybrid, en progressiv reaktionär. Som kliniker tillhör han definitivt den gamla skolan. Han ondgör sig över nymodigheter som elektroniska journaler, och beklagar sina yngre kollegers ovilja att klä av och klämma på sina patienter. Å andra sidan är han en av USA:s främsta auktoriteter inom medicinsk teknologi, och väl å jour med såväl appar som *gadgets*. Hans budskap och tro är att medicinskt grovgöra alltmer kan skötas av artificiell intelligens, så att framtidens läkare får ägna mer tid åt sina patienter istället för sina datorer.

Topol börjar med att förklara vad artificiell intelligens (här förkortat AI) egentligen är för något. Definitionerna är många, men i grunden handlar det om skapandet

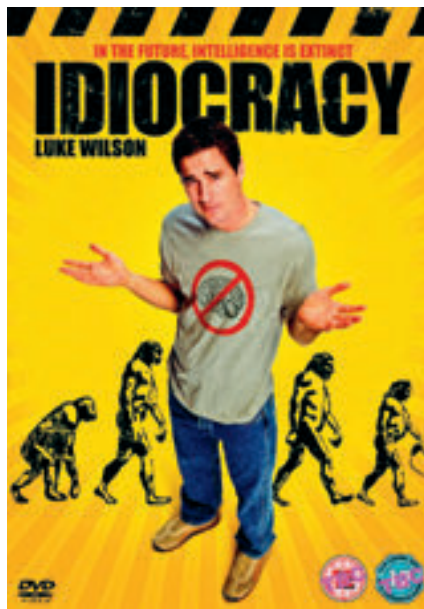
av intelligenta maskiner, som kan resonera självständigt. Detta involverar vanligen så kallade "neurala nätverk" – komplicerade signalsystem som imiterar mänsklig hjärnverksamhet. Författaren drar en skiljelinje mellan "snäv AI", som fokuserar på en särskild uppgift, och "bred AI", som förmår tänka utanför ramarna. Schackdatorn Deep Blue, som besegrade världsmästaren Garri Kasparov på 1990-talet, är ett exempel på "snäv AI". Om Deep Blue varit förmögen till "bred AI" så skulle den, utöver att spela schack, också ha kunnat uppfinna andra spel, reflektera över brädspelet som sociologisk företeelse och kanske bre sig en macka under tiden. Snäv AI är numera var mans egendom, och betraktas inte längre som särskilt spännande. Bred AI är ännu i sin linda, men kommer inom kort att ta den medicinska världen med storm, menar Topol.

Författaren ägnar ett hundratal sidor åt att rada upp sysslor som datorer redan klarar av lika bra som läkare. Listan är lång, och innehåller bland annat

följande: läsa av röntgenbilder och ultraljud, lyssna på hjärtan, diagnostisera sällsynta sjukdomar, analysera cancerceller och hudförändringar, förutspå slaganfall och till och med tolka vetenskapliga texter. I synnerhet röntgenläkare löper stor risk att inom kort ersättas av maskiner. Detta låter kanske dystert, men Topol ser positivt på saken: med datorer som sköter det diagnostiska arbetet kommer ju radiologer att få mer tid att förklara för patienterna vad fynden betyder! Själv är jag mer skeptisk. En dator som är smart nog att läsa röntgenbilder borde väl också klara av att ge utlåtanden som lekmän begriper? Jag frågar mig därtill vad radiologerna själva skulle ha att säga om denna nya arbetsfördelning. Radiologi tenderar att attrahera dem som är introverta och analytiskt lagda, som helst slipper arbeta direkt med människor. Att låta sig omskolas till patientinformatörer ligger nog långt ner på deras kollektiva önskelista.

En stor del av *Deep Medicine* ägnas åt psykisk ohälsa, som också råkar vara mitt eget specialområde. Smarta appar kan redan screena patienter för depression genom att mäta hur snabbt de skriver på sina telefoner. Genom att analysera hundratals variabler förmår en dator uppskatta självmordsrisk med större precision än en psykiater. Topol går så långt som att utlova en "revolution inom mental hälsa", vilket får mig att småle. Dylka revolutioner har utlovats regelbundet sedan 1950-talet, med än så länge torftiga resultat. Fast den informationsvåg som

blematisk. För att bred AI ska kunna fungera krävs tillgång till gigantiska mängder personliga data, som förstås kan förvanskas på alla möjliga sätt. Den kinesiska statens vurm för bred AI är knap-

Idiocracy: välkommen till maskinen.

FOTO: TT

past någon tillfällighet. Besvärande är också de neurala nätverkens ointresse för politisk korrekthet. Topol åberopar den ökända "Gaydar-studien" från 2017, där ett team vid Stanfords universitet utvecklade ett datorprogram som med stor precision kunde gissa indivi-

diskutera hur man ska få till en utjämning av statistiken. Min fråga är nu: Vad händer om framtidens medicinska maskiner också gör sig skyldiga till sådan diskriminering? Vi kan ju inte gärna skicka våra datorer på värdegrundskurs! En tänkbar lösning är att justera programvaran – men detta är inte så lätt när den övergår vårt förstånd.

Nåväl, kanske är det just på detta område som vi *Homo sapiens* kan komma till undsättning. I takt med att kunskapskraven på vår svenska läkarutbildning sjunkit, har den ideologiska träningen intensifierats rejält. Dagens unga läkare bär på insikter inom exempelvis genusteori och intersektionalitet som ingen superdator kan matcha. Måhända är det just i rollen som politisk handledare åt dessa digitala diagnostiker som framtidens läkare kommer att finna sin nisch. Visst, detta scenario kanske inte låter särskilt värdigt, men är åtminstone mindre långsökt än Topols förhoppning om att AI kommer att få läkare att ägna mer tid åt sina patienter.

Sammantaget blir det ändå höga betyg för *Deep Medicine*. Topols analys av medicinsk AI är knivskarp och övertygande, även om hans profetior om en mer empatisk läkarkår är i fluffigaste laget. De påminner mig om en gammal seriestripp där dataingenjören Dilbert skryter inför sin hund om den nya mjukvara han har installerat på jobbet. Programmet är så effektivt att han nu kan ägna massvis med frilagd tid åt sin favorithobby – att sitta vid datorn! Visst är det tänkbart att läkare skulle lära känna sina patienter bättre om de slapp pyssla med elektroniska journaler. Samtidigt känner jag på mig att patientkontakten är minimal av andra skäl än tidspress. Allt som oftast ser jag familjer i tunnelbanan där föräldrarna sammanbitet stirrar på sina olika skärmar, medan barnen sitter uttråkade bredvid. Jag tvivlar på att dessa föräldrar sysslar med medicinsk journalföring eller några andra livsviktiga ärenden. Hellre än att småprata med sina barn om vardagens bekymmer föredrar de helt enkelt att stirra på skärmarna. ❀

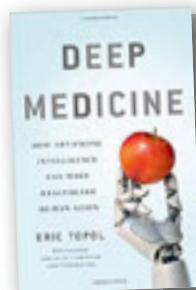
Erik W Larsson

"Genom att analysera hundratals variabler förmår en dator uppskatta självmordsrisk med större precision än en psykiater."

författaren beskriver har på sätt och vis redan trängit in den moderna psykiatrin. Vid min nuvarande mottagning ombeds nya patienter att fylla i ett flertal digitala formulär om sina symtom och levnadsvanor redan inför sitt första besök. Med dessa frågeställningar ur vägen kan jag som läkare istället ägna min timme med patienten åt... vadå? Att tala om vädret? Att uttrycka medömkan? Topols ambition att föra läkare och patienter närmare varandra är lovvärd, men hur ska detta gå till när läkarens själva hantverk har blivit obsolet? Är det inte just genom professionens ritualer – upptagande av anamnes, undersökning av relevanta organ – som ett förtroende grundläggs? Hur kommer patienter att se på läkare som degraderas till bifigurer, maskiner med ansvar för *Healthmaster Inferno*?

De smarta datorernas frammarsch genom vården är dock långt ifrån opro-

ders sexuella läggning utifrån fotografier. Författaren använder studien som ett exempel på hur AI kan utnyttjas i gemena och kränkande syften, men drar inte de yttersta konsekvenserna av sitt resonemang. I takt med att maskiner börjar reflektera på egen hand lär det att bli allt svårare för oss att kontrollera, eller ens förstå, deras tankeprocesser. Jag föreställer mig att detta kommer att välla oss läkare stora bekymmer, inte minst inom min egen specialitet. Alla som praktiserar psykiatri i USA vet till exempel att svarta amerikaner diagnostiseras med schizofreni i högre grad än vita. Denna diskrepans betraktas som en av psykiatrins stora skamfläckar, och varje år ägnas dussintals konferenser och workshoppar åt att

DEEP MEDICINE
HOW ARTIFICIAL
INTELLIGENCE CAN
MAKE HEALTHCARE
HUMAN AGAIN
ERIC TOPOL
Basic Books 2019

Tet-offensiven: en propagandaseger för Nordvietnam.

FOTO: JOHN OLSON / GETTY IMAGES

Utan mål och mening

HISTORIA

Kriget i Vietnam fångar fortfarande allmänhetens intresse. Ifjol kom Ken Burns internationellt uppmärksammade och över tio timmar långa dokumentärfilm *The Vietnam War*, och den som söker böcker om kriget på Amazon finner över 10 000 titlar. Finns det verkligen något nytt att framföra om konflikten? Att döma av reaktionerna på den brittiske historikern Max Hastings nya bok *Vietnam* tycks såväl nya fakta som nya bedömningar i varje fall vara fortsatt kontroversiella.

Hastings var från början journalist; som ung rapporterade han från kriget i Vietnam och Kambodja, senare från konflikterna i Mellanöstern och kampen om Falklandsöarna. Han har bland annat skrivit flera bästsäljande böcker om andra världskriget och en biografi om Churchill som är översatt till svenska. I *Vietnam* ger han en ytterst inträngande och brutalt osminkad bild av kriget, en bild som sam-

tidigt understöds av ovanligt välbalanserade omdömen om parternas agerande. Hastings har gått igenom ett exceptionellt omfattande material, vilket inkluderar nya dokument om besluten och motiven i Nordvietnams ledning. Styrkan i boken – det som gör läsningen av tegelstenen oemotståndligt fascinerande – är emellertid de oändligt många intervjuerna med ”vanliga” vietnameser, från både syd och nord, både civila och soldater, med alla frustrerade amerikanska soldater, såväl meniga som unga och oerfarna officerare. Hastings presterar härvidlag muntlig, dokumentär historieskrivning när den är som bäst.

En viktig fråga som Hastings söker belysa rör motiven bakom USA:s engagemang i Vietnam. Redan Eisenhower såg det tidiga 1950-talets kolonialkrig i Indokina – mellan fransmännen och den kommunistiska Vietminhgerillan – i ljuset av kampen mellan väst och öst. Så sent som 1954, året för Genèveavtalet, förespråkade han ett västligt militärt ingrepp i Indokina, vilket framförallt britterna

motsatte sig; ändå kom amerikanerna till slut att betala hela 80 procent av de franska krigsutgifterna. När Kennedy tillträdde som president 1961 fanns förhoppningar om att USA skulle dra sig ur Vietnam – han hade som senator uttalat sig mot ett amerikanskt engagemang. Resultatet blev det motsatta. Trots internt motstånd i administrationen var USA – när Kennedy mördades hösten 1963 – djupare indragat i kriget än någonsin tidigare. Mer än 16 000 amerikanska soldater stred nu på Saigon-regimens sida. Fem år senare hade USA en halv miljon man i Sydvietnam – sammanlagt skulle tre miljoner unga amerikaner göra sin värnplikt i Vietnam; nästan 60 000 av dessa skulle stupas.

För att förstå Washingtons dramatiska upptrappning menar Hastings att man måste beakta Nordvietnams intentioner och agerande. Genèveavtalet 1954 delade Vietnam i en kommunistisk nord-sida, som stöddes av Sovjet och Kina, och en sydsida som bars upp av amerikanska insatser. Ingendera sidan kom att respektera avtalet. Likväl fick Nordvietnam en

indirekt fördel genom att betydande Vietminhförband från kolonialkriget beordrades att förbli i Sydvietnam, samtidigt som nästan alla icke-kommunistiska grupper i Nordvietnam fördrevs och/eller flydde söderut.

Redan 1960 ersatte den hårdföre Mao-sympatisören Le Duan de facto Ho Chi Minh som kommunistpartiets ledare i Hanoi. Le Duan drev samma år igenom beslutet att till varje pris erövra Syd-vietnam militärt – vilket intressant nog väckte en viss skepsis i såväl Moskva som Peking. Samtidigt organiserades gerillaförbanden i syd i en kommunistisk frontorganisation, kallad FNL. I många västliga medier framställdes FNL:s kamp som det legitima upproret mot sociala orättvisor och utländskt förtryck. En sådan aspekt på FNL-gerillans agerande fanns obestriddligen under 1960-talets första år. Men som Hastings visar kom efterhand en allt större del av striderna i syd att föras av reguljära nordvietnamesiska förband. Efter den fatala Tet-offensiven under vårvintern 1968, då FNL i det närmaste uttraderades som militär kraft, tog den nordvietnamesiska armén helt över kriget i Sydvietnam.

Under 1960-talets inledning försvagades Saigons positioner gradvis. Diem-regimen var korrupt, auktoritär och djupt inkompetent. 1963 mördades den impopuläre Diem med amerikanskt stöd, vilket enligt Hastings irreparabelt skadade USA:s anseende i Sydvietnam. Trots att Washington hade givit klartecken till att eliminera Diem, fanns ingen konsensus inom Johnsonadministrationen om vilken strategi som skulle väljas: Gick Syd-vietnam överhuvud att rädda eller var det redan förlorat? Krävdes det marktrupp i stor mängd eller räckte det att bomba Nordvietnam? Presidenten själv vacklade och generalerna var splittrade. Bara på en punkt fanns det enighet: USA kunde inte med tanke på tilltron till sina försvarsåtgärderna i såväl Sydostasien som i Västeuropa dra sig ur Sydvietnam och låta kommunisterna överta makten i landet.

Beslutet att dramatiskt öka de amerikanska insatserna kom stegvis efter presidentvalskampanjen hösten 1964. De drivande politiska personligheterna bakom eskaleringen var försvarsministern Robert McNamara och utrikesminister Dean Rusk. Naturligtvis var president Johnson och de ledande generalerna lika ansvariga för beslutet att trappa upp kriget. Som Hastings ser det var det avgörande amerikanska misstaget att engagera landets hela krigsmakt i ett område av perifer strategisk betydelse för USA. Å andra sidan skriver han att vissa moderna kritiker av USA inte vill inse att "en seger

Krigsmotstånd (1): gick att utnyttja.

FOTO: EILEEN TWEEDY/TT

för kommunisterna innebar att döma det vietnamesiska folket till en framtida istid under Le Duans kollektivistiska tyranni, vilket ändå till slut blev dess öde efter 1975". Frågan inställer sig om Hastings menar att den amerikanska insatsen var strategiskt felaktig, men ideologiskt försvarbar. Läsaren får egentligen aldrig något entydigt svar på denna punkt.

Tet-offensiven 1968 kom att bli en vändpunkt i kriget. Hanois kalkyl var att utnyttja krigsmotståndet i USA till att i ett avgörande slag bryta ner amerikanerna och regimen i Sydvietnam. Propagandamässigt blev offensiven också en stor

"Max Hastings riktar förödande kritik mot Nixon och Kissinger för att de fortsatte kriget fram till 1973."

framgång för den kommunistiska sidan. Motståndet mot kriget tilltog i USA, president Johnson drog sig ur det kommande presidentvalet och förhandlingar med Nordvietnam inleddes i Paris. USA tvingades indirekt erkänna att regimen i Hanoi inte kunde besegras och att kriget i syd inte gick att vinna. Ur ett militärt perspektiv var emellertid offensiven en ren katastrof. Den resulterade i enorma förluster för kommunisterna och knäckte ryggen på FNL, som aldrig återkom som självständig kraft i Sydvietnam – huruvida detta var en avsiktlig effekt av Hanois beslut kan inte uteslutas, men detta återstår att klarlägga. Under flera år försvagade nederlaget Nordvietnams militära förmåga. Ett förhållande som den amerikanska militären likväl inte kunde utnyttja för egen framgång.

Till bokens mest intressanta partier hör analysen av de ibland stora och ibland små faktorer som ledde till vad som i realiteten var ett sammanbrott för den amerikanska armén. Till de "stora" hörde givetvis bristen på stöd från befolkningen i Sydvietnam, det allt starkare krigsmotståndet på hemmaplan och bristen på tydliga mål för kriget. Till de många "små" måste räknas de amerikanska soldaternas bristande motivation, de efter 1967-68 växande drogproblemen och den därmed sammanhängande disciplinupplösningen inom armén, de tilltagande ras-motsättningarna, den låga andelen stridande förband och frånvaron av rutinerade och äldre officerare i dessa förband. Förhållandena var likartade, men värre inom Saigonarmén, som också plågades av deserteringar i stor skala.

Med Nixons tillträde som president i januari 1969 påbörjades det amerikanska uttåget ur Sydvietnam. Strategin kom att benämnas "vietnamisering" och innebar att de sydvietnamesiska trupperna själva skulle stå för krigföringen, samtidigt som USA skulle skära ned sina insatser. Naturligtvis förstod alla inblandade att detta förr eller senare skulle leda till en kommunistisk seger. I synnerhet då Moskva och Peking fortsatte att stödja Hanoi militärt. Betecknande nog hårdnade också kriget åren fram till Parisavtalet i januari 1973. Nixon utsträckte bakom kongressens rygg de amerikanska bombningarna till Kambodja och beslöt om de beryktade julbombningarna i december 1972. Hanoi inledde våren 1972 en konventionell pansarattack å la andra världskriget över gränsen mellan nord och syd.

Det amerikanska flygvapnet utraderade offensiven och visade amerikanernas totala överlägsenhet vid konventionell krigföring.

Max Hastings riktar förödande kritik mot Nixon och Kissinger för att de, trots beslutet att dra sig ur, fortsatte kriget fram till 1973 och därmed åsamkade vietnameserna ett utdraget och onödigt lidande. Vita husets strävan var att få Nordvietnam att acceptera en *decent interval* – mellan Parisavtalet och det som alla insåg skulle bli resultatet av avtalet, nämligen Hanois erövring av landet. I mars 1973 lämnade de sista amerikanska trupperna Sydvietnam. I Hanoi beslöt Le Duan att omgående och i strid med avtalet, fullborda nordsidans erövring av landets södra del, vilket slutligen skedde påskén 1975.

>>

USA:s insatser, som ytterst hade samma motiv som stödet till Nato och ingreppet i Korea 1950, var kända med inte bara arrogans, misstag och omfattande övergrepp på civila, de saknade framförallt legitimitet i sydvietnamesernas ögon i och med att Washington kom att stödja sig på en alltigenom korrupt och inkompetent ledarkrets utan minsta folkliga förankring. Lika uppenbart är att Nordvietnam inte drevs av nationell-demokratiska självständighetsmotiv. Hastings visar

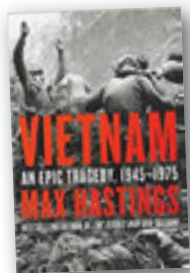

Krigsmotstånd (2): tilltog i USA.

FOTO: JILL FREEDMAN/GETTY IMAGES

övertygande att regimen i Hanoi stod för en ortodox och oförsonlig kommunism av samma slag som Stalin, Mao och Kim Il Sung – men det måste erkännas att man väl lyckades drapera sin ideologiska extremism i en för västlig antiamerikanism aptitlig retorik. Offret för den kommunistiska sidans seger blev folket i Sydvietnam. Ståndrätterna var inledningsvis legio, alla med minsta egendom tvingades överlämna den till de nya härskarna. Hundratusentals placerades i interneringsläger under lång tid. Än fler fördrevs och/eller sökte fly södvägen med oräkneliga tragedier som följde. Och över hela Sydvietnam sänk- te sig, precis som efter 1945, i Baltikum,

Polen och Tjeckien, ett ofrihetens och förföljelsens mörker. Kriget i Vietnam var precis som Hastings skriver en episk tragedi. ✨

Lennart Berntson

VIETNAM
EN EPIC TRAGEDY 1945-75
MAX HASTINGS
Harper 2018

Eve Babitz: framgångsrik i periferin.

FOTO: MIRANDI BABITZ

Boogie nights

BIOGRAFI

Det börjar associativt och lite hårdkokt. Den stil som journalisten Lili Anolik anammar för att skriva om sin idol och protagonist, Eve Babitz, är medvetet respektlös gentemot författarporträttets genrekonventioner. Under de inledande sidorna ger jag upp försöken att förstå och tar helt enkelt bara plats i ordkarusellen för att se var jag hamnar. Precis som på vilket nöjesfält som helst, där man inledningsvis ofta upplever yrsel och tycker att det blir litet väl mycket, så upptäcker man efterhand ett sätt att orientera sig i denna bok. Man vänjer sig vid tempot. Lär sig sortera intrycken. Anolik är voyeur, detektiv, kommentator, framställare, betraktare och hon närmar sig Eve Babitz som ett fan och en ibland okritisk vän. Med oro, kyla, inlevelse, distans, kärlek, osäkerhet och berättarlust vill Anolik gestalta en märkvärdig människa.

Eve Babitz skrev romaner i en tid som visade tålmod med hennes excentriska personlighet men aldrig riktigt gav henne ett genombrott. Babitz författarskap (summa fem skönlitterära verk och två faktaböcker) beskrivs i *Hollywood's Eve* som ett kall, men ett allmänt erkännande kan man nog inte tala om. Snarare förfogade hon över en litterär verksamhet som blev framgångsrik i periferin. Författaren Babitz glider av flera anledningar titt som tätt ut i marginalen i Anoliks skildring. För ofta, tyvärr, för att vi ska kunna greppa angelägenheten i framställningen.

Ett av bokens ärenden är att återupprätta Babitz, men inte så mycket som ord- och bildkonstnär, utan snarare som fenomen. Hon var en kulturell pop-ikon, en *It girl* innan begreppet riktigt var uppfunnet. Hon spelade schack med Marcel Duchamp och var Igor Stravinskys guddotter. Frågan är hur mycket av det allmängiltiga stoff som man kan googla sig till har påverkat Anoliks egen förförståelse av den kvinna hon skriver om. Det finns en ambivalens i den här boken som pendlar mellan skandalrubrikernas inre logik och en uppriktig önskan om att hitta den verkliga Babitz. Min uppfattning är att det är medvetet och väl planlagt av både studieobjekt och författare. Eve Babitz vill inte bli upptäckt, hon vill få uppmärksamhet. Lili Anolik vill få uppmärksamhet för att bli upptäckt.

I listandet av alla kända män som Babitz dejtade stannar Anolik då och då till för mer inträngande reflektioner kring Eves skrivande. Stod missbruk och kaxig fasad i vägen? Hämmades hon av prestationsångest? Blev hon orättvist jämförd med Joan Didion? Skulle erkännandet blivit större om hon hade lyssnat på sina välvilliga kritiker? Frågor, svar och rubriker blandas i en punkig tombola av det postmoderna slaget och det är lätt att både förföras och förfäras av *Hollywood's Eve*. Här gör strukturen sitt till – den där inledande yrseln förbyts med tiden till frestelse.

Den enda bok jag själv läst av Babitz heter *Slow Days, Fast Company* (1977). Det är en läckert berättad men diffust sorglig historia som till stora delar är självbiografisk. Debuten, *Eve's Holly-*

wood, publicerades några år tidigare, 1974. Bokens svartvita omslag föreställer författaren själv. En yppig bikiniklädd kropp insvept i vit syntetisk boa poserar lätt blåsé. Samtidigt som hennes blick riktas bort från kameran höjer hon sitt huvud i profil, luggen faller ner och hon anstränger sig inte, vad det verkar, det minsta. Fotografiet, taget av dåvarande älskaren Annie Leibovitz, projicerar Babitz rakt in i det 1970-tal som är Eves finaste, lyckligaste, epok. Bilden andas dekadens och självständighet, seriös lättja.

Anolik arbetar icke-kronologiskt och avslöjar viktig information först mot slutet, upplysningar som på flera sätt komplicerar den redan givna bilden av Babitz. Det finns dock en undantagslös betoning på fördärv. Den destruktivitet som omgärdar Eve bygger på lika delar komplicerad personlighet, missbruk (alkohol, tabletter, kokain, sex) och tillfälligheter. Genom beskrivningar av relationer och dramatiska förlopp, intervjuer och tidsmarkörer, så framträder Babitz i sceniska rum snarare än i sammanhållen tid. Det här sättet gestalta ett liv som Babitz fungerar riktigt bra. En scenisk metod återger den sammansatta och emotionellt sordinerade attityd Babitz uttrycker – är det rentav den mest realistiska form genom vilken läsaren kommer Babitz nära?

Oavsett hur man föresätter sig att skriva om en annan människa så ligger det i memoarporträttets natur att relationen till den man skriver om påverkas av den mängd information han eller hon är villig att ge. För Anoliks del innebär orien-

"Flera passager tangerar metropolen på ett spännande vis, där den minsta gemensamma nämnaren för så många som dras till L A tycks vara sökandet."

teringen mot författaren Babitz ett stort mått av stalking och avvisanden. Lili Anolik reser förgäves till Los Angeles, ringar, skriver brev, ger inte upp. Till slut får hon kontakt med en person som visar sig vara intresserad av att träffas, men bara på sina villkor. Det finns något flyktigt över den åldrade silverhåriga kvinna som gläntar på dörren till en misskött andelslägenhet i L A som är kongenial med den unga Babitz som vandrade från en famn till en annan.

De ständiga kändisreferenserna, inskjutna bisatser om vem som haft ihop det med vem och snärtiga citat som klingar ihålligt, är besvärande. Anolik kan inte skyllas för det upplösande jetsetliv Babitz levde, men det blir för mycket exposé och för lite djuplodning. Visst, Anolik är en skicklig stilist, men stundtals en

Sunset strip: en perfekt kuliss.

FOTO: ROBERT LANDAU/GETTY IMAGES

lite för hungrig skribent. Jag skulle önska att hon hade släppt den del av besattheten som faktiskt mest kretsar kring henne själv. Eve hade vunnit på att bli ännu mer betydelsefull för oss utanför fascinationens bubbla. Ett antal misslyckade försök att gestalta anledningar att återupptäcka Babitz beror inte bara på Eves personliga ovilja att träda fram. De är också resultatet av levnadstecknarens fåfänga egenintresse.

Los Angeles intar en särställning i *Hollywood's Eve*. Staden Babitz växte upp i och identifierade sig med tjänstgör som den perfekta kulissen åt en kvinna med "(ofta) platinablont huvud och (alltid) målade tånaglar". Flera passager i boken tangerar metropolen på ett sociologiskt spännande vis, där den minsta gemensamma nämnaren för så många som dras till L A tycks vara sökandet. Kaliforniens asfalt och berg som motsägelsefull kreativ mylla under 1960- och 70-talen utgör en i sig intressant trop där Babitz erfarenheter hakar i mycket av det skådespelerskan Anjelica Hus-

ton skriver om i sin tvådelade självbiografi *A Story Lately Told och Watch Me* (2013). Det är ofta i de iakttagande enskildheterna – om Babitz glasögon, rörelsemönster, bordsskick – som Anolik ger prov på sin talang. Den beskrivande nutiden gör starkare intryck på mig än den chosiga dåtiden och en fin brygga slås lite omedvetet mellan tidsskeden just i skildringarna av Los Angeles. Anolik hade gärna fått brodera vidare på det symbolladdade temat om den ovärderade glamouren för att ge en rikare kontext till alla kändisfester.

Humor rymmer ofta intelligens och rörlig tankeförmåga. På flera ställen lyckas boken med små

medel få fram hur snabb Eve var i repliken. Som när hon uppvaktades av författaren Dan Wakefield och de en natt plötsligt väcks av en jordbävning. Glassplitter, krossade tv-apparater, saker som flyger i rummet får Wakefield uppjagad. I hast, på ett golv som skakar, börjar han dra på sig sina kläder. Eve tittar på honom från sängen och frågar: "Vad hade du tänkt göra nu då, springa hela vägen till Boston?"

Babitz okonventionella inställning till det mesta och hennes avväpnande sätt utgjorde en lockelse, utöver utseendet naturligtvis, på såväl män som kvinnor. Om 1970-talet var höjdpunkten blev 1980-talet antiklimax. Vid fyllda 40 var Eves glansdagar över. Böckerna floppade och hon drev iväg, bort, in i ett kokainrus. Den film som man ofta ser framför sig om Babitz liv (jag misstänker att Anolik har skrivit med en filmatisering i åtanke) innehåller väldigt många händelser och ännu fler biroller. Huvudrollen i Babitz liv som medelålders kom att bli en svår brännskada. En vårkväll 1997, på väg hem från en middag, tänder hon en cigarr medan hon kör bil. Tändstickan hamnar i knäet och kjolen som är gjord av ett tunt syntetiskt material fattar eld och Eve får tredje gradens brännskador över stora delar av underkroppen.

Den långa sjukhusvistelsen förändrade Eves levnadsmönster och efter 1997 blev hon en enstöring. När Anolik träffar henne flera år senare, som äldre dam på 70 plus, är hon sliten. Hon doftar märkligt. Anolik återkommer till det här i boken, funderar över vad lukten påminner om. Eve Babitz kroppsodör, antecknar Anolik, påminner om förruttnelse. Det är imponerande att skriva så sakligt, och ändå ömtåligt, om mänskligt haveri som Anolik gör. Mina invändningar till trots blir mötena i texten levande, prövande – i efterhand. Boken börjar nämligen om, flera gånger, precis som livet kan göra. Vissa anmärkningar blir därför verkningslösa eftersom ett porträtt finner sin helhet när detaljerna skapar en viss harmoni. Man behöver inte tycka om en viss avbildning för att ändå fascineras och förnimma intensivt när man tar del av den. ✨

Anna Victoria Hallberg

HOLLYWOOD'S EVE
EVE BABITZ AND THE
SECRET HISTORY OF L A
LILI ANOLIK
Scribner 2019

Vår tid var då

HISTORIA

Precis som Torbjörn Elensky skrev i artikeln ”1979 – då det nya föddes” i *Axess* nr 1/2019 var 1979 sannerligen ett märkesår. Då – 200 år efter franska revolutionen, 40 år efter andra världskrigets utbrott, 10 år före murfallet – fyllde jag 22 och såg mig som ”politiskt medveten”.

Jag gick i åttondemars- och antikärnkraftsdemonstrationer, röstade på VPK och läste Nietzsche. Han ”är inte klok” noterades i terminskalendarerna, som annars mest bara handlar om vänner, pojkvänner, aborter och maniskt utspring på ineställen i Stockholm. Föga anande att jag senare skulle få anarkistiska kamrater – en svensk och en irakisk kille – som samma år faktiskt begav sig till Teheran för att delta i vad man trodde skulle bli en sekulär revolution.

Shahens fall och ayatolla Khomeinis återkomst till Iran den 1 februari 1979 är ett av de tio avgörande skeenden som den tyske historikern Frank Bösch avhandlar i sin nya, kritikerrosade bok *Zeitenwende 1979. Als die Welt von heute begann* (Vändpunkt 1979. När dagens värld började). Det rör sig om en rik volym, en vidsträckt bildningsresa, skriven på ett språk som recensenterna har kallat för ”Schörkellos”: utan krusiduller.

Nej, här är det de världspolitiska åtgär-

derna och åtbörderna som snirklar och snorklar sig fram. Vad Bösch övergripande vill beskriva är hur världen detta år gick från bipolär till multipolär. Hur förhållandena mellan öst och väst, liksom nord och syd, fundamentalt förändrades. Början till slutet av kalla kriget. Globaliseringen. Med en kanske särskilt tydlig startmotor: Religionen. Eller religionerna; dessas ibland godartade, ibland direkt giftiga äktenskap med politiken.

Ta, till exempel, den militära och religiösa uppslutningen kring Khomeini som så snabbt besegrade demokrater, liberaler och socialister. Som till en början – åtminstone före den islamistiska teokratins obehaglighet och det 444 dagar långa gisslandramat på den amerikanska ambassaden i Teheran – västerländska ledare såg som en betydelselös övergångsfigur.

Det var, påpekar Bösch, ett skeende

Tv-serien *Förintelsen*: framtvängde ett ställningstagande.

FOTO: JESSICA BURSTEIN/NBC/GETTY IMAGES

som i förlängningen ledde fram till terrordåden 11 september 2001 i USA. Och nästan genast till ”kriget mot terroristerna”: invasion i Afghanistan, jakt på de afghanska jihadister och talibaner som USA och andra västorienterade länder tidigare hade stött med vapen och pengar under den sovjetiska ockupationen.

Så till den polskfödda påven Johannes Paulus II:s besök i hemlandet i juni, vilket mottogs och firades av miljoner polack-er redan innan han i diskreta ordalag talade om mänskliga rättigheter och indirekt kritiserade den kommunistiska regimen.

Åter blandades religion och politik. Folk- och fackföreningsrörelsen Solidaritet grundades 1980. Samma år tilläts inte längre DDR-medborgare att fritt resa till Polen – där växte en medborgaranda och motmakt som inte skulle få smitta. Men som ändå gjorde det, till och med hemma på Östermalm.

Liksom Khomeini var påven en karismatisk och medialt skicklig person. Båge tycktes stå utanför hela kalla kriget-logiken. Khomeini förenade människor och religion inte minst genom USA-protester; han skylldes rentav november månads ockupation av den stora moskén i Mecka på Förenta staterna.

Johannes Paulus kom att symbolisera kritik mot Sovjetunionen och socialism, och han knöt nära band till katolike-Lech Wałęsa. Som i sin tur hade brevkontakt med oppositionen i Deng Xiaopings Kina – blott en av skulle jag säga hundratala överraskningar i *Zeitenwende 1979* om hur besynnerligt världens ledare betedde sig under den här tiden.

Händelserna i Iran och Saudiarabien fick flera konsekvenser. De bidrog bland annat till kraftigt stigande oljepriser och energikris (där dock Sverige vad jag minns och vad jag läst kom lindrigt undan). Och detta, liksom haveriet i kärnkraftverket Three Mile Island utanför Harrisburg i mars, gav skäl till oro och åtgärder på flera håll. Västtyskland drabbades av inflation och minskad tillväxt, energisparande påbjöds, miljörelsen och det nya gröna partiet Die Grünen fick fart, likaså antiatom- och fredsrörelserna.

Religiositeten spelade roll också i Latinamerika. Den katolska befrielse-teologin spred sig. Motståndet mot Nicaraguas diktator Anastasio Somoza samlade till en början såväl romersk-katolska kyrkan som

Påven och Wałęsa: religionen och politiken möts

FOTO: TT

vänsterns sandinister, snart även liberaler. Inte ens Jimmy Carters USA ville ge Somoza asyl när denne tvingades fly landet sommaren 1979. (Det var Reaganadministrationen som senare stödde Contras.)

Nicaragua var för litet och avlägset för att Sovjet skulle bry sig om det, men det blev ändå inte bara västvärlden som engagerade sig. I Öst- liksom i Västtyskland, och förstås även Sverige. Bösch nämner inte The Clashes *Sandinista!* eller populär-

"Johannes Paulus kom att symbolisera kritik mot Sovjetunionen och socialism, och han knöt nära band till katoliken Lech Wałęsa."

kultur knappt överhuvudtaget, men som svensk tänker man självklart på ett flertal solidaritetsprojekt, där Imperiet, Michael Wiehe och Björn Afzelius var våra mest kända besökare i landet.

Emellertid uppehåller sig Bösch rätt mycket och nästan underhållande om den "romantik" som omgav Nicaragua och den sandinistiska revolutionen. Både i Förbundsrepubliken och i DDR bildade man "Soli-Gruppen" och drack illasmakande men rättvisemärkt kaffe, producerat i en nation som verkade presentera en både gladare och mer pluralistisk socialism. Jag vill minnas att i Sverige stod sossar, stalinister och den frihetliga vänstern sida vid sida. Nu var det väl revolution på gång?

Bösch tillägger dock att alla dessa individer och brigader som for till Nicaragua 1979–80 till slut gjorde att "sandinisterna undanbad sig flera resor, eftersom de inte hade tillräckligt med livsmedel".

Samma år i diverse hörn av världen: Deng Xiaopeng öppnade delvis Kina för marknadsekonomi och reste till USA och träffade Jimmy Carter i slutet av januari. Margaret Thatcher segrade i britiska val den 3 maj. Då handlade det mindre om religion än om business, handel, tillväxt och politik. Bösch är medveten om att "nyliberalism" i regel används som ett skällsord (och att Thatcher själv inte använde det alls) men avser här marknadsliberal politik, privatisering och konkurrensutsättning.

Han resonerar inledningsvis om Järnladyns roll som både kvinnlig, medelklassfejkad förebild och feministiskt reaktionär, men framförallt om hur hennes politik påverkade ett flertal europeiska länder trots att hon irriterade dem med sin odiplomatiska EU-kritik. Inte minst Västtyskland var motsträvt, till och med kristdemokraten Helmut Kohl som blev förbundskansler 1982 kom illa överens med henne.

Men snart nog skulle även han anam-

ma ett flertal av hennes idéer om "egenmakt", individuellt ansvar, skattesänkningar, avregleringar och för den delen reaktionär familjepolitik. I samma veva ville USA/Nato stationera atomvapen i Västeuropa varvid såväl freds- som miljörelserna fick ny energi. Tyska Die Grünen har redan nämnts. I Sverige grundades Miljöpartiet 1981.

Frank Bösch kallar 1900-talet "massmediernas århundrade". Tack vare satel-

lit-tv kunde världen tydligare bli varse tidens flyktingströmmar. Han lägger stor vikt vid de sydvietnamesiska båtflyktingarna som en av 1979 års viktiga "cesurer" (taktvila, eller bättre avbrott).

Då uppstod nämligen en "välkommenkultur" som kan kännas igen från Tyskland och Sverige 2016. Den tog sig emellertid lite annorlunda uttryck i Väst- och Östtyskland. I DDR levde redan många (nord-)vietnameser, inte som gäst- utan som "kontraktsarbetare". I BRD uppstod så småningom protester och främlingsfientliga attentat. Än idag är det för övrigt skillnad mellan syd- och nordvietnameser i Tyskland, även om båda grupperna är väl integrerade. Men efter en koll i Wikipedia bör vi svenskar nog skämmas en smula.

Redan 1975, efter förfrågan av USA, svängde sig den svenska regeringen med att det vore besvärligt att ta emot flyktingar från Vietnam. Vad man då syftade på var opinionen, särskilt bland yngre medborgare "med vissa åsikter", och anfördes "anpassningssvårigheter". Värst var kanske VPK:s riksdagsledamot Bertil Måbrink just år 1979. Han menade att flyktingarna var förmögna, "med guld- tackor och tusentals amerikanska dollar", att de flesta är "överlöpare" och att de i Vietnam inte riskerade "mord, tortyr och politisk förföljelse". Sverige skulle göra de då överenskomna 250 flyktingarna "en stor otjänst eftersom de kommer få svårt att utöva sin religion i Sverige".

Men till sist vankas faktiskt populärkultur, något som skulle skaka om miljontals fler själar än mitt då 21-åriga, självupptagna och banalt kalenderskrivande jag. Det var i första kvartalet av 1979. Då sändes Hollywoodserien *Holocaust*, på svenska *Förintelsen*, på tv i över 50 länder utanför USA. Den kom "i centrum för den globala minneskulturen" och resulter-

ade i mängder av minnesplatser, museer och filmer.

Bösch citerar, som redan tidigare ett antal gånger, Heinrich Böll: "Det ser ut som om det i framtiden kommer att finnas ett 'före Förintelsen' och ett 'efter Förintelsen' där alla [...] kommer att behöva förhålla sig till 'Endlösning' och antisemitism."

Böll hade som vi numera vet både rätt och fel. "Alla" var inte alla i hela världen – men i vår del av densamma gjorde tv-serien ett enormt intryck. Förintelsen kritiserades visserligen för trivialisering à la *Bröderna Cartwright*, men seriösa forskare intygade att grundfakta stämde. Icke desto mindre bringade den nervositet och oreda bland tv-kanalerna på båda

Maggie och Helmut: järnladyn och kanslern möts.

FOTO: ALAMY

sidor järnridån. Sändningstider ändrades, egna produktioner skapades och vis-sa manipulationer utfördes.

Ett exempel är den västtyska tv-kanalen WDR:s försök att "öka acceptansen" hos tyskarna: SS-befälet Dorfs röst lät mer tvekan och mindre "resolut" i den tyska dubbningsen än i originalengelskan. Man lät korta slutet i sista avsnittet där emigrationen till Palestina och lyckliga familjeåterföreningar framstod som det stora tecknet på hopp och "slutgiltig lösning".

Och sedan några år finns det ju i det återförenade Tyskland, särskilt i de östra delarna, en högerpopulistisk kritik mot "minnes- och skamkulturen". Dagens värld är även dåtidens. Eller som författarens sista mening ungefärligen lyder:

"Idag ser vi med förvåning på hur envist många då inslagna vägar och utmaningar ännu lever kvar." ❀

Nina Lekander

ZEITENWENDE 1979
ALS DIE WELT VON
HEUTE BEGANN
FRANK BÖSCH
Verlag C H Beck 2019

När draken stiger

ÄNDA SEDAN JAG läste ett långt reportage från en så kallad trollfabrik har "yrket" fascinerat mig. Titt som tätt kommer jag på mig själv med att dagdrömma om att stämpla in i fabriken med laptoppen under armen. Åtminstone om verksamheten inte vore så intimt förknippad med brexit och Trump och världens allmänna brunifiering. Men det borde förstås gå lika bra att ställa sin trolldom i det godas tjänst. Det här handlar inte om politik, utan om estetik. Och kanske också om en längtan efter att få vara ung och ansvarslös.

Som jag minns reportaget bestod trollandet i att sitta i en glämlig lokal i Moldavien och samla in nyheter från världens alla hörn, ge dem en liten twist, långa ut dem i världen igen och se om de börjar flyga.

Det var trollen som exempelvis fick upp ögonen för en nyhetsnotis om att asylsökande muslimer hade för vana att sätta sig och bajs och onanera i en kyrka i södra Sverige.

Notisen, som låg och slumrade på en obskyr främlingsfientlig sajt, byggde i sin tur på en artikel i *Kristianstadsbladet* om att det visserligen bajsats och onanerats i kyrkan, men inte av vare sig asylsökande eller muslimer, utan av narkomaner och hemlösa. Som förvisso hade kunnat vara både asylsökande och muslimer. Men här rörde det sig om "pursvenska" lodisar som var kända av polisen.

SLITVARGARNA I TROLLFABRIKEN erkände öppet att de sysslade med fejkade nyheter och framförallt riktade sig mot högerpopulistiska dyngspridare på nätet. Och ju fler delningar, desto fler korvören trillade in till de makedonska ungdomarna.

Jag inbillar mig att de med tiden får en gedigen kunskap om den mänskliga naturen, och att deras insikter inte alltid är av det mest upplyftande slaget.

Och de lär sig ett hantverk, på samma sätt som när Lou Reed i sin ungdom knäckte extra på en firma med det litteraturhistoriskt anstrukna namnet Pickwick Records, och han satt i en källare tillsammans med några andra ynglingar med varsin gitarr i knäet. Ibland kom den Fagin-aktige ägaren nerför källartrappan med en 45-varvare i nypan och sa:

– Det här är den största hitlåten just nu. Skriv tio såna.

Sen gick han, och Lou Reed och hans kompisar lyssnade noga på låten, plockade upp gitarerna och skred till verket.

Man kan tycka vad man vill om verksamheten. Men nog lärde han sig skriva låtar.

Och i allt väsentligt skiljer sig inte arbetet i trollfabriken särskilt mycket från vad författa-

re, journalister, filmare och musiker sysslar med. Nämligen att långa ut saker och se om de flyger.

Allt handlar om det där ögonblicket.

Det finns många författare som kan skriva hyggliga böcker som får ett hyggligt mottagande, och som man slår igen efter avslutad läsning och konstaterar att det där var ju riktigt hyggligt.

Men det är få författare förunnat att skriva en bok som får läsaren att efter sista sidan kasta sig på telefonen, ringa sin bästa kompis och säga: Den här måste du läsa. Om det så blir det sista du gör.

För tydlighetens skull: att något "flyger" är inte nödvändigtvis samma sak som att det "säljer".

De som står utanför yrket – trollets och författarens alltså – tror ofta att det är ganska enkelt. Att det räcker med att apa efter ens flygskickliga föregångare, och att man bara behöver knöla in valfritt antal muslimska asylsökande i sina nyhetsnotiser för att de ska få luft under vingarna.

Men så enkelt är det inte. För att något ska flyga krävs det där lilla extra. Den magiska

ingrediensen. Och vilken den magiska ingrediensen är vet man inte. I så fall skulle den användas oavbrutet och mekaniskt, och då skulle allting flyga, och då skulle den magiska ingrediensen ha förlorat något högst väsentligt, nämligen sin magi.

Det enda sättet att få veta om något ska flyga eller inte är att prova sig fram. Fortsätta att långa ut saker. Allt man kan hoppas på är att med tiden samla på sig en hantverkskicklighet som lagras i bakhuvudet. Eller i fingertopparna. Ibland leder den dig rätt, ibland leder den dig åt helvete. Det är bara att fortsätta att långa ut.

Det plågsamma för författaren är att det kan ta flera år att långa ut någonting, och att besvikelsen därför blir desto tyngre när det inte lyfte den här gången heller, utan mest blev... ja, hyggligt.

MEN ATT SITTA i en trollfabrik! Det vore något annat. Då kan man långa ut tjugo grejor i timmen. Och i bästa fall får man se hur något börjar flyga högt över trädtopparna och bara fortsätter, år ut och år in; att det avgör allmänna val och formar en hel befolknings syn på tiden de lever i. Allt för att man gav en alldaglig nyhet den lilla, avgörande twisten.

Som att ett privat vårdföretag väger gamlingarnas kissblöjor för att spara pengar, när det i själva verket väger blöjorna för att avgöra vilken storlek som passar gamlingarna bäst.

Men plötsligt flyger det. Och då inbillar jag mig att begrepp som sanning och lögn blir ointressanta. Att man bara är ett barn som står och ser draken stiga mot himlen i sitt snöre.

Bengt Ohlsson

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, istället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

**Förstå vad som händer. Innan det händer.
Läs Fokus.**

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

**Erbjudande: 8 nummer
för endast 299 kronor!**

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer, 299 kronor.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA IN BETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 30/6 2019 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

ROLEX

THE DATEJUST

The ultimate Rolex classic, the Datejust was the world's first watch to display the date in a window, and continues to be the quintessential watch, reflecting the essence of timeless style. This is a story of perpetual excellence, the story of Rolex.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL DATEJUST 36

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM